

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ
МІСІСІУНИК

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 2 (287), February, 1972, Vol. XXV

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1972 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	10 дол.	6 дол.	3,50 дол.	1 дол.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	20 н. пез.	10 н. пез.	5 н. пез.	2 н. пез.
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф. 75 п.	2 ф.	1 ф.	35 п.
Канада	12 дол.	6 дол.	3 дол.	1 д. 20 ц.
США	12 дол.	6 дол.	3 дол.	1 д. 20 ц.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	52 фр.	27 фр.	14 фр.	5 фр.
Швеція	50 кор.	26 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

Визвольний ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАДУ-
КОВА ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2 (287)

ЛЮТИЙ, 1972

Річник XXV

Зміст II-ої книжки

— В ОБОРОНІ НЕСКОРЕНИХ (Звернення Проводу ОУН до всієї Української Спільноти)	147
— ВСІ НА ОБОРОНУ НЕСКОРЕНИХ! (Звернення Світового Українського Визвольного Фронту)	152
— АБН В ОБОРОНІ ВОРІЩВ ЗА ВОЛЮ (Звернення)	153
*	
Іван Вовчук: МОСКОВСЬКІ САМОДУРИ ШАЛЮТЬ	155
Марія Овчаренко: ПОЕТИ ДУХУ І ПРАВДИ (Ліна Костенко і Василь Симоненко)	162
Кирило Левченко: ПОНЕВОЛЕНІ НАЦІЇ І МОСКОВІЯ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ (продовження, 5)	174
*	
Левко Ромен: ПІВЕНЬ — ЗБУДНИК СУМЛІННЯ (Абож — три запити)	185
Андрій Легіт: УКРАЇНА, ЯК ПРАПОР... ..	186
Д. Г. Цяпка: ГОРИТЬ ЛІС (Спомини кол. вояка УПА, 4)	187
Марта Камінська: ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ВИЖНИЦІ НА БУКОВИНІ (Спогади, 3)	215
Михайло Осадчий: БІЛЬМО (Нарис)	230
Міра Гармаш: НОКТЮРН, БАЛЯДА, УБИТИЙ БОГ... (Поезії)	271
Д-р Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця, 28)	273
Д-р Роман В. Кухар: ТВОРЧИСТЬ ЮРІЯ БУРЯКІВЦЯ	287

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshon Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o *Dnister*
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9^e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 35 пен. або 1,20 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮЛИ. ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

В ОБОРОНІ НЕСКОРЕНИХ

(ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОДУ ОУН ДО ВСІЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ)

Услід за повними тривоги вістками з концтаборів Мордовії і московських тюрем про підступне вбивство українських та іншонаціональних політичних в'язнів, про систематичне затруювання культурних творців, щоб зламати їхню волю і здатність до творчості, а то й фізично вбити, — Україну заливає нова хвиля сталінського московського відкритого терору.

Ганебне судилище над Валентином Морозом, потайне вбивство кагебістами сл. п. Алли Горської, убивство сл. п. Михайла Сороки в концтаборі, недавнє арештування культурних діячів Івана Світличного, В'ячеслава Чорновола, Євгена Сверстюка, Івана Дзюби та інших — засвідчують, що Москва знову вертається до жахливого терору, який є суттю її панування над поневоленими націями. Так Москва не міняється в нічому. Москва Івана Калити, Петра I-го, Катерини II-ої, Миколи II-го, Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва, Москва Малюти Скуратова, Дзержинського, Єжова, Берії чи Шелєпіна, Серова чи Андропова — все така сама.

В московській імперії неможлива жодна еволюція її терористичної системи до системи свободи та респектування прав людини і прав нації. Вона, як тюрма народів, може вдержуватися якийсь час тільки брутальним варварським терором, поєднаним з обманливими обіцянками «раю на землі» для тих, що дають себе обдурити. Так було з т. зв. захистом православ'я від турків, так було з панславізмом, так було і є з «обороною пролетаріату цілого світу», так є і тепер з т. зв. підтримкою «національно-визвольних воєн і революцій поневолених західніми імперіялістами народів»... Обман і брутальне насильство — це шлях Москви. Нікчемність і підлість, ніж і наган, підступні морди, ламання волі й характеру з допомогою найбільш перфідних методів і засобів модерної науки, медицини, психіатрії і технології, щоб тільки «навернути» свою жертву до своєї віри диявола, до служіння московському антихристові — це зброя Москви. Кожна вільна думка, кожний найменший прояв іншої думки, навіть молитва мусять бути нагнуті на лад московських сатрапів, катів і варварів. Хто не думає, хто не вірить так, як москаль, хто не поклоняється тим самим ідолам, що їм поклоняється москаль, той мусить бути ув'язнений, катований, знищений. Людиновбивство і масове безпощадне народовбивство, цілих націй, — це історичний шлях Росії...

Іван Франко, творчість якого москалі теж фальшують і підшивають під комунізм, так пише про Росію:

»Багно гнилее між країн Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою!
Розсаднице недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: »Даю свободу!«
Дреш шкуру й мовиш: »Двигаю культуру!«
Ти не січеш, не б'єш, в Сибір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки ссеш!
Багно твоє лиш серце й душу душить.
Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі!

Цього духу незмінної від століть Росії не хочуть розуміти лідери вільного світу, не бачать, що їх залле московський потоп, якщо не відродять у себе патріотичного духу, героїчного стилю життя воюючого християнства, віри в Бога і моралі, спертої на ній і на службі нації. Трагедією є і той факт, що й Церкви вільного світу пішли на співпрацю з народовбивчою, безбожницькою Москвою, що незмінно переслідує християн і всіх, хто вірить у Бога. Навіть Ватикан мовчить, коли судять Владика Величковського, коли судять Мороза, вбивають Аллу Горську, коли на жертovníку московського молоха згоряють нові жертви борців за права людини, за свободу творчості, за права, що дані Богом кожній нації. Ватикан та інші західні Церкви мовчать, коли українські культурні творці ув'язнені, мордовані й катовані тільки за те, що думкою, словом, пером, пензлем, долотом — хотіли висловити свої почування, погляди, свої патріотичні та християнські переконання... Папа, Архієпископ Кентерберійський, Царгородський Патріярх та інші мовчать тоді, коли великий духом, мислею і вірою Валентин Мороз катований за те, що пише: »Церкву — остою духа треба берегти!«, або: »Головне — Церкву відстояти!«... В цей страшний час західнім Церквам важливіший діялот з безбожницькими тиранами-народовбивцями, з кремлівською »Церквою« Пимена, ніж діялог із християнами-мучениками, діялог із Владикою Величковським і незламним Морозом.

На Заході бракує воюючого християнства, є консумуюче, як і консумпційне суспільство, суспільство наживи, обездуховлене суспільство сієсти і сну-дрімоти.

Аж тоді, як прийде гураган, а він уже наближається, прийде і пробудження у вогні. Сьогоднішнє сумління »власць імущих« світу респектує тільки силу! І таку силу треба нам показати!

Все ж і серед обманюваних народів є ще благородні елементи, які бачать провалля, у яке їх ведуть численні теперішні лідери світу, що прагнуть виграти вибори, а не вести народ. Такі елементи патріотичні, одуховлені, непримиренні до зла, з героїчною концепцією життя, і саме їх мобілізувати — наше сьогоднішнє завдання.

Наша головна ставка — наша спільнота, спільноти уярмлених москалями націй!

І ось сьогодні в обличчі останнього слова В. Мороза, що є документом особистої мужности, достоїнства, гідности й героїки Людини, —

в обличчі поворотного терору, перфіднішого за сталінський, бо навіть Сталін не відважився плюндрувати Стрілецьких могил у Львові, як каже В. Чорновіл,

в обличчі чергової спроби москалів замкнути Україні уста навіть у ділянках найскромнішої свободи слова, сумління і культурної творчости, пов'язаної з минулим народу, —

в обличчі того, що у вільному світі за літературну творчість такої якости, як Валентина Мороза нагороджують найвищими відзначеннями, —

в обличчі того, що найвидатніші літератори Заходу, ознайомившись із фрагментами перекладів літературних та історіософічних творів арештованих українських культурних творців, заявляють, що вільний світ не має такої якости і глибини ідейної, етичної й мистецької творчости, —

— прийшов час, на з'єднану могутню всенациональну дію всього українського суспільства, усієї української спільноти на чужині, без різниці партійно-політичних переконань, конфесій, поглядів, прийшла найвища пора на дію усього самостійницького українського табору в обороні Нескорених! У цій хвилині мають зникнути в кожного українського патріота всякі упередження і повинен запанувати дух спільної боротьби нації, нашої дії в обороні тих, що на фронті!

Є різного типу герої. Є герої із зброєю в руках, але є і герої без рушниць і кулеметів, озброєні лише своєю волею, ідеєю, горінням нею, і незламним характером. Такі герої протиставляться озброєному від голови до стіп тиранові. Це найвища якість героя-мученика Христового типу!

Девіза В. Мороза це — не щадити тіла, щоб не вбити душі, як казав Григорій Сковорода. «Смерть духова» наступає тоді (за Сковородою), коли лицар відхиляється від боротьби і не виконує накладеного на нього внутрішнього обов'язку. Це «смерть люта». Так вмирали — каже Сковорода — ті козаки, що ставали царськими дворянами, замість боронити Січ, волю, честь, правду України...

Зброя воїна — навчає Сковорода — це не тільки його меч. Важливіший дух, що керує рукою, важливіша справа з Богом, якій служить дух лицаря. Такими воїнами, вимріяними Сковородою, є усі ув'язнені Москвою культурні творці України, які без зброї, лише своїм духом,

своїм творчим умом прагнуть служити своєму покликанню Людини, як Богоподібної істоти. »З Богом навіть коротке життя (війна) виповняє довгі літа... А діло з Богом є саме для себе найвищою нагородою« (»Азбука світу«).

А В. Мороз пише: »Тут не йдеться про Мороза. Йдеться про кожну чесну людину на моєму місці. Зрештою, там, де люди готові до повільної смерті у Володимирській в'язниці від якогонебудь хитрого хемікату, — там немає місця для дрібного честолюбства«. Він каже: »Мене судитиме суд за закритими дверима. І все одно він стане бумерангом, навіть коли я буду мовчати в ізольованій від світу камері Володимирської в'язниці. Буває мовчання голосніше від крику. І навіть знищивши мене, ви не можете його заглушити«...

Чи не нагадують слова В. Мороза слів Сократа перед судом? І чи не нагадає Сократова чаша з отрутою московських отруйних застриків у Володимирській чи мордовській тюрмах? Навіть тоді, коли б Мороз не написав уже більш нічого, — його ідеї, його думи, його слова, його героїка, його кришталева душа залишаться нездобутою фортецею в душі всієї нації, її складовою частиною. Його горде: »Єдиний Мороз, з якого ви дійсно мали б величезну користь, — це покірний Мороз, що написав покайну заяву... Але такого Мороза ви не дочекаєтеся ніколи!« — це вічне, в такому дусі говорив Сократ перед судом нечесливих...

І ось ми, тут на чужині, у тіні Титанів Духу, яких знову кинено у тюрми і каземати, у тіні тих, що знайшлися »серед снігів«, у »заповіднику ім. Берії«, що силою свого духу пишуть хроніку опору, пишуть не мечем, не зброєю, а сміливим прагненням унааявити свою Людську істоту, щоб здійснити Сковородину й Симоненкову Правду: — »Ми не безліч стандартних »я«, а безліч всесвітів різних«... Або Сковородини: »Я — основа всього, навіть Царства Божого, і навіть сам Бог — не що інше, як повноцінне Я. Хто пізнав себе — той знайшов бажаний скарб Божий... Істинна людина і Бог одне й те ж«...

Ми живемо на чужині, але чи можемо мовчати?!

Мороз пише: »Буде суд. Що ж, будемо битися... Саме тепер потрібно, щоб хтось показав приклад твердості... Випало мені... Тяжка це місія... Сидіти за ґратами не легко. Але ж не поважати себе — ще важче... І тому — будемо битись! Буде суд — і знову все почнеться спочатку: нові протести і підписи, новий матеріал для преси і радіо всього світу. Разів десять зросте інтерес до того, що написав Мороз. Словом, буде підлита нова порція оливи до вогню, який ви хочете загасити«.

Так сказав Валентин Мороз від свого імені і від імені усіх, що сьогодні за ґратами! Треба, щоб світ почув про тих, що страждають за оборону свого достоїнства і своїх прав, за оборону наших прав і прав світу великої думки, який також мусить стати на захист тих, що в першій лаві »серед снігів«, деспотії і насильства, не зламавшись...

Слово за нами! Слово за всією українською спільнотою на чужині, за нашими Церквами, за науковими, мистецькими, журналістичними, письменницькими, молодіжними, комбатантськими, жіночими, політичними організаціями, чернечими чинами. Від усього українського самостійницького політичного світу, від церковного, наукового, молодіжного, громадського, професійного, від усього організованого українського життя на чужині має вийти пламенний протест перед усім вільним світом проти нової хвилі терору в Україні в обороні ув'язнених. Безперервні масові акції всієї громадськості мають продовжуватися і все наново розгортатися.

Ув'язнені захисники прав нації і людини не сміють почувати себе осамітненими! Треба, щоб стихія боротьби на їх захист охопила старих і молодих, дітей і молодь, чоловіків і жінок, щоб на свій лад і своїми методами виступали на їх захист усі і кожен зокрема! Щоб заповіт Мороза щодня й щохвилини все наново здійснювався, підтверджувався, що його мовчання буде голосніше за крик!

Усе, що живе, українське, мусить стати у лави акції, не зважаючи на партійну чи конфесійну приналежність! Хай одночасно сотнями тисяч різними мовами світу, а українською зокрема, перевидаються твори В. Мороза й інших, що у тюрмах, хай «Український Вісник» стане відомий усім, хто має національну душу, у вільному світі. Хай діти у школах, на академіях, на різних святах, здвигах — виголошують, деклямують, рецитують твори Нескорених. Хай національною честю кожного українця буде не тільки мати їхні твори, а й розповсюджувати їх серед чужинців... Хай учні, студенти, старі й молоді вивчають «Серед снігів», «Хроніку опору», поезії В. Мороза й інших, як вивчають твори Шевченка, Франка чи Лесі Українки!

Наші поети на чужині повинні перекласти на чужі мови поезії і літературні твори Нескорених. Чужими мовами повинні з'явитися твори Мороза та інших на столах політиків, державних мужів, письменників і науковців вільного світу. Заходами наших наукових і літературних кіл Валентин Мороз повинен бути запропонований як кандидат на нагороду Нобля. Хай кожному вкарбовуються у пам'ять і палять як вогонь — золоті імена історії наших днів, імена героїв, що стали до боротьби, без зброї, лише з силою свого духу, в обороні свого божественного, людського і національного Я, та добровільно й свідомо йдуть на муки.

Хай ідуть сотні тисяч протестних телеграм до урядів вільних країн світу! Хай сотні тисяч телеграм засиплять Ніксона у Білому Домі, який вибирається у відвідини до центру народобивців — Москви — якраз у той час, коли в СРСР скріплюється терор сталінського типу... Треба зорганізувати марш на Вашингтон спільно з членами інших поневолених націй по лінії АБН і перетворити його на величезну

демонстрацію проти Москви, передаючи одночасно писемну вимогу Ніксонові і документацію в справі ув'язнених Нескорених.

В цій акції не слід обминати й протибolsшевицьких профспілок. А наші наукові й літературно-мистецькі організації мусять залучити до цієї акції аналогічні кола вільних націй світу.

Необхідно наголосити зовнішньо-політичний аспект цієї акції! До неї треба залучити якнайширші і найрізноманітніші кола вільних націй. Акція не сміє притихати, мусить все наново розгорятися.

Кожна форма і метода акції добра, якщо нагадує про те, що є ще країни в неволі, які борються у той час, коли вигідний світ поринає в достатках і забутті про своє людське достоїнство.

Там дають жертву свободи і життя. А що даємо ми тут?!

Хай кожен питає свого сумління, хай воно буде його постійним суддею за наш несповнений обов'язок супроти тих, що караються, мучаться, але не каються!

Не заведім їхніх сподівань! — «П'ять років тому мене посадили на лаву підсудних, — пише В. Мороз, — і звідти вилетіла стріла. Потім мене посадили за колючий дріт у Мордовію — і звідти вилетіла бомба. Тепер ви знову, нічого не зрозумівши і нічого не навчившись, починаєте все спочатку. Тільки цього разу дія бумерангу буде набагато потужнішою. В 1965 році Мороз був нікому невідомим викладачем історії. Тепер його знають...»

Україна чекає на дію всієї української спільноти у всьому світі!

У січні 1972 р.

ПРОВІД

ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН)

ВСІ НА ОБОРОНУ НЕСКОРЕНИХ!

Москва знову ударила. Знову в тюрми запроторила українських патріотів, тих, що на своїй власній українській землі прагнуть волі для українського народу, тих, що змагаються за українську мову, за українську культуру, за українську самобутність, — за все те, що має кожний вільний народ.

Але не має цього український народ, бо не допускає московський окупант. А тих, що домагаються — переслідує, арештує, саджає у тюрми, в концтабори, в доми божевільних.

Цілому світові став відомим Валентин Мороз, безстрашний борець за право українського народу на самостійне життя. «Будемо битися!» — він кинув у вічі московським опришкам.

А оце облетіла світ вістка, що Москва арештувала 19 українців, серед них загальновідомі — Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Дзюба.

До безконечної черги заарештованих, запроторених, засланих, замучених, закатованих борців за волю України додаються все нові імена.

Український народ продовжує боротьбу за право вільно жити на своїй землі. Так, як боровся в минулому з тим самим ворогом України. До боротьби стає молода українська генерація, відважно й мужньо ступаючи в сліди своїх батьків.

Станьмо й тут разом з тими, що борються там — на українській землі!

Станьмо в обороні тих, що їх Москва переслідує, арештує, нищить. Станьмо в обороні українського народу!

Закликаємо всі наші організації і все наше членство до акції в обороні ув'язнених і переслідуваних!

Залучаймо до акції всі національні групи, наших співгромадян, пресу, радіо, телевізію, парламентаристів, різні місцеві українські і неукраїнські організації.

Наша акція має бути така голосна, щоб її почув увесь світ і вся Україна! Щоб почули ті, що за ґратами і за колючими дротами! І щоб почув і відчув ворог!

Даймо належну допомогу тим, що борються!

Всі до акції!

Січень 1972 р.

СВІТОВИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ

АБН В ОБОРОНІ БОРЦІВ ЗА ВОЛЮ

Центральний Комітет Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН) закликає всі національно-визвольні організації поневолених Москвою народів — виступити у всьому світі одним спільним фронтом з українцями на захист переслідуваних варварською Москвою українських інтелектуалістів, культурних творців інших народів та всіх борців за національно-державну незалежність і права людини.

Недавно арештовані у Києві і Львові культурні діячі — Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Дзюба й інші — широко знані із своєї творчості в обороні людських і національних прав.

ЦК АБН апелює до державних, політичних, церковних, громадських провідів вільних країн світу, зокрема до антиросійських і антикомуністичних кіл, молодіжних і різних патріотичних організацій, до комбатантів, до Міжнародного Червоного Хреста, Міжнародної Комісії Юристів, Міжнародного Суду в Газі, до Комісій прав людини ОН і Європейської Ради в Страсбурзі, до Інтернаціональної Амнесії — стати актив-

но на захист ув'язнених московськими тиранами культурних творців і усіх політичних в'язнів, борців за права нації і права людини.

ЦК АБН закликає до масових акцій проти російського терору за звільнення Валентина Мороза і всіх інших ув'язнених культурних творців, а теж усіх борців за національно-державну незалежність і права людини.

ЦК АБН засуджує ганебне таємне судилище над Валентином Морозом і запроторення його на 14 років у важку тюрму й каторгу та систематичне затруювання його у Володимирській тюрмі, щоб зламати його волю і здатність до творчості.

Усі поневолені Москвою нації мають трагічний досвід з її народовбивчої політики супроти поневолених нею народів та винищування всякими засобами їх національної субстанції.

Тому злочини, вчинені проти українських культурних діячів, не меншою мірою потрясають до глибини душі не лише українську спільноту, а й спонукують до спільної акції, всіма методами, еміграції всіх поневолених у російській тюрмі народів.

У січні 1972 р.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОГО Б'ЮРОКУ НАРОДІВ (АБН)

НА МНОГАЯ-МНОГАЯ ЛІТА...

Блаженнішому Верховному Архiepиcкoпoві Укpaїнськoї Кaтoлицькoї Цeркви Кир Йосифoві Слiпoмy з нaгoди 80-ти-рiччя бaжaємo мнoгoг-мнoгoг лiт i нaйкpaщix yспiхiв y Йoгo жeртoвнiй пpaцi для Пoмiснoстi УКЦeркви i дoбpa Укpaїнськoгo Нaрoдy.

В мoлитoвнoмy eднaннi з Пepвoіeрaрxoм, Влaдикaми, Св'ящeнствoм i вciмa вiрними пpoсимo Всeвишньoгo блaгoслoвeнн'я, си́ли й витривaлoстi y змaгaннi зa пeрeмoгy Христoвoї Пpaвди в пoнeвoлeнiй Укpaїні.

І. ВОВЧУК

МОСКОВСЬКІ САМОДУРИ ШАЛІЮТЬ

*І могили мої милі
Москва розриває.
Т. Шевченко*

В московсько-большевицькому штабі імперії в січні ц. р. схвалено постанову про «Літературно-художню критику». Видав її ЦК КПСС напередодні пленуму правління Спілки Письменників СРСР, присвяченому проблемам літературної і мистецької критики. Після всесоюзного пленуму «інженерів людських душ», у Києві, на партійних зборах літераторів, цю постанову «пророблювано» і втовкмачувано, лаючи українських націоналістів (буржуазних!), сіоністів і маоїстів за «придворну службу підривним центрам американського імперіялізму». В. Козаченко, Ю. Збанацький, Д. Павличко один перед одним «подвизались» у зрадницькому ремеслі, підкреслюючи «турботу» партії про розвиток духової культури народу. Закликали до боротьби з націоналізмом.

Літературні московські лакеї нічого нового не сказали. Не було нічого нового й на московському пленумі. В Києві заклик до пильності в літературній критиці дехто пов'язував із підготовкою до 50-ої річниці включення України до імперського комплексу СРСР. Але тільки згадував, видно, ще не прийшли ноти з Москви, на яких ту трагічну для України річницю будуть відспівувати, переконувати людей у «закономірній неподільності» тоталітарного комплексу.

У всіх постановах ЦК КПСС є повні торби хвалби про «успіхи», а після того ставиться — але... і йде перелік хиб, недоліків, недовиконань, а тоді — вимога усунути їх. Постанова про критику підкреслює, що «партійні комітети, заклади культури, творчі спілки, преса — всі спрямували зусилля на реалізацію вказівок 24-го З'їзду партії про підвищення рівня літературно-художньої критики». Але її рівень, як виходить і з довгого переліку «недоліків», «не відповідає в повній мірі вимогам». Критика поверхова, формальна, на низькому рівні. В ній — говориться у постанові — «немає аналізи розвитку процесів радянської літератури і мистецтва, взаємозбагачення і зближення культур соціалістичних націй».

Постанова зобов'язує і наказує всім посилити критику, примусити критиків «глибоко аналізувати явища, тенденції і закономірності сучасного художнього процесу, всіляко сприяти зміцненню ленінських принципів партійности...» В постанові намічено низку державних заходів, включно з підготовкою і «перепідготовкою» кадрів, які мають виконати замовлення партії та доказати «закономірність» зближення національних культур і «злиття» в єдину советську, з її руским духом і рабською душею.

За принципами партійності, як говориться в програмі КПСС, «вивчення проблем світової історії і сучасного розвитку в світі повинно («должно») розкривати закономірний поступ руху людства до комунізму...» Згідно з цією догмою, критика не має допомагати в пізнанні багатогранного національного життя людських спільнот і людей у літературно-мистецькій творчості, вона в московському царстві повинна показувати «закономірний рух» поневолених націй до комунізму, прикриваючись будовою якого большевицький ханат марить про «злиття» націй у єдину «совєтську спільноту».

Проти того марення, з його вандалізмом у практиці, борється український націоналізм. Б. Буряк, доктор філологічних наук, у довшій статті — пов'язавши націоналізм із світовим антикомунізмом — закликає боротись з українським націоналізмом. «Про це завжди повинні пам'ятати», — пригадує він у статті «Злиденність антикомунізму і література» («Радянська Україна», 28. 1. 1972 р.). Довге повчальне п'яткання про «злиденність антикомунізму» вчений доктор закінчує так: «... Тому всяке применшення соціалістичної ідеології, всяке відсторонення від неї означає тим самим посилення ідеології буржуазії». З'явилася і повчальна остерога в офіціозі т. зв. уряду «суверенної» колонії УРСР зараз після того, як хвиля арештів прокотилась по Україні. Видно плянову послідовність у діях імперської сторожі: арешти, а слідом за ними остерога вчених наймитів з Києва.

*

У вістках, що пробились на Захід з Москви, де є саякі-такі зв'язки представників західньої преси з урядовими колами, говориться, що працівників української культури арештовано за «націоналістичну активність» та «зумисне розповсюдження вимислів проти влади». В Києві арештовано 12, у Львові 7 людей, в інших містах обшукувано і переслухувано «підозрілих». Серед арештованих західня преса назвала: І. Дзюбу, І. Світличного, В. Чорновола, Є. Сверстюка — всі вони відомі світові діячі української культури.

Згадує преса, що за деким з арештованих довший час стежили «очі і вуха» сторожевих псів КДБ, щоб дискредитувати і арештувати. Деталь не нова, самозрозуміла, але важлива. Вона вказує на загострення протиборства двох протиставлених сил: національної ідеї з московською системою большевизму, політичними тенетами якого облутано Україну. Можна припускати, що московська влада в Україні в безуспішній дотепер боротьбі з націоналізмом готує якийсь процес — політичну «показуху», щоб пов'язати український націоналізм із чужими силами.

Іншими шляхами пробилися на Захід два документи, що їх розіслала до преси Українська Центральна Інформативна Служба (УЦІС): В. Мороза «Замість останнього слова» і «Заява» В. Чорновола. Знаємо, як розправилась московсько-большевицька влада з істориком В. Морозом в листопаді 1970 р. Судили його за закритими дверима, оточивши будинок, де відбувалась розправа, сторожею і солдатами. Близьких і знайомих не допустили на судилище, а люди з різних частин України

купчились навколо будинку, домагались, обурювались, протестували. Засуджений на 14 років В. Мороз збойкотував судилище. Збойкотували й свідки: І. Дзюба, Б. Антоненко-Давидович і В. Чорновіл.

Їхня невгнутість, благородна постава перетворила судилище на політичну битву української ідеї з трухлявіючою системою большевизму. »Бувають епохи, коли вирішальні битви проводяться на площині соціальної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важливою бунтівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, належить і наша епоха«. — Так говорив 7 років тому І. Дзюба в 30-ліття з дня народження В. Симоненка, назвавши його поетом національної ідеї.

Це були початки, коли шестидесятники кинули перші національні іскри в українську дійсність, заморожену великодержав'ям московського большевизму. Іскри пробili полуду страху, що ним оповив большевизм людей у теперішній московській імперії, в якій нема ні національної, ні особистої свободи. Там, де немає людської свободи, не може бути й свободи національної, бо ж національна свобода — це перш за все свобода людини.

Нинішні володарі московського царства, жорстоко побороючи українську національну ідею, завжди покликаються на »непомилні заповіді« Леніна. А разом з тим підкреслюють »велику й передову« роллю руського народу, багнетами якого Ленін, із його партією, відновив розвалену в національних революціях московську імперію. Поєднання не випадкове, бо в Ленінові втілилась московська національна душа, а в Сталінові — руська державність із її рабською історією. Продовжуючи діло свого вчителя, Сталін зміцнив відновлену потвору, жорстоко насаджуючи в імперії руський дух історичного рабства. У великих господарських руїнах, у ламанні історичних і культурно-національних укладів підбитих націй, на горах трупів формотворці сучасної московської імперії намагалися і намагаються повернути поневолені нації на історичну дорогу Росії, накинувши їм неволю і рабство.

Проти сучасних імперських маячень ведуть боротьбу невгнуті сили, об'єднані національною ідеєю, сили українського націоналізму. Хвиля арештів — черговий вияв люті імперської сторожі проти національно-творчих людей, які своїми ділами розтоплюють кригу великодержав'я, підважують імперські підвалини. Убиваючи свободу, московські большевики одночасно примушені покликатися на неї, що свідчить про її невмирущість. Страх перед нею змушує керівництво тоталітарної держави творити »показухи« її із ляльками в національних радах і урядах, у союзах письменників, у професійних спілках і навіть у комітетах національних компартій. Актори в тих »демократичних« макетах »обговорюють справи«, а вирішується все на імперському шпилі.

Кілька років тому Левко Лук'яненко, засуджений за діяльність, скеровану на вихід України з московського царства, запитав капітана КДБ Денісова: »... Для чого існує 17 стаття конституції, що дає кожній республіці право на вихід з СРСР?« А слідчий КДБ відповів: »Для

заграниці». Відповідь правдива. Для володарів імперії і її сторожі, що охороняє імперську неподільність, ясно, що конституція СРСР, як і всі »демократичні« інституції цієї імперії — то »показуха«, створена із страху перед свободою.

*

Битва, розпочата шестидесятниками в соціальної площині за охорону прав людини, за респектування конституції і законів, перетворюється сьогодні на політичне становлення і боротьбу нації за її природне й історичне право жити у своїй державі із всебічною свободою людини, отже — це боротьба проти колоніального стану нинішньої УРСР із московсько-більшевицьким рабством у ній. Національно-політичне становлення (В. Мороз називає той процес »національним відродженням«) все більше поширюється і охоплює різні відтинки життя народу. У його підземному гулі імперська сторожа чує домагання усунути зігнилі й фіктивні підпори, хисткі й потоптані закони. Усунути здичавілих від сваволі й безвідповідальності людей, нагромадження кривд і безправства, щоб збудувати справжні міцні підвалини української державности відродженої людини і нації.

В Кремлі чують, що в глибинах замороженого московсько-більшевицькою тиранією національного життя пробуджується дух енергії, формуючись у національну політичну силу. Володарі імперії бояться закономірної неминучості, коли розпорошена енергія нації збереться у єдину силу і з національних глибин прорвуться блискавки та загремять громи. Нарід, повіривши в себе, зруйнує всі перепони, якими гальмується національна енергія. Розчистить чужий історичний хмиз і на оновленій землі утвердить національну ідею. В документі »Замість останнього слова«, що розповсюджується між населенням, В. Мороз говорить, що різні плетива влади, якими вона намагається стримати національне становлення України, вже безсилі.

»Ваші (імперські, — І. В.) греблі міцні і надійні, але вони стоять на сухому. Весняні води оминули їх і знайшли свої нові русла«. Національно-політичне відродження стало »багатоплановим і багатопаровим, воно виявляється в тисячах форм«. Тюремникам СРСР не під силу стримати його, »бо національне почуття живе в душі кожної людини, навіть тієї, яка, здавалося б, померла духово«. Часи, коли ціле духове життя було втиснене в »офіційні рамки, минули безповоротно«.

Незалежно від казньової, скутої правилами і параграфами культури соціалістичного реалізму, в протигагу їй »існує культура поза міністерством культури, і філософія поза журналом »Вопросы философии«. Самвидав, на сторінках якого публікується без урядової контролі і цензури творчість людей, »росте, збагачується новими формами і жанрами, обростає новими авторами і читачами«. Він так вріс у життя, твердить засуджений історик, »що ніяке збільшення штатів донощиків, ніякі японські магнітофони не допоможуть«.

Для людей, які дивляться на сучасне життя в Україні категоріями 30-их років, через тодішні окуляри страху, таке твердження може видатись неймовірним. Звідціла недооцінка нових явищ, що виникли

в житті України та й цілої імперії. Спробую, бодай коротко, зупинитися над сказаним твердженням.

Автори, читачі й усі, якими »обростає« Самвидав, це люди, що народились переважно в тридцятих, а то й сорокових роках. Виростали вони в дещо іншому кліматі. Партія, точніше її всевладна верхівка, побачила, що машина терору часів »великого сталінського страху«, спрямована проти »ворогів народу«, стала небезпечною і для партії, як і партійної верхівки. Довелося міняти методи адміністративно-політичного тиску в імперському царстві.

Зустрічі з вояками, що вертались із Заходу, а їх були мільйони, дали людям змогу порівняти життя в »буржуазних« країнах світу із життям у соціалістичному »отечестві«. О. Герцен, аналізуючи соціально-політичне тло повстання декабристів (1825 р.), писав, що »напрямок думання після війни 1812 р. став зовсім іншим« у тодішній імперії. Після другої світової війни напрямок думання в Україні тим більше змінився і став іншим.

Люди, яких нині хапають »чорні ворони« за націоналізм, як і ті, що формують думку Самвидаву, дозрівали і формувались у психологічному кліматі напруженої боротьби московсько-большевицької окупантської влади з українським націоналізмом. До 1950 року тривала збройно-політична боротьба УПА під політичним проводом УГВР. Через рік, після закінчення війни, населення ЗУЗ збойкотувало вибори до Верховної Ради СРСР. А коли зброю вибито з рук, то іскри ті (тієї боротьби) рознесли по просторах большевицького царства. Не випадково поет національної ідеї В. Симоненко назвав Львів, що був центром тодішньої національно-визвольної боротьби, »столицею моєї мрії, епіцентром моїх радощів і надій«.

І він прийшов до епіцентру:

»...із захопленням сина
Від степів, де Славута легенду снує,
Щоби серце твоє одчайдушне левине
Краплю сили вдихнуло у серце мое«

В такому психологічному кліматі формувались люди нинішнього національно-політичного становлення, в якому велику, а то й вирішальну роль відіграє Самвидав. Своїми цензурами і утисками окупантська влада — намагаючись скерувати творчість в одне русло »єдинодержав'я« з його »отечественним« патріотизмом, переслідуючи національну творчість — мимохіть сприяла поширенню українського Самвидаву. А розвиток радіо-електроніки, поширення технічних засобів інформації (значне збільшення і приступність друкарських машинок, магнітофонів, радіоприймачів і т. п.) дали технічні засоби для Самвидаву і національно-політичного піднесення.

Під впливом технічного поступу сталися зміни і в структурі національної спільноти. Піднеслося значення розумової праці, а з народної гущі в змінених відносинах виділились індивідуальності, посилилась роль учених фахівців. Багато з них мають засоби розмноження: дру-

карські машинки, магнітофони, фотоапарати тощо. Якщо невеликий відсоток із них захоче підтримати якусь працю, то це вже забезпечить розмноження і поширення її в тисячах примірників. Творча думка, що не вміщається в стандарти «отечественного» патріотизму з його каззонним соцреалізмом, шукаючи вияву — знаходить його у Самвидаві.

*

Самвидав підхоплює лише те, що має відгомін у суспільстві своєю національною правдивістю, вказує на корінь лиха жорстокої дійсності, яку відчуває абсолютна більшість людей. Читач бачить, що прочитане виявляє корінь лиха і кличе до відповідальності лиходіїв, тому стає помічником автора. Він вкладає свою працю і кошти, щоб охоронити автора від донощиків, розповсюджуючи прочитане серед однодумців. Це допомагає об'єднанню людей, цементує ідейно громадську думку в протигагу до «советського общества», що його урядово-механічними засобами накидає московсько-большевицька влада в Україні з допомогою перевертнів і рабів «отечества чужого».

»Ніщо так не сприяло пожвавленню громадського життя на Україні, як ваші репресії«, — говорить В. Мороз судові. Глузуючи з беззаконних охоронців законів чужої влади, він заявляє їм, що суди і репресії «не залякали, а зацікавили». Головне те, що в людей виникла віра в національну правду. Національно-політичне становлення (у В. Мороза — відродження) ще не стало масовим явищем, але в часи таких масових середників, як радіо і технічні засоби, коли в Україні біля 6 мільйонів людей мають короткохвильові радіоприймачі, воно соціально стає глибоким явищем. (За даними міністерства радіопромисловости, в особистому користуванні населення т. зв. СРСР було радіоприймачів: 1963 р. — 18 міль., в 1968 р. — 27 міль., а нині, мабуть, 30 міль.).

Важливим для розвитку національного становлення далі є те, що українські сили, які унапрямують його, відмежувались від програмових зарисів опозиційно протирежимових течій в етнічній Росії. В третьому числі «Українського Вісника» (з'явилося уже п'ять) надруковано таку переважливу заяву: «В російському Самвидаві і за кордоном розповсюджено документ під назвою: «Програма демократів Росії, України і Прибалтики». «Український Вісник» з усією відповідальністю заявляє, що українські демократичні кола у виробленні і схваленні того документу, що претендує на програмовість, участі не брали. Слово «Україна» в названому документі вставлено або з кон'юктуральних міркувань, або воно свідчить про якесь відношення до документу російських чи зрусифікованих кіл, що є на Україні».

Відмежування українських політичних сил від сил російського великодержав'я, що захищають неподільність імперського комплексу, переважлива річ. Українські національні кола, оформившись у державницьку політичну силу, заявляють, що їм не по дорозі з тими, які в програмі майбутнього прикривають російське великодержав'я большевиків «демократичним» елементом, зберігаючи цілість імперії. Програмується лише усунути сваволю большевицьких догматиків і під

новою вивіскою зберегти імперську цілість. Заява про відмежування вказує на зрілість політичної думки в Україні.

За такого стану репресії (стара випробувана зброя московського імперіялізму) не дадуть ворогові сподіваних наслідків. «Чому репресії — запитує «суддів» В. Мороз — не дають звичайного ефекту? Змінився час, от і вся відповідь. У Сталіна було досить води, щоб гасити вогонь... Вам довелося жити в епоху, коли резерви вичерпались...» Нинішні репресивні заходи окупантської влади можуть загамувати, але не можуть спинити розбурханого політичного розвою в Україні. «Ви взяли палку до рук, щоб розкидати вогнище, але замість того тільки підворушили його. На більше не вистачає сили, це значить, що суспільний організм, в якому живете, вступив у таку фазу розвитку, коли репресії дають зворотний ефект».

Про «підворушення» розповідає В. Чорновіл у заяві до трьох вельмож т. зв. УРСР, описуючи вандалізм окупантської влади на Янівському цвинтарі у Львові. «Під наглядом спеціально приставлених осіб бульдозер зриває стрілецькі могили, а лопати грабарів вивертають людські останки», — пише публіцист. Він закликає (не просить) вельмож, московських наймитів у Києві, в ім'я людяности «втрутитись у дії провінційних самодурів і зупинити глум над стрілецькими могилами». Ошаліла влада лютує з безсилля і — щоб помститись над ворогами, які півстоліття тому боронили українську землю, Галичину, від колоніялізму Польщі — бульдозером стинає голови стрілецьким хрестам. Машину охороняє спеціальна сторожа.

Чого ж боїться окупаційна влада? Національної свободи, що за неї ведеться нині змаг в Україні, в обороні якої склали голови стрільці. До большевицької займанщини, ще під «панською» Польщею, як називає московська преса тодішню Польську республіку, львов'яни щороку складали поклін стрільцям, прославляючи тим національну свободу. Тодішня польська влада скоса дивилась на ті урочистості, пробувала стримувати і перешкоджати, але до такого варварства не вдавалась. Щойно московський більшовизм, що намагається втримати Україну в імперських кліщах і поборює кожний прояв національної і людської гідности й свободи, пішов на відвертий вандалізм. А це тому, що хоч поминки на стрілецьких могилах і було заборонено, людей карали й переслідували, все ж вони потайки вночі завітчували могили, прославляючи волю.

Влада дрейфуючої під ударами націоналізмів московської імперії, найганебнішої в історії світу тюрми народів, воює навіть із стрілецькими хрестами, чим «підворушує» вогонь національного становлення. «Тисячі галичан пройшли за ці дні біля осквернених і сплюндрованих могил», — пише В. Чорновіл. «Серед населення замішання і обурення», воно розноситься по всіх українських землях, а разом із тим кличним дзвоном лунають слова В. Мороза: «... Будемо битись!»

30. 1. 1972 р.

Марія ОВЧАРЕНКО

ПОЕТИ ДУХУ І ПРАВДИ

(Ліна Костенко і Василь Симоненко)

На тернистому шляху свого розвитку українська література виявила прикмети мітичного Фенікса, що — загинувши — народжувався з власного попелу. Знаємо з історії нашої літератури, що вона — відсунена політичними обставинами майже в небуття — знову розквітала пишним квітом відродження. Так було в епоху Т. Шевченка, так було в епоху І. Франка, а потім Л. Українки, так було в двадцятих роках нашого сторіччя, і — врешті — подібне чудо повторилося в минуле десятиріччя, у час, коли ми найменше сподівалися.

Після майже повного омертвіння й вияловіння творчих сил під час сталінського лихоліття, коли недомучені й недостріляні літературні недобитки надривалися в хрипливому барабаненні вицвілих і затхлих фраз у дусі т. зв. соцреалізму, складали тріскучі порожні оди в честь тирана або маскувалися «рушничково-вишневою» сентиментальщиною, на сторінках т. зв. радянських літературних журналів несподівано появляються перші ластівки справжньої поезії. Після майже 30-річної стагнації під час короткої «відлиги» («десталінізації») з друкованих сторінок знову заговорили справжні поети, справжні люди, а не слухняні бездушні роботи. Це подіяло, наче струм свіжого повітря, що несподівано вривається в затхлу атмосферу, наче джерело живої води в омертвілій пустелі.

Найбільшою несподіванкою й одночасно радістю було те, що поети, які заговорили новим голосом, усі належали до молодого покоління. Вони народилися або в роки жорстокої колективізації або напередодні II-ої світової війни. Їх раннє дитинство проходило в страшний час воєнної хуртовини, шкільні роки в час післявоєнного сталінського терору. Деякі з них вирости тільки під опікою матерів, бо їхні батьки або загинули, або не вернулися з війни. Дуже знаменним є факт, що їхні перші, уже зовсім зрілі художні твори вийшли друком тоді, коли їх пересічний вік був 22-23 роки життя.

Ще більше, як оті біографічно-історичні факти, їх об'єднують внутрішні аспекти: справжній літературний талант, майже однакова поетична ідеологія і схожість основних мотивів та тем. Не зважаючи на те, що кожний з поетів-шестидесятників сам собою окреме явище, в одну групу їх зв'язують риси, що спільні їм майже усім. У своїй творчості вони беззастережно відходять від соцреалізму, що визначеними партією правилами унеможлилював вільну творчість. Наперекір соцреалістичному кодексові, створеному на догоду Сталінові ще Жда-

новим, і продовжуваному дотепер у московській імперії, поети-шестидесятники поставили на перше місце високе право кожного мистця передавати читачам свій власний внутрішній світ думок і переживань, а не подиктовані партією зношені штампи. Заговоривши людською мовою, вони створили в літературі справжню революцію.

У формальному вияві своєї творчості молоді поети загально не поривають з традицією, головнo в ритміці й строфіці, але поетичними образами-метафорами, інтелектуалізмом і оригінальним новим словництвом вони відходять від традиційної поетики. Незвичайно знаменним є те, що вони, відкинувши набридлі трафарети т. зв. советської поетики, з повною послідовністю опираються на українських національних традиціях, вбираючи в свою творчість найістотніші елементи народно-пісенної фолклористики та вдихаючи горіння Шевченківських ідей. Виростаючи органічно з національного підложжя, вони наскрізь національні поети, що більше — гарячі патріоти своєї батьківщини. Свій патріотизм маніфестують у цілому ряді прекрасних поезій, кожний на свій власний спосіб, присвячуючи свої твори то Україні, то Шевченкові. Рівнорядно з патріотизмом іде їх гуманність, любов до людини, не до абстрактного людства, а до конкретних людей із їх власного середовища, замучених працею й покалічених нелюдською системою, любов до матері й до української природи.

Визначне місце в творчості шестидесятників займає сатира, довгі роки проскрибована за сталінщини. У ній вони засуджують систему, яка породила графоманів, підлабузників, кар'єристів, брехунів. Засуджуючи помилки й тяжкі гріхи покоління батьків у добу Сталіна, вони безкомпромісово стають оборонцями правди й щирості, без яких не може існувати справжнє мистецтво. У сучасній т. зв. радянській Україні багато поетів, їхня кількість — до 500-600. Проте не треба думати, що вони всі ідеологічно належать до тієї самої групи шестидесятників, про яких тут говоримо. Чимало з них уважає себе за «радянських патріотів» і продукує твори, що не багато різняться від творів покоління їхніх батьків. Шестидесятників-новаторів, з-під пера яких вийшли вартісні твори, кілька десятків. Тут візьмемо до уваги тільки двох, з різних поглядів найвизначніших представників цієї групи, і на прикладах постараємося зілюструвати, як у їх творчості відбиваються деякі мотиви, що творять основну суть їхньої поезії.

Ліна Костенко

Перше місце між шестидесятниками займає Ліна Костенко не тільки тому, що вона найстарша між ними (народилась 1930 р. на Київщині), а передусім тому, що вона перша започаткувала нові літературні течії, про які тут мова, а крім цього належить до найталановитіших поетів у цій групі. Поява її першої невеликої, бо всього 60-сторінкової збірки поезій (1957), була чимсь неочікуваним і здавалася майже чудом, як чудом можуть здаватися перші весняні проліски, що наперекір морозам і вітрам пробивають обледенілу землю. Назва збірки, «Про-

міння землі», влучно передає загальний характер тих поезій. Це справжнє проміння, що сяє мистецькою і людською правдою, гріє любов'ю та життєрадісним ентузіазмом. Через рік вийшла її друга збірка «Вітрила» (1958), а в 1961 р. третя — «Мандрівки серця». Вони ще сміливіші й динамічніші, ще глибші світоглядowo й інтелектуально. У них поетеса з радістю ділиться із читачем своїм власним, ні від кого незапозиченим світом думок і почуттів. Після сталінської стагнації, вперше заговорив справжній поет, щедро розсипаючи жемчуги художніх образів і блискучих метафор, створюючи із скарбів нашої мови та народних пісенних мотивів нові звучання й мелодії.

На літературну ниву виступила Л. Костенко відразу як зрілий поет, як справжній майстер слова із гармонійним, скристалізованим світоглядом, із почуттям відповідальності високого післанництва поета, з почуттям людської гідності. За дороговказ вона вибирає дві сили: власну совість і правду:

»Ні остраху,
ні компромісу.
На кожен виклик, совісте, іди!«...
(343*)

»Поезія — рідна сестра моя.
А правда людська — наша мати«.
(163)

Поетка з повною свідомістю йде на нелегкий шлях свого покликання:

»Я вибрала Долю собі сама...
І я прийняла її, як закон...«
(163)

Тільки почуття внутрішньої сили й родової гордості могли натхнути поетесу на мужню маніфестацію своїх провідних ідей:

»Щаслива я, що маю сильні руки...«
(53)

А серце її

»...страху не знає, не даром,
Мій прадід був запорожцем,
Водив на пороги байдари«.
(142)

Не тільки мужність і безкомпромісовість, що веліли їй «плисти впоперек стрімкої течії», а й все її світорозуміння й світовідчування виростили з її рідного ґрунту. Вона говорить про це з клясичною простотою і глибоким ліризмом. Цитую в скороченні:

*) Тут і далі зазначені сторінки збірки Л. Костенко: «Поезії» (В-во «Смоло-
ский», Балтімор, 1969).

»Я виростала у садах,
де груші достигали теплі...

Я виростала у полях,
де сонця схід, неначе спалах...

Я виростала у лісах,
де сосни рожевіли станом...

Я виростала на Дніпрі...

І барви тих далеких літ —
Куди б не ділася тепер я,
Щоб не писала, як відсвіт,
Лежать на білому папері».

(10)

Поетеса веде читача на »колосисті поля в золотому безсонні«, де зростали її мрії і мужніла душа, де ввижалися їй далекі мандрівки. І тоді, коли минали роки, »неначе звихрені хмари«, і її серце проходило крізь бурю й вогонь, вона думками вертається до рідних піль »в колисанках вітрів«, до коріння дерев у рідній землі. Панівною рисою Ліниного світогляду є динамічність, безупинний рух вперед, апотеоза життя й росту, а її улюбленими образами — буря, звихрені хмари, стрімкі течії, вітрила, круті обрії і, найчастіше, крила, але всі її динамічні поетичні візії сходяться в центральному образі рідної землі, як тривкої цінності:

»Лиш маючи ґрунт під ногами
Пускатися можна в політ».

Опора в рідній землі дає їй певність і силу:

»Чудові є в світі краї,
Для мене ж той край найкращий,
Де вирости крила мої».

(Ґрунт, 350)

»Навіть плаваючі квіти
мають корінь у землі».

(62)

Свою любов до батьківщини Л. Костенко висловлює без зайвої афектації, проте кожне її слово показує, як органічно вона зв'язана з нею. Незрівняні малюнки рідної природи належать до її найкращих творів, а Дніпрові, над яким поетеса виросла, вона присвячує одну з кращих поезій, ідентифікуючи в ній його красу й велич із прикметами свого народу (в скороченні):

»Дніпре, Дніпре,
ти, як мій народ,
лагідний, простий і величавий...»

(160)

Друга велика любов Л. Костенко належить людині. Поетеса любить не абстрактне людство, а справжніх реальних людей, що з ними її в'яже почуття вдячності:

»Кожна мить мого життя
врятована кимсь.
Інакше б я давно загинула від голоду,
холоду, самоти або чорної віспи.
Все, що я віддаю людям, —
лиш маленька часточка мого боргу«.
(338)

В людей поетка не просить нічого —

»тільки віри
в кожне слово почуте від мене,
в кожний погляд очей моїх сірих«.
(50)

Джерело Ліниного гуманізму в її оптимістичному світогляді та в безмежному довірі до людей, що теплом своїх долонь зігрівають нашу землю. Поетичний образ її людини ідеалізований і окрилений правдою, пориваннями, мріями, коханням, щирістю, щедрістю...

Як справжній лірик (Л. Костенко передусім ліричний поет), поетеса присвячує багато уваги любовній ліриці. У її збірках на тему цього найінтимнішого людського почуття є біля півсотні віршів, але й тут, як і в інших поезіях, проявляється її оригінальність. Замість дешевої сантиментальності або екзальтованої емоційності, у своїй любовній ліриці Л. Костенко, як і в інших творах, застосовує техніку контрастів: зустрічі й прощання, сходження й розходження, повнота любови й холод, близькість і далекість:

»Ми з тобою —
як море і небо —
і далекі й близькі водночас.
Нам зустрітись на обрії треба.
Але обрій тікає від нас«.
(150)

Як і весь світогляд Л. Костенко, так і її думки про любов повні руху й динамічності. Її мрії про незнаного вибранця — це не ідилічні картини, а сні моря про урагани (131):

»... я ще не знаю:
ти блискавка,
яка мене спалить,
чи ти благодатний промінь,
від якого я розцвіту«.
(132)

Найсильнішим бажанням поетки є не щастя в звичайному людському розумінні, а збереження власної особовості, своєї власної правди. Вона хоче зберегти:

»одне,
своє,
неповториме«.
(130)

Свідомість цінності й неповторності власної особовості виразним мотивом звучить і в творах інших поетів, сучасників Л. Костенко, напр., у вірші Василя Симоненка:

»Ти знаєш, що ти людина.
Ти знаєш про це чи ні!
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні«.

Для справжнього мистця будь-яке поневолення вільної думки рівнозначне з творчою смертю. І в ім'я справжнього мистецтва Л. Костенко гостро засуджує недолугих поетів і графоманів, що топчуть мистецьку й людську правду, продукуючи поезії »металу нетривкого думок затертих і порожніх слів« (118). Соняшний, добродушний гумор, що ним перетикані деякі вірші Л. Костенко, тут переходить у безпощадну, гостру сатиру. Нею поетка бичує дешевих віршоробів, які »вміють римувати«, і засуджує низьких кон'юнктуристів, які »шпурляють недокурки мислі«, забувши про те, що й »найвищі в світі котурни не змінять власного зросту« (174). Пустомельство і галас довкола віршоробства, а ще більше негідне плазування навколо »владі імущих« — стають предметом найгострішої критики поетеси.

Мабуть, від часу II-ої частини Шевченкового »Сну« українська література не чула такого гостро сатиричного засуду підлабузництва й кар'єризму. У Шевченковому »Сні« в гротескних формах висміяні нелюдська московсько-імперська система, цар-тиран і бездушна маса його підвладних, що з деспота зробили свого бога. У Л. Костенко якийсь самодержець, всемогутній літературний апаратчик, мабуть редактор »впливової газети«, оточений »секретарками і херувимами«, до якого тиснуться мізерні кон'юнктуристи, »щоб воскресити фіміям і разом випити сто грам«. І так серед запаху редьки й вина, коли »всі гості покотом лежать« в агонії страху, щоб всевладний володар не поминув їх своєю увагою, він (всевладний) перевершує самого Саваофа, перетворюючи не глину в людину, а людину в глину (»Сьоме небо«, 185-186). Палаючий сарказм поетеси переходить у нестримуваний гнів на тих, що »розплямкали ідеї« і »з настановами згідно, знявши мірку з пресованих бовдурів і пружинно-спіральных негідників« — »калічили й підгинали думку«. Висока думка епохи »боліла правдою, плакала

віршами, училась мовчати або йшла милуватись північним саявом, поїхавши в закритому поїзді...» Добувати золото мистецтва із сплаву брехні й переляку — безнадійна альхемія, каже поетеса, бо справжнє мистецтво може воскреснути з руїн тільки покроплене живою водою правди*.

Хоч поетеса говорить у своїх творах загальними термінами, можна відразу догадатися, кого й що вона має на думці, пишучи гнівні рядки про «пресових бовдурів» і «пружинно-спіральних негідників», про північне саяво й закриті поїзди, що в них ув'язнена висока думка й правда. Неменш промовистий засуд тюремної системи поетеса дає у поемі-казці «Мандрівки серця», в розділі «Очі Василіска». Василіск — страшний ящур, спричинник і постійне джерело людського горя. Улєсливі собаки, колишні люди, служать потворі за харчі й м'ясо, яке він шпурляє їм у нагороду. Справжні люди, що вступали в двобій з Василіском, спопеліли під його поглядом. Мандрівник (герой тієї казки), сильний силою доброти, хоче подолати потвору. Але напівлюди збігаються на допомогу Василіскові, заковують Людину-Мандрівника в кайдани й саджають у тюрму. Кат-тюремник тортує виमороного голодом Мандрівника, спокушуючи його куском хліба. Але тоді Людині-Мандрівникові, що — здається — уже в передсмертній агонії, з'являється його незламний дух, який не підкоряється ні втомі, ні смерті, і визволяє його з неволі, повернувши йому віру в людину. Алюзії цієї незвичайної поемі-казки до московсько-большевицької системи терору, сталінського чи післясталінського, надто виразні, щоб їх треба окремо обговорювати.

Як видно з перегляду деяких основних мотивів, творчість Л. Костенко — незвичайне явище в сучасній українській літературі. Вона глибоко вкорінена в наших національних традиціях, тісно зв'язана з волелюбними ідеями Т. Шевченка, Л. Українки та в блискучих афоризмах із мудрістю Франкового «Мого ізмарагду». Її гармонійний і оптимістичний світогляд, сполучений із вірою в правду й доброту людини, органічно виростає з українського національного світогляду: «Людина ніби не літає, а крила має. Вони, ті крила, не з пуху-пір'я, а з правди, чесноти й довір'я, з вірності, з вічного поривання, з щирости, з пісні, надії, мрії» (348-349). Її віра в людський дух, як найвищу вартість, наскрізь гуманістично-ідеалістична і в глибокій суті навіть християнська, про що говорять фрагменти її поліфонічної поеми «Зоряний інтеграл» (1968). У «ліричній токкаті» цієї поемі вона вистилізовує незвичайну молитву, в якій молиться за те, що їй найдорожче:

»Сумління, мир, мистецтво, мудрість,
музичні мускули краси,
усмішку, розум, гідність, мужність,
спаси, Спасителю, спаси.»

*) «Вирлооке сонце», 241-242, «Укр. календар», Варшава, 1968.

Після цієї молитовної прелюдії приходить образ Месії так, як він відбивається в простонародній ментальності, представлений у монолозі діда Мусія: Він «і Богові родич. І людям брат, сіяч добра. Ділив хлібину. Лічив од сказу... Його розп'яли...» (340). Святости Його люди не могли сприйняти.

Першоджерело ідеалістичного світогляду Л. Костенко можна знайти у її поезії «Храми»:

»Мій дід Михайло був храмобудитель.
Він був чернець, з дияволом воитель...
Він був самотник. Дуже був суворий.
Між Богом — чортом душу не двоїв...
Торгуючих із храму виганяв*.

Вже з цього короткого уривка можна пізнати, що основні риси, з яких була викута душа «храмобудителя Михайла», є характеристичними рисами й самої авторки. Адже крізь її поезії часто проходить і мотив самоти («мудра тиша самоти», 192), що відмежовує її від метушливих графоманів, і мотив гордої суворости й безкомпромісовости, що не дозволяє їй двоїти душу між Богом і чортом, і рішуча детермінація виганяти віршоробів-торговців із храму мистецтва...

Висока ідейність Л. Костенко, широкий діапазон її поетичного засягу, що включає у собі й м'яку лірику і філософський інтелектуалізм, та блискуча мистецька форма творів ставлять її в ряди найбільших сучасних українських поетів.

У потворній імперії большевицького типу, де понад півсторіччя систематично калічать думку і вбивають правду, як можна було сподіватися, твори Л. Костенко відразу попали під приціл московсько-большевицької критики. Тому тепер не чуємо про неї майже нічого. Тяжко ставити прогнози про те, яка доля може її зустріти і якими шляхами може піти її дальша творчість. В одному можна бути певним, що орлиця, яка збудувала собі гніздо на скелі, не поселиться на смітнику. Поет типу Л. Костенко не піде в отару «пресованих бовдурів» і «пружинно-спіральних негідників». Не може піти на компроміс зі злом і брехнею людина, з-під пера якої вийшли рядки: «Ні остраху, ні компромісу, на кожний виклик, совісте, іди!» (343). З вірою в незламність її духу, скажемо про неї її нескореними словами:

»Хай метушиться дріб'язок строкатий,
мінє шерсть залежно від погоди...
Поете,
вмій шукати і чекати!
Найкращий вірш ще ходить на свободі».

(184)

*) «Дукля», Пряшів, 1967, стор. 216-217.

Василь Симоненко

Виступ Л. Костенко був переломовим у розвитку нашої найновішої поезії. Її збірки своєю сміливістю й безкомпромісовістю великою мірою могли стати прикладом до наслідування. Багато мотивів і поетичних образів Л. Костенко повторюються у творчості молодших шестидесятників, але було б помилково думати, що вони імітують її, а схожість у виборі тем спричинена тим, що вони всі виростають з українського національного підложжя.

Близькість мотивів Василя Симоненка, найсміливішого і тому найпопулярнішого шестидесятника, до мотивів Л. Костенко не виключає факту, що він наскрізь оригінальний поет і в інтимно-особистій ліриці, і — головню — в громадсько-патріотичних поезіях. Знаємо його переважно як автора патріотичних поезій, якими він до глибини сколихнув душі молодого покоління і заговорив до нього голосом всієї бездольної, проте нескореної України. Його перша збірка «Тиша і грім» була справжнім громом, була неначе покликом архангельської труби, що будить мертвих, як колись сказав П. Куліш про поезію Т. Шевченка.

За своє коротке життя Симоненко встиг написати кількадесят поезій, що вийшли в трьох збірках. Після його смерті вийшла збірка «Земне тяжіння» (1963), тут, на еміграції — «Берег чекань» (1965), а в 1966 році в Україні появилася збірка «вибраних» його творів п. з. «Поезії». В усіх тих збірках домінують улюблені теми шестидесятників, що про них ми згадали напочатку. Тут подаємо тільки два мотиви, що силою експресії вивищують його понад усіх поетів цього покоління. Це мотиви патріотичної лірики й мотиви засуду комуністичної системи і московської деспотії в Україні. У своїх творах Симоненко доходить до висот Шевченкового генія. Послідовники Шевченка звичайно брали в нього те, що підходило їх сантиментальному світоглядові: чорні брови, карі очі, вишневий садок, заплакану матір-Україну. З усіх поетів Симоненко найближче підійшов до Шевченкового розуміння України і його відношення до неї. Симоненкова любов до України, як і в Шевченка, це трагічна пристрасть, що нею горить його душа, це його приречення, його земне тяжіння, бо це сила, з якої він вийшов і сам став її частинкою. Ось його приречення:

»Можна все на світі вибирати, сину,
Вибирати не можна тільки батьківщину«
(«Берег чекань», 97)

Куди б він не ходив по світі, за ним (як і в поезії Костенко) ... будуть мандрувати «Очі материнські і білява хата». З рідною землею він зв'язаний навіки:

»Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду«.
(Там же, 120)

Його любов до України розіп'ята між радістю і смутком, між благословенням і прокляттям, між життям і смертю, про що він говорить

з допомогою поетичних контрастів, загально прийнятих у поезії шести-десятичників, у вірші «Україні», одним із шедеврів своєї патріотичної лірики:

»Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм...
Я твоїм ім'ям благословляю,
Проклинаю іменем твоїм...
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!«

(Там же, 102)

Трагічна любов до України доходить у нього часом майже до релігійного патосу: «Україно, ти моя молитва, Ти моя розпука вікова» (146-147). Це майже релігійне почуття буває й в інших шестидесятичників, напр., у Є. Гуцала в його вірші про рідну мову:

»Причащаюсь
Біля твоїх джерел прозорих, чистих
І набираюсь п'янкої сили«

(«Панорама», 93)

До справжніх Шевченківських висот і найвищого напруження в трагічному патріотизмі Симоненко доходить у творах, у яких засуджує московську тиранію і брехливу систему большевицького режиму. Мавши на увазі ті твори, один із підпільних критиків сказав про Симоненка так: «... Серед нас не було і немає поета більшої громадської мужности, більшої рішучости, більшої безкомпромісовости, ніж Василь Симоненко».

В циклі тих поезій найсильніший засуд системи злочинства, висловлений у вірші «Гранітніobelіски», надрукованому у збірці (Київ, 1967) під дивним заголовком «Пророцтво 1917». Як можна пророкувати, народившись 19 років після подій 1917 року? Такий заголовок — наочний фальсифікат видавців і редакторів цієї посмертної збірки. У цій поемі патос поетичного гніву доходить до вершин Шевченкового «Кавказу» і «Послання». Це страшний присуд усім тиранам, що обдурили й катують народ (цитую в скороченні):

»Тремтіть, убивці, думайте, лакузи...
Ви чуєте? На цвинтарі ілюзій
Уже немає місця для могил«.

Кінцеві рядки цього вірша підносяться до пророчого патосу Шевченкового «Послання»:

»Уже народ — одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля.

Розтерзані, зацьковані, убиті
Підводяться і йдуть чинити суд.
І їх прокльони, злі й несамовиті,
Впадуть на душі їх неситі,
І загойдають дерева на вітті
Апостолів злочинства і облуд».

Порівняйте Шевченкове: «Розкуються незабаром заковані люди»...

Гнівне обвинувачення московських большевиків за новітню панщину в колгоспній системі дає Симоненко в поезії «Злодій», яка — заборонена цензурою — ходить там у відписах. Тут поет розповідає про за-турканого дядька (а може, не одного дядька, а всього нашого обдуреного колгоспного селянства), якого мають судити за те, що він крав з колгоспного поля. «Дядько понуро тім'я теребив і смакував махру... кліпав товстими віями... У кулак кахикав». За портретом дядька, нарисованим у кількох пгтрихах з такою рельєфністю і з таким трагічним боєм, ідуть рядки насичені гнівом на справжніх винувників дядькової провини:

»Чому він злодій? З якої речі?
Чому він красти пішов своє?..
Хто обікрив і обскуб його душу?
Хто його совісті руки зв'язав?
Де вони ті — відгодовані, сірі,
Недорікуваті демагоги й брехуни...
Їх би за ґрати, їх би до суду,
Їх би до карцеру за розбій!»

Ніхто в українській літературі, крім Шевченка і, може, І. Вишенського, не сказав такого огненного слова в обороні «найменшого брата». Це вже щось більше, ніж поезія. Це крик розшарпаної боєм душі, голос Справедливості на Страшному Суді.

Коли творчість поета, що безмежно любив життя, хотів «всю землю обійняти» і «йти шукати нечуваних пригод» («Поезії», 196), доходила до зеніту, над ним заграла «смерть іржавою трубою» («Поезії», 201). У передчутті неминучого кінця він писав:

»Я для тебе горів,
Український народі...
Ти у грудях моїх,
У чолі і в руках.
Упаду я зорею,
Мій вічний народі,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях».
(«Поезії», 186-187)

На 28-му році життя перестало битися серце, що горіло й страждало за свій народ. У сузір'ї нашого Чумацького шляху засяяла блискуча

зоря, заяснів палаючий смолоскип, що його полум'я розкинулось від краю до краю по нашій землі і через моря дійшло до нас. Його полум'я горить яскраво на нашому небі і там, і тут.

Бібліографія

Ліна Костенко, Поезії, Вид. Смолоскип, Балтімор, 1969.

Василь Симоненко, Берег чекань, Вид. Пролог, Нью-Йорк, 1965-66.

Василь Симоненко, Поезії, Вид. Молодь, Київ, 1966.

УВАГА!

УВАГА!

ДВІ НОВІ КНИЖКИ МОЛОДИХ ПОЕТІВ З УКРАЇНИ

ВАСИЛЬ СТУС

(32-річний поет, літературний критик, публіцист —

з Києва)

ЗИМОВІ ДЕРЕВА

перша книга поезій,
206 сторінок

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

(31-річний поет, науковий працівник —
зі Львова)

ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ

друга збірка поезій,
126 сторінок

Обидві книжки появляються вперше друком у
Видавництві «Література і Мистецтво».

Ціна в твердій, полотняній обкладинці й мистецькій обгортці,
разом із поштовою пересилкою:

	Стус	Калинець
США і Канада	4.50 дол.	3.50 дол.
Австралія	4.00 дол.	3.00 дол.
Англія	1.75 ф.	1.35 ф.
Німеччина	14 н.м.	10 н.м.
Бельгія	160 б.ф.	120 б.ф.
Франція	20 ф.ф.	15 ф.ф.
Австрія	100 шил.	70 шил.
Еспанія	220 пез.	160 пез.
Бразилія	7 нов. круз.	5 нов. круз.
Аргентина	1000 пез.	800 пез.

Замовлення слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF.

Кирило ЛЕВЧЕНКО

ПОНЕВОЛЕНІ НАЦІЇ І МОСКОВІЯ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

(5)

Завоювання Казанського царства

Цар Іван III-ій послідовно, немов за годинниковим механізмом, виконував заповіді своїх предків і здійснював власні пляни.

Забезпечивши собі повне відкриття «воріт» до Балтицького моря, він не забув і про відкриття «воріт» на схід, зокрема на південь — до теплих країв Азії, звідки прийшли його прапрапредки татаро-монголи.

Підкоривши собі на заході землі псковські й великоновгородські, він заволодів і землями двинськими та знищив Твер — свого конкурента. У його руках опинилось болгарське царство, а вкінці й усі дрібні князівства, що оточували землі Московії.

»Дарунками« й різними »обіцянками« він переманив на свій бік певну кількість дрібних татарських »хаників« і »ханченят«, разом із їхніми вояками і родинами. Таким чином збільшив свою армію, з допомогою якої здійснював свої агресивні пляни.

Підготовка до завоювання і знищення Казанського царства почалась ще в 1465 році. Від 1468-го до 1470-го року московські війська вчинили чотири великі напади на Казанське царство, але Казані-фортеці не здобули.

Під час нападів навколо Казані москалі знищили все дощенту, як пише навіть С. Соловйов. Щойно в 1470 році москалі здобули Казань і відкрили собі шлях до Каспійського моря.

Сателітним князем Казанського царства Іван III-ій призначив Шіг-Алея, зрадника казанців, а біля нього залишив цілий штаб москвинів у ролі дорадників та помічників. Населення Казанського царства обкладено тяжкою »даниною« і московським грабункам не було кінця... Жінками-татарками москвини розпоряджались, як своєю власністю, навіть продавали їх як рабинь.

Тим часом підросло нове татарське покоління, яке почало бунтуватися. У різних волостях були ще й татарські князьки, що — як еліта свого народу — не примирилися з московською зверхністю. В 1486 році під їх проводом вибухло повстання і татари знову опанували Казань. Усіх москалів вигнали і почали відбудовувати свою оборонну фортецю.

Іван III-ій із величезним військом знову вирушив проти Казанського царства. Москалі чинили страшні спустошення, винищували населення, і де вони проходили — там живими залишались тільки ті, що втекли далеко в степи. Оточили Казань і почали обстрілювати артиле-

рійським огнем. Але місто не думало здаватись, мавши подостатком харчів і оборонних засобів. Крім цього, моральний настрій оборонців міста був дуже високий.

Побачивши, що облогою Казані не здобудуть, москвини знайшли якогось зрадника-татарина, що показав їм рури, якими текла вода до міста. Доплив води москвини припинили і таким способом примусили казанців відкрити ворота, тим більше, що обіцяли покарати тільки організаторів і керівників повстання, а всіх інших «помилувати».

Захопивши Казань, москвини криваво розправились не тільки з керівниками повстання і його активнішими учасниками, вони не щадили і населення міста, зокрема чоловіків. Крім цього, багато людей забрали в неволю і вивезли до Московії.

Устюзький літопис пише так: «... В 1487 році Іван III-ій узяв Казань, забрав звідти всіх царів і князів з їхнім оточенням і вивіз у Вологду, на московські землі, а царем призначив татарина Махмед-Аміна».

Про криваву розправу Івана III-го з Казанню подають також інші джерела, зокрема історики.

(Соловйов С. М.: «История России с древнейших времен», том III, стор. 87-92; «Устюжский летописный свод», АН СССР, Москва 1950, стор. 87, 88, 96; «Полное Собрание русских летописей», том XXVIII, стор. 286, 287, 288, 318; «Полн. Собр. Русск. летописей», том XXVII, АН СССР, Москва-Ленінград, 1962, Никаноровская летопись, стор. 288).

Не зважаючи на те, що Іван III-ій, а потім Василь III-ій намагалися здушувати найменші прояви непокірності татар, все ж вони не могли опанувати цілого життя народу, тим більше, що татарське населення вже не вірило їхнім обіцянкам, мовляв:

«... Ми, цар, — вам всі гріхи прощаємо, будемо вас жаліти і від турецького хана, польських та литовських наїзників захищати...», — як пише С. Ключевський.

Треба зазначити, що між татарами не бракувало і зрадників, вже на початку 14-го стол. частина їхньої верхівки, разом із підлеглими їй людьми, почала переходити на службу Москві. Але одночасно татари мали значно більше своїх патріотів і героїв.

Десь на початку 1552 року казанський цар Едігер, хоч і був призначений Москвою, відмовився виконувати московські накази і почав готуватися до оборони. На вимогу Івана IV-го, щоб всі казанські землі «були чолом», склали присягу і цар простить їм усі «провини», Едігер відповів: «... Умремо всі, навіть у муках, але не здамося...»

Казань швидко перетворилася на справжню фортецю, з трьома оборонними стінами, великою кількістю гармат, 80-тисячною залогою та відповідним забезпеченням харчами. У серпні 1552 р. московська 150-тисячна армія оточила Казань. У московському війську було чимало й перевертнів, що походили з татарського роду, в тому й старшин із середніми та вищими рангами, як ось Шіг-Алей, Аккубеков, Бенекуров та інші.

Після тяжких боїв і великих втрат, москвини 2-го жовтня 1552 року знову здобули Казань. Татарських вояків, які залишилися живими,

в полон не брали — всіх повбивали, вони жорстоко знущалися над своїми жертвами, тортували їх жахливими варварськими методами.

Бивали не тільки вояків, а й жінок та дітей. Молодших жінок Іван IV-ий роздав «на власність» своїм офіцерам і «служилим людям», а згодом вони ставали жінками або рабнями москалів із різних шарів населення. Це саме Іван IV-ий вчинив і з татарськими дітьми, але тому, що не було охочих брати дітей, він «організовано» вислав їх на Московщину і розподілив між населенням, де вони жили, як діти-мученики в страшних умовах. Саме з того часу в Московії залишилась приповідка: живе «как казанская сирота».

В 1552 році загинуло, приблизно, 150 тисяч татарського населення, в тому самих вояків до 80 тисяч. Після перемоги над татарами, Воронинський доповів Іванові IV-му так:

«...Казань наша, її цар у наших руках, населення знищене або в полоні; незчисленні багатства теж у наших руках...»

До намету, в якому був Іван IV-ий із своїм штабом, приходили різні достойники-москвини, щоб привітати його з перемогою. Звичайно на привітти відповідали Іванові дорадники, але коли прийшов із привітом татарський зрадник Шіт-Алей, відповів сам цар: «...Казань зруйнована і знищена. Цар — господин! Тобі, брате, відомо, що не з нашої вини це сталось, винні вони (татари) через свою впертість і брехливість, а милосердний Бог їх і покарав...»

Справді, Казанське царство стало зруйноване дощенту, разом із його захисниками. Всі терени навколо річок Ками і Волги, починаючи з півночі й ген на південь Казані, перетворилися на згарища й пустиню. Були спалені цілі села разом з людьми. Москвини схопили 6.000 чоловіків, 15.000 жінок і стільки ж дітей та відправили у Московщину, як рабів. Згоріло з усіма мешканцями й місто Меше, 70 верст від Казані.

(Нечволодов А.: «Сказание о русской земле», С. Петербург, 1913, том III, стор. 242; стор. 242; Карамзин Н. М.: «История государ. российского», С. Петербург, 1892, том VIII, стор. 137, 138; Соловйов С. М.: «История России с древнейш. времен», том III, стор. 446, 468, 472, 478, 480; Карамзин Н. М.: «История государ. российского», том VIII, стор. 115; «Устюжский летописный свод», АН СССР, Москва, 1950, стор. 108).

Виїжджаючи з Казані, Іван IV-ий залишив там своє московське управління, вже навіть не маскував його назовні, щоб бодай витворити враження, що ще зберігаються якісь «права» тубільного населення. В Казані розташувався великий московський військовий гарнізон, що ловив татарів по хуторах і селах та використовував їх, як рабів, для відбудови зруйнованого міста.

Вже в грудні 1552 року до Казані почали прибувати різні поселенці з родинами. Одні з них їхали як упривілейована московська панівна верства, інші — як «служилі люди» та обслуга для першої і другої верстви, а ще інші належали до категорії примусово виселених людей із завойованих Москвою теренів. Ця третя категорія переселенців уважалася за «небезпечну» і була під постійним «наглядом», як робоча, майже безплатна сила.

В другій половині 16-го стол. в московській імперії відбуваються масові переселення населення завойованих націй, щоб знищити їх біологічний потенціал і використати як рабську робочу силу.

Саме в Казані і навколо неї мають свій початок перші московські табори масової примусової праці, в яких »перевиховували« або нищили непокірних »іногородців«, що не хотіли відректися своєї нації. Щоправда, вже за царів Василя II-го та Івана III-го для розбудови Москви були створені табори-в'язниці з непокірних новгородців, псковців, двинців, тверців та інших, все ж вони (табори-в'язниці) мали тимчасовий характер. Потім в'язнів пускали на волю, часом вони самі втікали, а деколи були знищені, як ось новгородці за Івана III-го.

Казань, портове місто, відразу стала для Московії центром стратегічного й економічного значення. Звідти вихідний пункт для просування на схід — в Азію, на південь, через Каспійське море, до Персії, Індії і Кавказу.

На Казансько-астраханських та інших татарських теренах відбувався постійний рух татарів, що просувалися з місця на місце, шукаючи собі пристановища та засобів на життя. Такі »рухомі« мешканці час від часу турбували приволзькі портові осередки, а деколи й торговельні кораблі.

В 1556 році Іван IV-ий організував для боротьби з татарськими »партизанами« спеціальні військові відділи під проводом Курбського і Шереметьєва. Дав наказ винищити все непокірне населення на захід і схід від ріки Волги. Курбський і Шереметьєв виконали своє завдання і подали цареві таке звідомлення: »...Різних сибірських мурз, князьків, чиновників і керівників взяли в полон до 2.000 осіб і всіх зліквідували. Бунтівники ослабли, міста, містечка і села всі знищені...«

Ніхто не може встановити, навіть приблизно, скільки соток тисяч татарського та іншого населення знищено від 1470-го до 1582-го року і пізніше. Знаємо про це тільки частинно, наприклад, у 1552 р. вивезено понад 30.000 татарських жінок і дітей; того ж року тільки в 20-ти волостях схоплено 21.000 осіб, а скільки знищено, скільки згинulo у місті Меше, скільки знищили населення Курбський і Шереметьєв? Вони ж самих мурзів і князьків знищили 2 тисячі, а князьки і мурзи мали ще свої родини, своїх прибічників, слуг і навіть військо.

Винищування »іногородців«, »іновірців« та »іноязычників« відбувалося над середньою і нижньою течією Волги. Напевно й на теренах Астрахані, хоч Астрахань московини завоювали досить легко, бо майже все місцеве татарське населення втекло, побоюючись масових винищувань татар, подібних, як у Казані.

Московські »губернатори«-комісари вдавались до найбільш провокативних способів, якими винищували різні татарські племена. Провокували і розпалювали війни між ногайцями і калмиками, що доводило до жахливих наслідків.

Так у 1558-59 роках подорожник Дженкінсон записав у своїх записках таке:

»... Як наслідок постійних воєн (провокованих і керованих московськими «губернаторами» і їхніми воеводами, — К. Л.) між різними кочовими народами — виник страхотливий голод, який знищив до століть людей. Руські (москалі, — К. Л.) були дуже раді такою смертністю, бо цей голод допомагав їм витиснути ті народи з їхніх степів. Мучені голодом та болячками, незчисленні маси ногайців підходили до Астрахані, просили хліба і віддавали себе на ласку русским. Багато з них руські продавали... Велика ж частина гинула від голоду... Тяжко було дивитись на купи мертвих тіл, що лежали по всьому острові навколо міста; решту людей проганяли у степи...» Тут вони гинули від голоду й холоду.

Цей опис про жахливий голод у астраханських степах, що його штучно витворили московські «большевики» 400 років тому, немов копія сотень описів про штучний голод в Україні, штучно витворений московськими большевиками в наші часи — в 1932-33 роках. Чи не так само в 1932-33 роках московські «модерні» большевики проганяли мільйони голодних українців від міст, викидали їх у ліси й степи, де вони вмирали в страшних муках із голоду й холоду? Як бачимо, історія повторється, тільки московські методи вдосконалюються.

Скільки загинуло населення немосковських націй у боях з московськими загарбниками? Про це історія мовчить, бо такого винищування людей не чинили навіть монгольські орди. Крім цього треба брати до уваги, що доросле населення, особливо чоловіки, не здавалося у московський полон, батьки вбивали навіть своїх дітей, всю родину, потім себе, щоб тільки уникнути смерті від московських тортур. Ось до чого doprowadжували варвари-москвини висококультурні нації!

Всі правдиві історичні джерела безсумнівно підтверджують факт, що московська нація оформилась як нація-загарбник, із хижацькою жадобою і варварським інстинктом, що стали основою її імперіялістичної природи.

Завоювання Казані й цілого Надвожжя мало для поширення і зміцнення московської імперії не менше значення, як завоювання Великого Новгороду і двинських земель. Вони поставили Московщину на міцні «імперіялістичні ноги», відкрили для неї шлях на схід, захід і південь. Московські історики насвітлюють ті події фальшиво, керуючись інтересами московської імперії. Ось що пише, напр., Соловйов:

»... Завдяки великій великодушності та зусиллям молодого царя-государя, Казань назавжди стала приєднана до московської держави, як завойоване татарське царство. Треба вважати, що завоювання казанського царства було першим завоюванням руського (московського, — К. Л.) царя і його государства. Приєднані землі від Литви (а також інші, — К. Л.) треба розглядати, як повернення свого рідного...»

(Соловйов С. М.: «История России с древнейших времен», том III, стор. 474).

Логіка Соловйова імперіялістична, чисто монгольська. Виглядає, що весь простір, на який ступила нога фіно-монгольської раси — московська земля, бо москвини спадкоємці Чингіз-хана і його поколінь. Здається, що тут все аж надто зрозуміле.

Доля Плоцька і новий погром Великого Новгороду

В січні 1563 року Плоцьк оточило московське військо, а 7-го лютого він був примушений здатися на ласку ворога. Все майно заможніших мешканців Плоцька москвини забрали і вивезли в Москву, в тому дуже багато золота й срібла. Провідних і знатніших людей також вивезли до Москви, а на місце знищених і вивезених приїжджали москвини, що займали головні посади в місті та волостях і перебирали в свої руки торгівлю.

У Плоцьку маємо перший відвертий вияв московського расизму-нацизму. Захопивши Плоцьк, москвини зігнали всіх жидів, біля 20 тисяч, і потопили їх у ріці Двіні. Нищили вони жидів не за якісь провини, а просто тому, що були жидами. Натомість німців із Дерпту москвини перевезли до Москви, разом із жінками і дітьми, і надали їм великі привілеї.

Завоювавши Плоцьк, Іван IV-ий встановив повну контролю над населенням. До міста заборонено впускати литовців і взагалі чужих людей. Мабуть, запроваджено якісь «ярлики»-перепустки. Оголошено, що в місті можуть жити тільки священики із своїми людьми.

Чи не тут має свій початок «приписка мешканців», яка від віків існує в Московії?!

(«Устюжский летописный свод», АН СССР, Москва, 1950, стор. 109; Соловьев С. М.: «История России с древнейших времен», том III, стор. 375, 376, 380).

90 років після знищення словен, Великий Новгород зазнав ще одного страшного московського погрому.

В 1569 році до Івана IV-го буцімто прибув якийсь Петро і повідомив його про підготовку «змови» у Великому Новгороді. Дехто каже, що той Петро походив із Волині, був освіченою людиною, мав якусь урядову посаду, з якої його усунули за погану поведінку. Інші джерела кажуть, що такого Петра взагалі не було, його видумали агенти Івана IV-го, що готували провокацію.

І ось той Петро, нібито, сказав Іванові IV-му, що Великий Новгород хоче йти «під владу польського короля», уже є навіть умова, що схована за іконою Божої Матері в Софійському соборі.

В грудні того ж (1569) року Іван IV-ий вислав велике військо проти Великого Новгороду. Спустошивши більшість великоновгородських земель, 2-го січня 1570 р. москвини оточили місто й почали облогу. Тепер Великий Новгород не був здатний на жодний спротив, бо в ньому на протязі десятиків років уже існувала московська влада. Іванові бояри і боярські діти відразу кинулись грабувати всі підміські манастири й церкви, забрали всі цінності, включно з іконами, ризами і т. п.

Тоді арештували понад 500 ігуменів та ченців й тримали їх під сильною охороною. У Новгороді арештували всіх священиків, дяків та сотні «підозрілих осіб», як пише Ключевський. Арештованих тримали скутих ланцюгами і кожного дня всіх тортурували.

6-го січня того ж року до Новгороду прибув Іван IV-ий із своїми дорадниками й особистою охороною (1500 стрільців) і дав таке зарядження: усіх ігуменів і ченців бити до смерті, а їхні трупи розвозити по монастирях.

Почав із своїми «суддями»-катами судити всіх «оскаржених». Іванові «суди» нічим не відрізнялися від тих, що їх у 1917-му і в пізніші роки чинив Ф. Держинський із своїми послідовниками. Арештованих били, тортурували і «підсмажували», як каже літописець — тортурували «поджаром» або «огненною мудрістю». Багатьох недомучених прив'язували по кільканадцять осіб до саней і тягнули на міст, а там скидали в річку Волхов. Дітям і жінкам зв'язували руки й ноги і також кидали в річку. Хто випливав, того кололи баграми або рубали сокирами. Така московська кривава розправа у Великому Новгороді тривала п'ять тижнів.

Терор і тортури Івана IV-го відрізнялись від його попередників тим, що були масовими. Тортурували навіть дітей і ченців, яких потім ліквідували.

Треба зазначити, що в тортурах найактивнішу участь брали московські бояри і воеводи, не згадуючи спеціальних вояків-«чекістів», що своїми методами і варварством нічим не відрізнялися від тих пізніших чекістів*, що їх породив московський більшовизм у 1917 році. Навіть Іван IV-ий, разом із своїми дорадниками, брав участь у тортурах, давав «вказівки» і часто сам допомагав катувати людей.

Майно всіх зліквідованих (а їх було кілька тисяч, як подає Соловйов) skonфісковано. Іван IV-ий наказав привести до нього з кожної вулиці «лучших» людей і заявив їм таке: «... Мешканці Великого Новгороду, що залишилися живі! Моліте Бога і Пречисту Матір та всіх святих за наше благочестиве царське керівництво, за дітей наших, за Христолюбиве військо, щоб Бог дарував нам перемогу... Живіть у Новгороді й дякуйте нам...»

(«Псковские летописи», АН СССР, Москва, 1955, стор. 261, 262; Соловйов С. М.: «История России с древнейш. времен», том III, стор. 558-560; Пушкин-рвов С. Г.: «Обзор русской истории», Нью-Йорк, 1953, стор. 185).

Опричина — природний витвір московської нації

Наприкінці XVI стол. москвини стали твердими ногами на широких просторах Сибіру, перемігши спротив тубільного населення; опанували Волгу аж до берегів Каспійського моря, підкоривши собі всі надволзькі

*) Чрезвычайна Комісія для боротьби з контрреволюцією, правильніше — для боротьби з тими, хто був проти більшовизму і диктатури взагалі. ЧеКа почала «працювати» з першого дня, як тільки більшовики прийшли до влади в 1917 р., а її керівником став Ф. Держинський. Держинський брав до ЧеКа людей-садистів, він також був садистом. В ЧеКа було багато колишніх царських жандармів та людей із т. зв. «Охранки» (таємної політичної поліції у царській Московії). Вже в 1918 р. при ЧеКа організовано спеціальні відділи вояків-чекістів, творцем яких був Ленін. Такі спеціальні військові відділи вже були за Івана Калити і його наступників, а Іван IV-ий їх тільки «зmodernізував» і удосконалив.

татарські ханати. Незміряні простори від Уралу до вічних північних льодів стали московськими. На заході московські війська вже розпочали боротьбу за опанування берегів Балтики, від Фінляндії аж до кордонів Прусії. Майже всі простори Східної Європи також опинилися в руках московської імперії. Одночасно Москва різними способами спустошила Україну, до чого намовляла головно татарів. Допомогала також Польщі нищити й обезсилювати Україну.

Після захоплення турками Візантії в 1453 році та одруження Івана III-го з візантійською королівною Софією Палеолог, оформилася й нова «теорія», що «Москва — спадкоємець Костянтинополя», мовляв: «Усі царства християнські православного світу зійдуться у твоє єдине царство... Коли два Рими впали, третій стоїть, а четвертому не бути...»

За одне століття московська імперія збільшилася кільканадцять разів і похлонула багато націй та народів. Натомість у середині імперії почали зроджуватися конфлікти, непорозуміння і боротьба між самими московськими князями. Так цариця Олена за п'ять років свого князювання замучила і отруїла не один десяток людей, що мали якесь право на московський престіл, аж нарешті її саму отруїли. Отже, розплодилось багато різних князів і бояр, що мали титули, але не мали влади. Вони були розсіяні по цілій імперії і повністю узалежені від її центру — Москви, все ж мріяли і про те, щоб одержати якусь частину завойованих теренів і панувати над ними та їх населенням. Такі тенденції порушували саму ідею повної централізації структури і влади московської імперії.

Вже за Івана III-го, Василя III-го і Івана IV-го на вищій посаді державної адміністрації діставалися лиш найздібніші й найхитріші, хоч не бракувало між ними й цілковитих бездар. Вони користувалися великими правами і привілеями, часто значно більшими, ніж різні князьки і бояри.

«Покривджені» князі та бояри «підсвідомо» занедбували свої обов'язки супроти імперії. Таку загрозливу ситуацію для імперії Іван IV-ий найбільше відчував тоді, коли був хворий. До цього прийшли ще й різні дрібні повстання по колоніях. Власне небезпека, яка грозила московській імперії, стала причиною, що Іван IV-ий зорганізував опричину*, щоб рятувати свою імперію. Опричина охопила всі терени імперії, а почалася з Москви, з її центру.

Але найбільше потерпів від опричини Великий Новгород, де гинули переважно сини, внуки і правнуки колишніх борців за його волю, в тому й ченці. Опричина Івана IV-го не оминула й Пскова, Твері та інших міст, що могли стати осередками протимперіялістичних сил.

* «Опричними» називали людей «збоку», «ззовні», людей, що не були під владою феодала. В 1565 році Іван IV-ий назвав «опричиною» або «опричиною» спеціальний рід охоронної гвардії для нищення всіх ворогів московської імперії та царського самовластя. Опричники стали пострахом, згодом опричина породила царську «охранку», а в 1917 р. — ЧеКа. Всі ці спеціальні каральні гвардії — сучасні московський витвір усіх часів.

Не будемо тут описувати страшних тортур і переслідувань, що їх зазнали вороги імперії та царя-самодержця від Іванової опричини. Скажемо тільки, що злочини тієї опричини цілком тотожні із злочинами сучасних московських опричників-чекістів.

Довший час панувала думка, що опричники складалися з конюхів-голоти, а їх творець — Іван IV-ий — був «психічно хворим». Тим часом опричина Івана IV-го — це не випадок, ані витвір психічно хворого царя, а пляновий, глибоко продуманий засіб централізації і зміцнення московської імперії, яким користуються московські імперіялісти до наших часів.

Опричину створив Іван IV-ий із своїми дорадниками, будівничими імперії. Вона мала за завдання інфільтрувати, ізолювати і знищити всі т. зв. розкладові сили, які загрожували імперії, зменшити вплив княжо-боярської верхівки, що прямувала до того, щоб забезпечити й собі відповідні права і владу в імперіальній системі. Такі прямування могли послабити централізовану силу імперії і привести навіть до її розвалу.

Більшість тієї верхівки з титулами князів і бояр, але без влади, складалася з бездар, але не менше бездар було й серед тих, що мали титули й права. В той час виросла й нова велика каста дворянства, з великими маєтками, але без прав до державної керми, не зважаючи на те, що з тієї касти вийшли майбутні кати-деспоти та будівники імперії — різні апраскіни та неплюєви.

На захист централізованої імперії зорганізовано опричину, а для її зміцнення та розбудови залучено нижчі шари населення, зокрема здібне й активне дворянство. Таким чином Іван IV-ий зміцнював монархістичний лад, усував свавільних князів і бояр та забезпечував повний розвиток централізованих військових сил імперії.

Військо — основна сила для існування і розбудови імперії, відіграє особливу роллю, зокрема у її «кризовий» час. Велику частину «великих» князів і бояр Іван IV-ий усував, а частину, після тортур, знищив, давши пересторогу іншим, що й за найменший спротив їх чекають подібні наслідки. Винищування верхівки з титулами відбувалось з допомогою нижчих шарів населення, зокрема тих, що брали активну часть в опричині, як виконавці та охорона всіх її творців і керівників.

Що ж робили опричники в т. зв. колоніях? Про це самі москалі найменше згадують. Все ж відомо, що в колоніях, як ось у Великому Новгороді, Пскові та інших завойованих містах і волостях відбувалося винищування «сепаратистів», включно з найнижчими шарами населення. Були це масові й жахливі винищування, бо москвини не щадили навіть дітей і жінок. Тут текла кров, стражданням не було кінця... Але це була кров «іногородців», «іноязычників», «іновірців», «сепаратистів», і московська церква проповідувала: «Їх Бог покарав через свого заступника на землі, так їм і треба». Коли за Івана IV-го пролилося трохи крові й родовитих москвинів — князів і бояр, тоді зчинився крик: «Іван IV-ий психічно хворий!» Проте за пролиту кров

»інородців«, названих »сепаратистами«, ніхто з московських істориків, чи взагалі москвинів, не осуджує Івана IV-го, тут він цілком »нормальний« і збирає похвали й подяки.

Флетчер про опричину пише так: »...Іван IV-ий опричиною досягнув мети і все бездарне пішло вниз... активне, здорове, розумне... пішло вгору... Таким чином він урятував Московію від загнивання і повного розкладу...«

В оцінці й аналізі московської царської опричини не можна поминути її пов'язання з теперішньою московсько-большевицькою опричиною. Тут бачимо виразну ідейну схожість опричини Івана Калити, Василя Темного, Івана III-го, Івана Лютого, Петра-ката, Миколи I-го, Леніна (творця нової форми опричини) та його послідовників — Сталіна, Молотова, Хрущова, Брежнєва і т. д.

Опричина, придушуючи свавільних імперських князів і бояр, одночасно вирощувала нову верству дворян із різних бутурлінів, які тими самими методами, але вже в інших обставинах, поширювали й розбудовували московську імперію та централізували її до максимальних меж.

Перед опричиною Іван IV-ий провів деякі реформи на користь нижчих шарів населення, видав новий судєбник тощо. Створив кращі умови для війська і організації офіцерських кадрів. Усім москвинам, яких переселяли у завойовані терени, як володарів й асиміляторів поневолених народів, давали особливі привілеї, кожного забезпечували всім потрібним, щонайменше на один рік. Керівниками опричини, як правило, були передові бояри і активні визначні дворяни — люди з високим загальнодержавним знанням, як на ті часи. Для них збереження й поширення імперії було понад усе. Отакі люди керували опричиною, вони напевно були підсвідомими макіявелістами. Опричина це не лише ЧеКа, а щось більше — ціла система своєрідного управління державою-імперією у її критичні часи. Система, яка не тільки зберегла московську імперію, а й дала їй поштовх, розвоює силу на наступні століття.

В подібному критичному становищі була московська імперія лише в 1917-1919 роках і зближається до такого стану тепер. Бачимо, що в обидвох випадках її врятували Опричина-ЧеКа самодержця-царя Івана Лютого та диктатора-большевика Леніна Лютішого.

В обидвох випадках — це був вияв духової структури московської нації, зформованої і виплеканої впродовж багатьох століть на монголо-варварській психіці.

Сучасні засади московського большевизму мають свій початок від московських князів і царів — А. Боголюбського, Івана III-го, Петра I-го і їх послідовників. Як бачимо, Ленін не створив »філософії« большевизму, а тільки усистематизував філософію мислення московської нації, пристосувавши її до нових обставин.

Опричина допомогла запровадити в життя плян масового переселення москвинів на завойовані терени, що стали московськими коло-

ніями, і масового виселення з них тубільного населення. Ключевський, аналізуючи тортури опричників, називає Івана IV-го «психічно хворим», коли ж аналізує переселення із заходу на схід і, навпаки, то виправдує його і пише: «... Під впливом однакового виховання, однакових понять-розумінь, звичаїв та інтересів — вони стануть однорідним прошарком населення, що висувається на чоло передового суспільства».

Твердження деяких «дослідників», що опричина не мала жодної підтримки з боку московського населення, не відповідає правді. Історичні джерела показують протилежне. Навіть С. Соловйов пише: «... Одначе в своїх діях Іван IV-ий мав і велику підтримку з боку всього корінного населення Московії та Володимирщини; мав повну підтримку і своїх дорадників, які керувалися імперськими категоріями...»

Зрозуміла річ, Івана IV-го не підтримували поневолені народи, тому опричина мала за мету перемогти не лише внутрішніх його ворогів, а перш за все всі ті відосередні сили в колоніях. Отож, опричина не затія для задоволення себелюбства, а засоби для рятунку імперії, сполучені з «розвагою при тортурах своїх ворогів».

Іван IV-ий і його найближча керівна верхівка, завдяки повній підтримці москвинів, досягнули з допомогою опричини свою мету: врятували імперію, централізуючи її увесь керівний та адміністративний апарат. Так само в 1917-18 роках московська нація підтримала «опричину» 20-го століття — московський більшовизм, і врятувала свою імперію.

Іван IV-ий зміцнив владу государя-царя, як диктатора. Герберштейн пише: «... Московський великий князь своєю владою перевищує всіх монархів усього світу. Він розпоряджається духівництвом так, як звичайними мирянами... Без найменшого спротиву розпоряджається життям і майном всього населення...»

(Пушкарьов С. Г.: «Обзор русской истории», Нью-Йорк, 1953, стор. 141-142; Платонов С. Ф.: «Борис Годунов», Прага, 1924, стор. 18, 32, 35; В. Ключевський: «Курс русской истории», Москва, 1957, том II, стор. 220; Соловйов С. М.: «История России с древнейш. времен», том III).

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
» ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ «

Левко РОМЕН

ПІВЕНЬ — ЗБУДНИК СУМЛІННЯ

абож — три запити

*І заспівав півень хвилі тієї
вдруге. І згадав Петро слово, що
Ісус був промовив йому: »Перше
ніж заспіває півень два рази,
відречешся ти тричі від Мене».
(Мрк. 14, 72)*

I

— Чи любиш, Симоне, Мене?
(»Яке ж питання це страшне!« —
У мізках вигук продзвенів):
»Люблю, люблю, як і любив!«
— Так, щирі ці слова твої.
Паси ж ягнятка хоч Мої.

Сумління вмить стрясло всього, —
Бож тричі він зрікався Його...
— Чи, Петре, любиш ти Мене?
(»Питання вдруге знов... сумне« —
Мигнуло стогоном намить):
»Люблю і буду ввік любити!..«
— Паси ж і вівці ти Мої.
Засвідчать хай діла твої.

Знов думка: »Втретє ще кольне«...
— Чи любиш, Петре, ти Мене?
І твердо вже Петро прорік:
»Люблю й любитиму повік!«
— Люби ж овець, як і братів;
Паси й рятуй їх від вовків.

II

Отак Ісус Петра надхнув —
Йому апостольство вернув,
Ще й провістив страждінню путь,
Що, де й не хочеш, поведуть...
Та дух Петра уже зрадив, —
Недάρма в каятті горів,
Бож на сумління колючках
Він усвідомив зради жах.
Це ж, як Ісус передповів,

Сумління збурив півня спів...
Але сльоза вже не тече,
Бож більш сумління не пече.
Він повний мужности, снаги, —
І не страшні вже вороги.
... Ми твердо йтимем до Мети! —
Не спинять шибенні хрести, —
Їх кропить мученича кров
І нам освячує любов...
Вовків, коли б і приплелись,
В овечу шкуру зодяглись, —
Пізнати по лестопах-словах:
Смердітиме їх тлінний пах...
Тож гей, апостоли-брати, —
На смерть за правду любо йти!

25. 11. 1971 р.

Андрій ЛЕГІТ

УКРАЇНА, ЯК ПРАПОР...

Тридцять років бракує часу
На читання вселюдських шедеврів,
Двадцять років на продаж несу
Кволі м'язи й пошарпані нерви.

Не запродую тільки душі,
День-у-день нагинаючи спину,
Склав із тисячу різних віршів
В поті тіла, у шумі машиннім.

В них озон і веселки янтар,
Хоча дихати чадом я мушу,
В них веселки розмаяний чар,
Хоча мури нависли на душу.

В них кохання в час віку весни,
Хоча осінь стрічаю як аскет,
Україна, як прапор, у них,
Хоч між нами кордони й багнет.

Д. Г. ЦЯПКА

ГОРИТЬ ЛІС! (Спомини кол. вояка УПА)

(4)

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА АКЦІЯ

Село спало твердим сном, люди віддали себе під опіку Богові. Не спали тільки члени ОУН, це виявилось тоді, коли я пішов у село до станичного Ясеня, мого ровесника, що раніше був у сотні Хоми.

— Кличка!

Я пізнав голос стійкового, тому відповів, що йду до Ясеня.

За кілька хвилин ми стискали один одному руку.

— Як живеш, друже Ясеню? — питаю.

— Сам побачиш. Ходи, познайомлю тебе з моїми людьми.

— А багато їх у тебе?

— Тільки п'ять, — відповів Ясень, — але маю надію, що буде більше.

— Я шостий! — кажу.

— Ні, ти не наш, тебе не рахую.

— Чому не «наш»? — питаю уражений.

— Тому, що підеш там, звідки прийшов. Казав командир Сірко, що можеш зголоситися до провідника Аркадія.

— Добре, але насамперед мусимо zorganizувати оборону нашого села.

— Ти сам знаєш — почав Ясень — наше село. Колись у нас панували «вожді», нині їх нема, сидять тихо, як миш під мітлою. Все ж дехто ще й тепер дивиться на них, а сини наслідують своїх батьків, хоч частина вже з нами. Люди записались на виїзд до УРСР, приклад дали самі «вожді». Наш священник сліпо виконує доручення большевицького майора, що злигався з їмостою і сидить у них. Ми знищили списки, забрали й метрикальну книгу від священника... Але, що далі?

— Зорганізуй хоч один рій бойовиків і стійкових, щоб берегли людей від несподіваного наскоку ворога. І тоді нам повірять, пішлють своїх синів у наші ряди. Не можемо допустити до того, що сталося в Бовині та інших селах...

— Берегти село? — каже сумно Ясень. — Ким? Дітьми, що горнутья до нас?

— Ні, дітей не бери, але підрустки можуть помагати.

— А ти допоможеш? — питає Ясень.

— Дуже радо.

Так ми почали шукати охочих до зброї, пояснювали людям, що береженого й Бог береже. І люди послухали, взяли зброю в руки, між ними було й кількох військовиків.

Ми з Ясенем почали слідкувати за місцевими поляками. Виявилось, що вночі до однієї хати заходять якісь чужі люди.

— Що робити? — питає одного разу Ясень.

— Стягнути наших людей і влаштуй на них засідку, — відповідаю.

— На це треба часу.

— Перекажи першому стійковому хай стягне людей, а я буду далі чатувати.

Ясень пішов, я залишився. Наслужую. Чую кроки, приглядаюсь і пізнаю лісничого Подляху, він попрямував до тієї хати, у якій зібрались поляки.

Вернувся Ясень. Кажу йому, що бачив Подляху.

— Я вже давно підозріваю, що він має контакти з бандою, — відповідає Ясень, — але нічого не можу доказати.

— Хоч би його давні гріхи за небіжки панської Польщі.

— Це замало.

Подляха виявився дуже спритним. Ми затримали його, але він був без зброї і викрутився. Все ж далі слідкуємо за ним.

Кілька днів пізніше ми йшли до лісу розставити стійки. Почули, що за нами хтось іде. Я казав іншим не зупинятись, а сам поклався на землю і чекаю. За кілька хвилин побачив Ясенового сусіда, що шкутильгав за нами.

На другий день, увечорі, ми пішли з Ясеном до нього. Постукали в двері, вийшла його жінка і — побачивши нас — злякалась, почала плакати.

— Де ваш чоловік? — питаємо.

— Десь пішов, — відповідає.

— Перекажіть йому, щоб більше не слідкував за нами, бо як зловимо — повісимо на першому дереві. Тримайте його біля себе.

— Дмитре, це вина Подляхи і Врубля.

— Чому?

— Вони були в нас, загрозили старому, що проженуть його з роботи в лісі, як не буде їх слухати. Самі ж знаєте, без праці не проживемо.

— Знаємо, але перекажіть чоловікові, щоб ні словечком не прозрадив, що я був у вас, — закінчив Ясень.

Ми пішли в село.

— Нова загадка: чи справді Врубель пов'язаний з бандою? — питає Ясень.

— Треба зголосити командирові Сіркові й передати цю справу до перевірки, — відповідаю.

— Вже маю зв'язок з мельниківцями з Бовина, — каже Ясень.

— З Хамуляком?

— Краще з чортом, ніж з ним! — розсердився Ясень. — Не з ним, а з його людьми, які хочуть бити бандитів. Ми домовились так: коли банда нападе на наше село — вони прийдуть на поміч нам, а коли на їх — приїдемо ми.

— Треба зміцнити зв'язок із ними й передати цю справу зверхникам.

— Я вже писав командирові Сіркові... — почав Ясень, але урвав, бо в Бовині залунали автоматні серії. Ми прислухались, постріли густішали...

— Ідемо на поміч! — гукнув Ясень.

Поспішаємо, але в половині дороги зупинились... Стріли замовкли. В Бовині запанувала тиша. Розставили стійки на всіх стежках, що вели з Бовина до нашого села, і прислухаємось.

— Хтось іде! — шепотом подає наш зорець.

Ми чатували, але нікого не було. Десь за годину вернулися до нашого села. Тут стійковий зголосив, що з Бовина до Подляхи пішли якісь люди.

— Чи думаєш це саме, що і я? — питає Ясень, коли над ранком ми відіслали стійкових до села.

— Так, у Подляхи гніздо бандитів! — відповідаю.

Ідемо лісом, обговорюємо питання, хто і як з наших поляків заангажований у грабунках українських сіл. Врешті прийшли до умовленого місця, де мали зустрітись з мельниківцями з Бовина.

За хвилину побачили двоє людей. Ясень пізнав їх і познайомив зі мною.

— Слава! — привітались.

— Слава! — відповідаю.

— Просимо до нашої криївки, — каже один з них.

— Не бойтесь?

— Чого? — здивовано питає.

— Адже у вас велика «конспірація»! — відповідаю.

— До чорта з такою конспірацією, вона для «вождів», не для нас!

— А ви хто? Новачок? — питає мене другий.

— Для вас «новачок», а для нас — ваповецький бандерівець! — відповідає жартом Ясень.

— Ваповецький? Я вас не знаю!

— Але я знаю вас.

— Мене? — здивувався. — Де і коли ви мене бачили?

— Ще тоді, як ми обидва прокрадалися між людьми на фестини, бо не мали за що купити квитків.

— Грецко?! — вигукнув радісно.

— Не Грецко, а Грицько, не забувай, що я не поляк, — відповідаю жартом.

— І час, і люди міняються, — каже він.

Ми прийшли до великої землянки в густім смерековім гущавнику.

— Вапівчани, Вапівчани! — вітають нас бовинські мельниківці. Це була досить сильна група — біля 15 бойовиків.

— Як живеш, Муха? — питаю мого ровесника.

— Як бачиш сам, нічна тьма! — і стискає мене в обіймах.

— Де ж ви були цієї ночі? — питають нас.

— Близько вашого села, але ви, видно, обійшлись без нас, — відповідає Ясень.

- Що ж у вас діялось? — питаю.
- Була «война»! Бандити прийшли грабувати село, але замість майна повезли трупів, не наших, а своїх.
- Були вбиті?
- Аякже! Думаєте, ми стріляли Богові у вікна?! — гордо відповідає один з бовинців.
- Добра робота, шкода, що не почали її раніше.
- Хіба ми не хотіли? Хамулячок не пускав, давав свої накази.
- А де ж він тепер?
- Краще чорта згадувати ніж його...
- Кому ж він підлягав?
- Штаб був десь у Гнатковичах чи Батичах. А чому питаєш?
- З цікавості! Який ваш плян на майбутнє?
- Покищо, будемо бити бандитів, а потім побачимо, може, з'єднаємось із вами, бандерівцями.
- А де друг Б., що прийшов з карпатського рейду? — питаю Муху.
- Був трохи з нами, тепер у кривці з «вождями».
- Що ж він оповідав вам?
- Спочатку говорив про велику силу УПА, про її бої.
- А потім?
- Замовк. Хамуляк заборонив.
- Чому?
- Бо правда в очі коле!

Після зустрічі з мельниківцями, ми вернулися до нашого села. На Ясеня вже чекала естафета від командира Сірка. Він повідомляв, щоб увечорі чекати на нього біля хати його жінки.

Ми зібрали своїх людей, розставили стійки на городах і чекаємо. Було вже досить пізно, як прибіг наш зорець і повідомив, що до села зближається якесь військо.

— Большевики або польська банда? — відгадує Ясень.

Займаємо становища за високим насипом і вслухуємось у нічну тишу... Ось вже виразно чуємо вояцькі кроки. Мабуть, наближається стежа «ворога», просто на нас.

— Стій! Кличка! — кричу й націлююсь з рушниці.

— Гомін! — чую відповідь і тривога відразу зчезла. Я пізнав голос Тура, брата Сіркової жінки (загинув у 1946 році в наступі на Бірчу).

Свої, нас охоплює велика радість. Бачу командира Сірка, а за ним... командир Крилач із своєю сотнею.

— Друже командире! — кричу з радості, — стрілець Диня на ваш наказ!

— Бодай тебе, Дине, кулі били! — сміється командир Крилач і вітається зі мною. Так що ти, пане брате (вислів командира Рена), засідку зробив на нас? За кару давай війську вечерю!

Ми з Ясенем трохи затривожились. Війська багато, а як приймуть його наші селяни? Але ведемо рій за роем до хат і бачимо, що люди радіють, вітають повстанців, як своїх... Розставивши наші стійки, вертаємось до повстанців.

- Гей, Дине! Не пізнаєш давнього друга?
— Монько! — і кидаємось один одному в обійми. — Як живеш? Як здоров'я?
— Добре, а ти?
— Було зле, але вже минулось!
— Чому було зле?
— Боявся, що збабію!
— Не ти, пане брате, не ти! — сміється Монька.
— Правду кажу!
— Чому ж не прийшов до нас? Командир Криlach прийме...
— Друже Цяпко, — перервав нашу розмову командир Сірко, — ідіть до командира Криlachа!
— Наказ! — відповідаю. Але Монька не вгаває:
— Що з тобою сталося, Дине? В тебе вже інша »фамілія«?
— Цяпка! — відповідаю.
— Дивись, а я далі залишився Монькою...

- Спішу до командира і вже біля порога хати чую:
— Гей, Дине, куди котишся?
— Хто там? — питаю.
— Не чуєш? Вовк вис! — і знову обійми.
— Вибач, Вовче, не пізнав. Тяжко і вовка пізнати, як змішається із собаками.
— По вухах, Дине, по вухах! — каже із сміхом Вовк.

Я перепросив його, сказав, що зайду до нього на квартиру. За хвилину був у хаті командира Криlachа.

- Друже командире! Стрілець Цяпка на ваш наказ!
— Дякую. Що нового, як живете? — питає Криlach.
— Погано, друже командире. Скучаю!
— За чим?
— За повстанською зупою.
— Так ось кулемет жде на вас, як і колись, у першому рої.
— Щоб знову забрати його з собою, як тоді, не зголосивши вам?
— Не турбуйтеся, ми знали за кілька днів, що ви віддали кулемета Сіркові, — каже командир і підсміхається.
— Пробачте, друже командире, що так сталося...
— Не ваша вина, що ми втікали від польських поліцаїв, тепер — інакше, не втікаємо.

- Але в нас, на жаль, не так.
— Ось тут є провідник Григор, що прийшов з нами на перевірку району. Як буде треба, допоможемо йому силою.

Провідник Григор стояв збоку й підсміхався, щойно тепер звернувся до мене:

- А, це ви той »славний« Цяпка, що про нього стільки написав друг Снігур?
— У власній особі, друже провіднику.

— Що ж було між вами?
— Самі ж знаєте, бо читали його звіти.
— Папір приймає все, я хочу почути від вас.
— Запитайте про мене інших і коли провинився — покарайте.
— Добре, приїде друг Снігур, перевірю справу й покараю того, хто провинився.

— Також і того, що писав на мене неправду?
— І того. А тепер скажіть, які у вас найбільші проблеми?
— Їх багато, друже провіднику. А між ними й те, що треба заопікуватися бовинськими людьми, які залишились без «вождів».
— Знаю про них від командира Сірка і станичного Ясеня. А як бандити?

— Гуляють, друже провіднику, бо не чують батога над собою.
— Маємо і батіг.
— Вже готовий список тих, що їх треба суворо покарати! — втрутився командир Сірко.

— Друг Сірко має слухність, — каже командир Криlach, — їх треба покарати так, щоб боялися інші.

— Насамперед мусимо перевірити їхню вину, — заявив провідник Григор.

— Ми ж довго перевіряли і маємо зібраний оскаржуючий матеріал, — зауважив командир Сірко.

— Жандармерія чи Служба Безпеки має зібрати матеріал і це ваше діло, а моє — перевірити і дати вирок! — рішуче відповів провідник Григор.

В той час господиня принесла полумиски й почала запрошувати до столу. Я скористав з нагоди і звернувся до командира Криlach:

— Друже командире, дозвольте відійти, хочу зустрітись із своїми давніми друзями.

— Добре, але перед нашим відходом маєте бути тут.

— Наказ, друже командире! Перед відходом маю бути тут, отже — вільна ціла ніч!

— Ні, відходимо о год. 3-ій над ранком.

— Люди не пустять!

— Чому?

— Бо це вперше в нашому селі квартирує українське військо. Люди хочуть, щоб ви тут залишились! — і моргаю до господині.

— Кому ж завдячуємо таку прихильність людей до нас?

— Командирові Сіркові й станичному Ясеневі! — відповідаю і виходжу з хати.

В одній хаті веселий жіночий сміх. Заходжу. Тут Сіркові люди, між ними й бородатий Соловій.

— Оце добре, що ти прийшов, Дине! — звернувся він до мене.

— Чому? — питаю заскочений.

— Бо люди скаржаться, що у вашому селі нема динь.

— Кажуть правду, я вже не Диня.

— Ходив до священика?
— Чого?
— Щоб вихристив тебе з Дині на Цяпку.
— Не ходив, шкода було курки. Люди вихрестили самі, а курку з'їв ти.

— Так ти вже не Диня?
— Ні, я Цяпка.
— Оце добре, пасує тобі.
— Та чого ти вчепився мене, як реп'ях кожуха? — питаю.
— Бо не має кого, вже всіх перемолов язиком, — відповідає друг Тур.
— Господиню також? — і показую у її бік, а вона аж трясеться із сміху.

— А чому мене? А щоб ти щез! — погрожує господиня.
— Добре, щезну, але тобі потрібний такий балакун, що говорив би за твого чоловіка, — кажу.
— А ти, як знаєш? — навідає на мене господиня.
— Сама ж казала, що твій чоловік мовчун.
— Ну, то що?
— Можеш тепер підміняти собі на іншого, — і виходжу з хати під загальний регіт.

Зайшов на квартиру друга Вовка. І тут весело. Повстанці вже повечеряли, сидять й жартують. Господиня зустріла мене жартом:

— А ось прийшов і наш вояк.
— Хіба ж він ваш? — питає ройовий.
— З нашого села!
— Не помиляєтесь?
— Хіба можна на ньому помилитись? — не вгаває господиня. — Такого другого із свічкою не знайдеш: малий, білявий, круглий, як диня.
— Ого! Вже знаю, чому ти змінив псевдо! — гукає Вовк. — З конспіративних причин, бо кожна жінка відгадувала, що ти Диня!

Я сів біля друга Вовка і розпитую:

— Де Зозуля? Де Чміль? Про інших знаю від Зоряна, як переходив восени на Ярославщину.

— Бачив його? — питає Вовк.
— Бачив, а чому ти не пішов із ним?
— Зжився з людьми і шкода міняти командира. Однаково, де бити ворога. Питаєш про Чміля? Він ще не вилизався з ран, але вже романсує з дівчатами. А Зозуля тут, у четвертому рої.

— Можеш піти зі мною до нього?

— Добре, тільки зголошу ройовому.

Вже надворі друг Вовк каже:

— Гостинні у вас люди, веселі.

— Радіють хоч тепер, бо завтра можуть плакати.

— Так усюди: радість і плач, — відповідає Вовк.

— А як тепер воюєте?

— Добре, все більше товчемо ляхню і большевиків. Сили наші зростають з дня на день. Люди горнутья до нас, не жалують своїх синів. Невдовзі в нас буде Повстанська республіка!

Ми зайшли на квартиру роя Зозулі. В хаті повно гамору й сміху, а в цигарковому димі видно силуети повстанців.

— Добрий вечір усім добрим людям! — кажу.

— Гей, Дине! — кинувся до мене Зозуля. — А може ти вже не колишня Диня? Pozнайомтесь. Це наш ройовий, а це Диня, кулеметник з Карпат.

— Чув про вас, — каже ройовий, вітаючись зі мною.

— Дякую, кому завдячую таку незаслужену популярність?

— Кому? — відповідає Зозуля. — Монькам, Вовкам, Зозулям! Ми завжди згадуємо тих, що були з нами, а тепер сповняють інші обов'язки.

— Кого ж згадуєте? — питаю.

— Аркадія, тепер провідника СБ, Мороза, тепер командира боївки за кордоном (в Україні), Крука — командира СКВ, Шугая, що в БСБ, Зоряна, що десь на Ярославщині, тебе... Тільки наша »трійця« залишилась разом...

— Нарікаєш?

— Ні, тільки кажу, що ми розлізлись по світі...

— І ти не сповнив приречення? Оце тебе гризе?

— Якого приречення?

— Коли прийдемо до твого села, поставиш мене на стійку разом із гарною дівчиною. Забув?

— Ні, не забув, але ти втік, поки ми дійшли до мого села! — відгризся Зозуля. — Знаєш, коли відходимо?

— О 3-й год. над ранком. — І звертаюсь до жінок: — Не посоромте нашого села, від вас залежить добра опінія про нього.

— А ти не журися, — каже найстарша. — Приведи їх завтра ще раз, дай нам приготуватись.

— Не знаю, це справа командира.

— Так скажи командирові, щоб завтра привів військо на вечерю.

— Одного чи всіх?

— Не дури, я вже стара. Але як прийде військо, молодих буде повно.

— Ви певні?

— Побачиш, моя, як довідається, піде за вами і в ліс.

— І пустите?

— А хіба я тримала її, як літала восени, коли ти був тут? Думаєш, не знала? А скільки вона ночей не спала, пильнувала тебе! Як треба, то треба, хтось мусить помагати! — відповіла жінка.

— Я ніколи не забуду цього ні їй, ні її подрузі.

— А хіба вона гірша від інших? Ви наші, а ми ваші!

Вже надворі питає мене Зозуля:

— Що ти говорив жінкам?

— Щоб дочок не замкнули завтра в коморах, як прийдете на вечерю.

Я зголосився до командира Крилача:

— Друже командире, вже третя!

— Виганяеш нас?

— Та ні, але такий був ваш наказ...

— Друже командире, дайте наказ до відходу, в ліс! — звернувся провідник Григор до командира Крилача.

— Так є, друже провіднику. — І до зв'язкового: — Повідоміть ройових. Відходити без галасу.

Зв'язковий вийшов, а я сказав командирові Крилачеві, що люди запрошують повстанців завтра на вечерю.

— Не знаємо, де будемо завтра, — відповів командир.

Провідник Григор докинув:

— Побачимо вдень.

Вже в лісі, коли розставлено стійки, провідник Григор звернувся до командира Сірка:

— Хай прийде хтось з тих бовинських мельниківців, що покинули своїх «вождів». Поговоримо.

— Зв'язок до них має станичний Ясень, він повідомить їх, — відповів Сірко. — І до мене: — Іди до Ясеня, перекажи йому наказ провідника.

Але Ясень прийшов сам і Сірко повторив йому наказ.

— Підеш зі мною? — питає мене Ясень.

— Якщо командир відпустить.

— Можеш іти, — каже Сірко, — командир Крилач відпочиває. Тільки не баріться.

Ми прийшли до криївки мельниківців і сказали їм, що з ними хоче говорити провідник Григор. Вони заявили, що підуть усі, а ми мали привести тільки їхніх представників. Порадившись, Ясень вирішив, хай ідуть усі й побачать бандерівське військо.

— Тільки уважайте, щоб не потягнули за собою когось непрошеного, — заявив Ясень мельниківцям.

— Ви йдіть перші, а ми за вами, — сказав провідник мельниківців.

— Мої люди знають тут усіх і будуть берегти вас від небажаних очей.

Десь у половині дороги Ясень, що ішов першим, крикнув:

— Критись, хтось перед нами!

— Дайте мені двох автоматників! — кажу мельниківцям. — Підемо перевірити.

Обережно просуваємось уперед, раптом один з автоматників шепче:

— З лівого боку большевики.

Дивлюсь у вказаному напрямі й бачу, що за деревом дійсно стоїть «большевик». Але за хвилину до нього підійшов цивільний і я пізнав у ньому провідника Снігура.

— Це свої, — кажу мельниківцям, — тільки в большевицькій уніформі.

Я гукнув:

— Кличка!

Провідник Снігур миттю впав на землю. Але «большевик» не злякався, вийшов наперед і відповів на кличку. Був це провідник Гуцул.

— А, це ви, друже Цяпко! — привітався він зі мною.

— Я, у власній особі, друже провіднику. До ваших послуг.

— А ти чого так ричиш? — питає мене провідник Снігур, підіймаючись із землі.

— Бо я у своєму лісі! — відповідаю.

До нас підійшов Ясень з групою бовинських мельниківців. Провідник Гуцул каже:

— Бачу, ви не самі.

— Ні, йдемо до провідника Григора.

Ми рушили в напрямі табору.

— Давно прийшов провідник Григор? — питає Гуцул.

— Учора.

— А оце провідник Євген, — каже Гуцул і знайомить нас.

Провідник Євген прийшов на місце районowego провідника Романа, який відійшов на інший пост у Ярославщину. Розмовляючи про те й це, ми прийшли до табору, що спав мертвим сном. Не спав тільки провідник Григор, він викликав до себе провідників, а бовинським мельниківцям казав зачекати. Вони з цікавістю і здивуванням дивились на спляче повстанське військо.

Я не мав що робити, пішов між своїх друзів і за хвилину заснув, як по купелі. Пробудився по полудні й подався до провідника Григора, що вже розмовляв із бовинськими мельниківцями.

— Не перешкоджаю, друже провіднику?

— Ні, саме в пору встали. Сідайте і слухайте, а ви продовжуйте, — звернувся до бовинців.

— ... Ми не могли далі терпіти і зударившись із ним (мова про Хамуляка). Він по-різному нас називав і погрожував. Тоді ми вирішили відійти, збудували собі окремі землянки і почали берегти село від нападів банд. Одночасно зв'язалися з вапівчанами, людьми Бандери, що запевнили нас своєю поміч. За той час нам удалося відбити напад банди на село і викрити її ватажків. Їх треба покарати.

— Чи маєте докази про їхні злочини? — запитав провідник Григор.

— Так, друже провіднику, на їхніх руках ще свіжа кров замордованих людей у Бовині, Мацьковичах та інших селах.

— Треба перевірити ваші оскарження і тоді покараємо їх.

— Перевірити можна дуже легко. Завтра мають виселювати Мацьківські Халупки і деякі ватажки будуть там, — відповів бовинець.

— Чому ж не сказали про це відразу? — відіззався командир Крилач, що саме прийшов.

— Ще досить часу, мої люди дадуть вам знати про все! — сказав провідник бовинців.

— Ну, що ж, побачимо. Ще не відомо, хто і де поїде: люди в Україну чи виконавці переселення до пекла!? — заявив провідник Григор. — Друже Крилач, обговоріть це питання з бовинцями, бо в мене мало часу. А ви, друже Сірко, покличете друга Снігура. Розглянемо вашу справу, — звернувся до мене, — хочете бути свідком?

— Ні, дякую, я вірю у справедливість! — відповідаю.

Від командира Крилача я одержав дозвіл піти на умовлену зустріч, щоб довідатися, що діється в селі. Взяв із собою Ясеня і на краю лісу ми зустріли дівчат. Вони вже чекали, маскуючись, збирали хмиз.

— Що ж нового, ангелики? — питаю.

— Все гаразд, люди ждуть вас із вечерою.

— І більш нічого?

— Ціле село говорить про наше військо. Поляки поспускали носи, мовчать. Врубель ще рано пішов на Венгерку (Воля Венгерська), а Петро Гудз до Кінківців.

— Один пішов здавати звіт до столиці бандитів, а другий до влади. Не знаю тільки, хто з них гірший? — каже Ясень...

— А ти чому така сердита? — питаю одну з дівчат, що дивиться на мене з-під лоба. — Може, мама била?

— Не мене, а тебе треба бити! — відповідає.

— За що ж?

— За що? Як тобі треба — знаєш, де живу, а ось учора ввечорі нічого не сказав і я рано аж плакала...

— За мною? — питаю, хоч знаю в чому річ.

— За вітром у полі не плачуть. Плакала, бо не бачила нашого війська.

— Ще побачиш і сама переконаєшся, що хлопці, як мальовані.

— Коли ждати вас? — питає.

— Не знаю, я не командир.

— Господині нас з'їдять, як принесемо таку відповідь.

— Ми прийдемо, але не знаємо, в котрій годині, — заспокоїв дівчат друг Ясень.

— Так треба було сказати відразу. Видно, що Ясень ближче командира ніж ти, — каже мені дівчина.

— Він сам командир, — відповідаю.

— А ти ніколи не будеш командиром.

— Хіба тоді, як ти станеш вояком.

— Не смійся, з мене може бути кращий вояк ніж з тебе господиня, — відрубала.

— Вірю, а тепер іди додому і уважай — не засни, бо знову не побачиш нашого війська, — відповідаю жартом.

В таборі нас зустрів командир Крилач і каже:

— Ходім до Мацьківських Халупок і оглянемо місце нашої завтрішньої «забави».

По дорозі до мене підійшов провідник Григор і повідомив, що — перевіривши мою справу — ствердив безпідставність Снігурового оскарження.

— Друг Снігур має догану, а вас хоче забрати до себе друг Гуцул.

— Це наказ, друже провіднику?

— Ні, тільки бажання провідника Гуцула.

— До провідника Гуцула піду дуже радо, а до Снігура — ні. Піду до командира Крилача.

— Ваша воля, — відповів провідник Григор.

Але не судилося мені піти ні до провідника Гуцула, ні до командира Крилача, бо пізніше провідник Євген зажадав, щоб я залишився з ним у терені.

Ми зупинились біля Мацьківських Халупок. Командир Крилач оглянув терен, розставив стійки з місцевих людей і звернувся до мене:

— А тепер ведіть на вечерю.

— Там, де вчора?

— Можна і там, — відповів.

У селі я пішов попрощатися з родиною, бо не знав, куди кине мене доля і чи ще зустрінуся з нею. Вертаючись, у горішньому кінці зустрів повстанців, що розмовляли з дівчатами. Побачивши мене, друг Вовк питає:

— Чи у вас усі дівчата такі неспіливі?

— Тільки перший раз, друже, а другий уже самі потягнуть під вінець! — відповідаю.

Я зголосився до командира Крилача.

— Друже Цяпко, — каже він, — ідіть і позбирайте мені військо, що пішло полювати на дівчат.

Але повстанців не треба було збирати, вони, мов тіні, самі виходили з хат і завулків, а коли під лісом командир почав перевіряти, рядами понеслось: Перший рій — усі, другий — усі, і так до останнього.

— Друже Цяпко, ведіть найкоротшою дорогою! — наказав командир.

— Так, друже командире, найкоротшою дорогою! — і спішу на чоло відділу.

Вже світало, як ми злучились із стійковими біля Мацьківських Халупок. Стійкові зголосили, що за ніч нічого не змінилось.

— А люди? — питає командир бовинців.

— Готові в дорогу, тільки деякі втекли до села.

— Чи вони послухають вас?

— Послухають, бо знають нас.

— Тоді повідоміть їх, щоб негайно опустили хати і відійшли в ліс.

— А далі?

— Побачимо, на схід не поїдуть! — і командир Крилач зморщив брови, в його очах блиснула гроза.

— На становища! — дав наказ повстанцям. — Перший рій — на край цієї галяви, другий — над потічок... Як прийдуть виконавці — роззброїти їх!

— А коли не піддадуться? — питає ройовий.

— Серія понад голови і піддадуться, як будуть утікати — перший рій навчить їх розуму. Решта відділу займе становища під лісом.

Тим часом люди виходили з хат і прямували до лісу.

Десь о год. 9-йі рано зорець повідомив, що зближаються порожні підводи.

Командир довго розглядав колону підвід і врешті каже:

— Мабуть, по тих людей, що не мають своїх коней.

— Або по їхнє майно, що залишиться, — докинув бовинець.

Напереді йшов міліціант Лоренц з Бовина, за ним ормовець (з допоміжної міліції) і солтис з Мацькович. Вони, минувши перші хати, що вже давно були порожні, подались до тих, у яких ще жили люди. Мабуть, не вірили своїм очам, побачивши, що всі хати порожні. Лоренц кидався від хати до хати, ламав двері й вікна і голосно кляв, а його помічники приглядались. Коли наблизились до роя, що мав їх розбрати, почули грізне:

— Руки вверх!

Лоренц схопив за пістоля, його ж помічники відразу підняли руки. Серія з кулемета над головою Лоренца так вплинула на нього, що він миттю опустив пістоля на землю і підніс руки вгору.

Повстанці забрали зброю від виконавців, а підводи завернули до села. Коли Лоренц і його помічники стали перед командиром Крилачем, відразу зрозуміли, що прийшли на грізний суд. Почали просити пощади, але командир не слухав і передав їх Сіркові.

Провідник Григор викликав командира Сірка, провідника Гуцула й одного з Бовина і заявив:

— Вас, друже Сірко, призначаю прокурором, вас, друже Гуцул — їхнім оборонцем, а вас (до бовинця) — лавником. Оскаржуючий матеріял підготує друг Сірко, а за той час я і командир Крилач переслухаємо оскаржених. Друже Цяпко, приведіть одного з них.

— Котрого?

— Будь-котрого.

— Пане Лоренц, — кажу до міліціанта, — ходіть зі мною, на суд!

Нас уже чекали — провідник Григор, командир Крилач, провідник Гуцул, командир Зруб і кількох бовинців.

— Сідайте, — звернувся провідник Григор до Лоренца. — Знаєте, в чийх ви руках?

— Ні, — відповів Лоренц.

— В руках Української Повстанської Армії, — пояснив провідник.

— Бандерівців?! Знаю, я вже чув про них, — признався Лоренц.

— Ви перед судом, мусите говорити тільки правду, бо від цього залежить ваша дальша доля.

— Я невинний.

— Це вияснить слідство, а тепер подайте своє прізвище, день і місце народження та ваше звання.

Коли всі відповіді були занотовані, провідник питав далі:

— Як довго живете тут?

— Приїхав ще малим хлопцем.

— Чи люди, які жили тут раніше і тепер живуть разом із вами, вчинили вам якусь кривду?

Лоренц завагався, але за хвилину відповів:

— Ні, не вчинили мені нічого злого.

— Чому ж грабуєте їх удень і вночі?

— Ми не грабуємо.

— Не грабуєте? А ось сьогодні ви приїхали викинути людей з батьківських хат і забрати їхнє майно, а вночі грабуєте і убиваєте українців.

— Ми виконуємо наказ уряду людової Польщі.

— Отже, ваш уряд наказує убивати українців?

— Ні, українців убивають бандити!

— Чи ваш уряд покарав хоч одного бандита за вбивство українців?

— Ні, він не знає, кого карати.

— А ви, як міліціант, скільки разів брали участь у нічних нападах на українців?

— Ніколи.

— Ніколи? — не витримав командир Криlach. — Адже на ваших руках ще свіжа кров!

Лоренц відрухово глянув на свої руки, але отямився і сердито відповів:

— Маєте докази?

— Питаєте, чи маємо докази? — спокійно продовжував провідник Григор. — А скажіть, хто вбив стільки українців у Бовині й Мацьковичах?

— Не знаю.

Провідник шепнув, щоб я привів свідка з Бовина. Але бовинець був між нами і прислухувався, а коли став перед Лоренцом, той зблід, як полотно.

— Знаєте цього чоловіка? — питає провідник Лоренца.

— Знаю.

— А ви знаєте пана Лоренца? — питає провідник бовинця.

— Знаю, ще з того часу, як він прибув до нашого села.

— Які докази маєте проти нього?

— Маю багато, але про давні вчинки не буду говорити, скажу тільки про найновіші. Під час першого нападу на наше село бандити вбили 12 людей — головню жінок і дітей. Ми не знали, хто вчинив цей злочин і тільки випадок, завдяки Богові, допоміг нам встановити вбивців. В одній хаті, в якій бандити вимордували цілу родину, залишився хлопець, що спав у коморі. Бандити хлопця не знайшли, а він дивився на них крізь щілину і пізнав Лоренца. Чув також крик його матері, що кинула проклин убивцєві Лоренцові. Ми не хотіли вірити, що може існувати на світі така влада, яка організує банди убивців, тому не послухали хлопця. Все ж почали слідкувати за Лоренцом, поставили коло його хати своїх людей, щоб стежити за рухом. Невдовзі виявилось, що до Лоренца прибули якісь люди з Вуйкович. Разом із ними Лоренц вчинив другий напад на село і замордував осмеро людей. Третій напад їм уже не вдавсь, ми приготувалися і прогнали їх огнем нашої зброї, — закінчив бовинець.

— Вистачить, — гукнув командир Крилач, — Лоренц злочинець і заслужив собі тільки шибеницю!

— Заберіть його, — сказав провідник Григор, — ще має час подумати і розповісти всю правду. Приведіть другого.

Я привів солтиса.

— Знаєте, в чиїх ви руках? — знову питає провідник Григор.

— В руках мельниківців, — відповів солтис.

— Ні, пане, ви в руках УПА, в руках бандерівців.

— То й тут є бандерівці? — здивувався солтис. — Нам казали, що вони за Сяном, в Україні.

— Ні, пане, бандерівці є всюди, де живуть українці. Тут також українська земля. Маєте жінку, дітей?

— Так, пане.

— Скажете всю правду?

— Так, пане.

— Хто вночі вбиває українців?

— Боюся сказати.

— Кого боїтесь, Лоренца?

— Так пане.

— Не бійтесь, він уже не донесе ні своїй владі, ні бандитам! — не витримав командир Крилач.

— Банди організує Лоренц, йому допомагає один міліціант із Мацькович. Мають своїх людей, але я не знаю їхніх прізвищ.

— А прізвище того з Мацькович знаєте?

— Знаю. — Солтис назвав і провідник записав.

— Де він живе?

— По середині села.

— Чому силою викидаєте українців з їхньої землі?

— Я мушу, пане. Такий наказ, такий договір підписаний між американцями і більшовиками.

— Ви партійний?

— Так, пане! Хто в партії, тому легше жити.

— Коли ви стали членом партії?

— Ще за старої Польщі, пане.

Чи ваше зізнання правдиве, дасте свій підпис під ним?

— Так, пане, все правда. Дам і свій підпис.

Я привів третього оскарженого, ормовця, і він повністю підтвердив зізнання солтиса.

— А тепер давайте ще раз Лоренца, — каже провідник до мене.

Я пішов по Лоренца і думаю: пощо стільки церемонії з бандитами? Але відразу пригадав собі слова провідника Григора: »Ми не кати, наше правосуддя мусить бути чесне і справедливе. На все є свій час«.

Лоренц був недалеко, тільки потік перейти. Я забрав його, але забув, що в нього вільні, незв'язані руки. Коли переходили потік, він кинувся утікати, я вспів підставити йому під ноги рушницю й він повалився на землю.

— Не туди дорога для тебе, душогубе, вона трохи довша, — кажу йому, як він підносився із землі. Лоренц люто заляв і хотів кинутись на мене, стримав його мій удар прикладом рушниці.

— Розіпни пасок у штанах і неси їх у руках! — наказую Лоренцові.

Побачивши в такому стані Лоренца, провідник Григор запитав:

— Що сталося?

— Запитайте його самого, друже провіднику.

Але Лоренц не чекав на запитання, впав на коліна перед провідником і почав скавуліти, як собака. Просив дарувати йому життя.

— Хто був вашим спільником у нічних нападах на українські села? — питає провідник Григор.

— З Мацькович... — і назвав це саме прізвище, що й солтис.

— І ще хто?

— Трьох з Вуйкович, двох з Лютівні, один з Кіньківців...

— Хто з них найгірший?

— Капрал з Кіньківців.

— Він звідки родом?

— З Волині.

— Признаєтесь до вини?

— Так.

— Прошу підписатись під актом оскарження! — і провідник Григор закінчив слідство.

Розпочалась судова розправа.

— Друзі, — говорив провідник Григор, — в імені Крайового Проводу ОУН і Української Повстанської Армії починаємо судову розправу над трьома оскарженими, яких зловлено на гарячому вчинку і вони самі призналися до вини.

Лоренц, міліціант з Бовина, допустився кривавих злочинів, на його сумлінні десятки невинних жертв — чоловіків, жінок і дітей. Згідно з карним кодексом, він заслужив собі на кару смерти.

Два інші, його помічники, що зловлені сьогодні, також мають на своєму сумлінні тяжкі гріхи. Вони силою виганяли українських селян із їх рідних хат, забирали їхнє майно, вислугувались перед своїм урядом і партією.

А тепер слово оборонця оскаржених!

Виступив провідник Гуцул:

— Друзі, як оборонець оскаржених, в імені Крайового Проводу ОУН і УПА прошу розглянути кожну справу окремо. Міліціанта Лоренца відмовляюсь боронити, бо його злочинів не може виправдати жодний суд. Та ось двох інших оскаржених можна помилувати. Я певний, що вони вже ніколи не прикладуть своїх рук до знущання над українцями на цьому терені! — закінчив провідник Гуцул.

— Хто з друзів хоче висловитись у справі оскаржених? — запитав провідник Григор.

Виступив бовинець:

— Всі три винні, заслужили собі на кару смерті!

— Так! Так! — закричали в один голос бовинці.

— Коли вбивали українців, виганяли силою жінок і дітей з рідних хат, — хай ідуть тепер перед Найвищого суддю! — озвався командир Сірко.

— Друзі, знову почав провідник Григор, — знаю, що кожен із вас носить у серці приречену помсту. Один за матір, інший за батька, а ще інший за брата чи сестру, за тих рідних і знайомих, що впали жертвою польських банд. Але ми — не кати, ми християни, оборонці правди і справедливості. Здушуючи біль у своєму серці, кажемо і своїм ворогам: »Прости їм, Господи, вони не знають, що чинять!«

Лоренц, ватажок бандитів, не заслуговує на жодне помилування. Він буде повішений на очах своїх помічників. А його поміщикам дамо пересторогу, щоб знали, що вміємо прощати, але вміємо і карати. Бандитові з Мацьківців присуджуємо заочний смертний вирок. Солтис має зрезигнувати з партії, а ормовець — з ОРМО. Як не виконають цього вироку, їх чекає те, що Лоренца і бандита з Мацькович.

Вирок затверджено, хоч частина присутніх, особливо бовинці, мовчала, виявляючи тим своє незадоволення. Лоренца покарано смертю на очах його помічників. Потім провідник Григор викликав до себе солтиса і ормовця:

— Вас відпустимо вночі до своїх жінок і дітей, але пам'ятайте про долю Лоренца! Кожного перестерігайте, що за вбивства українців, за грабунки, за знуцання над українськими селянами буде відповідати перед українським революційним судом. Родині Лоренца перекажіть, щоб забрала собі його тіло. Суд закінчений.

Солтис дивився на провідника Григора і не вірив, що йому подавали життя.

— О пане! — врешті вимовив, — до кінця свого життя буду вдячний Богові й вам за таку ласку. Тепер знаю, що мене врятувала молитва, яку сьогодні знову собі пригадав. Ви справедливі й милосердні, у ваших серцях — Пан Бог!

— А ти, дурню? — питає командир Криlach ормовця.

— О пане! — вигукнув він, — ваша справедливість зробила з мене іншу людину. Присягаю, що не візьму більше зброї до рук проти українців, хіба проти руських, що роблять з нас бандитів і убивців. Вони цькують нас на українців, а потім будуть винищувати і поляків.

— Переконаємось за кілька днів, — сказав Криlach.

— За кілька днів мене вже тут не буде, — відповів ормовець.

— Утікаєш?

— Так, залишу Україну українцям, поїду на західні землі, щоб назавжди зірвати із своїм минулим.

— Як так, щасливої дороги! — побажав Криlach. — А чи можеш зробити нам одну прислугу — запровадити до хати бандита в Мацьковичах, якому заочно присуджено кару смерті?

— Дуже радо, бо вірю у вашу справедливість! — відповів ормовець.

— В Мацьковичах квартирують фронтовики, ми хочемо виконати присуд без власних жертв, якнайтіхіше, — заявив командир Крилач.

— Друже командире, — відізався один з бовинців, — я знаю Мацьковичі, як своє село. Можемо обійтись без поляка.

— Добре, але й ормовець нам потрібний. Друже Цяпко, — звернувся командир Крилач до мене, — знаєте Мацьковичі?

— Села — ні, а околицю знаю.

— Візьміть кулемета з другого роя і ходіть з нами. Зі мною піде перший рій до хати бандита, другий рій з кулеметником Цяпкою зробить заставу в долишньому кінці села, а Служба Безпеки на чолі з другом Сірком — у горішньому. Решта лишається з провідником Григором.

Я пішов до другого роя, взяв кулемета і почав перевіряти замок.

— «Машинка» певна, друже, — каже кулеметник. Він був ранений і ще кульгав на ногу.

— Дякую, але така вже звичка в мене, що перед боєм завжди перевірю зброю.

Коли стемніло, два рої командира Крилача, есбісти командира Сірка і група провідника Снігура, що верталась у свої околиці, вирушили в дорогу.

Минаємо битий шлях і виходимо на поле, щоб непомітно дістатися до Мацьковичів.

Коли група провідника Снігура розлучалась з нами, до мене прийшов провідник Гуцул і каже:

— Ждемо вас на нашому терені.

— Прийду з провідником Євгеном, — відповідаю.

— Тільки уважай, він подібний до Снігура, — шепче мені друг Малий.

— Чим подібний?

— Усім, крім дару мови, — відповів друг Малий і ми розлучились.

Входимо до села, минаємо хати, в яких блимає світло нафтових каганців. Переходимо кладку і ормовець показав нам хату, де жив бандит. Бовинець підтвердив.

— Рої на становища! — наказав командир Крилач, і ми пішли.

Командир Крилач чекав, щоб рої зайняли становища. Не минуло й десять хвилин, як ми почули серію автомата. Екзекуцію виконано. На дверях хати бандита залишено вирок...

Екзекуція відбулась так: ормовець постукав у двері хати бандита. Відізвалась його жінка. Пізнавши голос ормовця, закликала чоловіка. Бандит вийшов із хати...

— Це ти, Антек? — промовив до ормовця. Але замість відповіді командир Крилач пустив у бандита серію із свого автомата.

— Завдання виконали, ідемо до лісу! — каже командир.

Наш табір у густому лісі, командир Крилач і провідник Григор готуються до відходу на свій терен. Залишають нас і перестрашених

поляків, що прийняли нашу пересторогу з великою тривогою. Мене викликав провідник Григор і каже:

— Ви, друже Цяпко, залишаєтесь тут з провідником Євгеном. Він ваш зверхник, аж до відкликання.

— Наказ, друже провіднику.

— Маєте багато роботи, але я певний, що можете паралізувати рух бандитів.

— Можемо, тільки треба командирів, а не боягузів.

— Маю надію, що провідник Євген дасть собі раду і вив'яжеться із своїх обов'язків.

— Дай Боже, щоб тільки не був пароху провідника Снігура.

— Ні, провідник Євген багато різниться від Снігура. Тільки допоможіть йому, бо він тут свіжий і не знає місцевих справ.

— Дам йому всі інформації, але все інше залежить від нього.

— А тепер про ваше село. Ви певні, що всі ті, що їх подав мені друг Сірко, пов'язані з бандитами? — питає провідник Григор.

— Певний за двох, інших треба перевірити. Дотепер бандити обминали наше село.

— Хто вони, ці два?

— Перший — Подляха, колишній проводир «шляхти загородової», тепер переховує у себе бандитів, що вбивають українців.

— Маєте докази?

— Маємо. Другий — їхній зв'язковий, родом з Венгерки (Воля Венгерська), столиці АК чи Батальйону хлопського, дуже сильної бандитської зграї. Він одружився в нашому селі й часто приходить «відвідувати» родину.

— Добре, передам ті справи другові Сіркові з відповідними вказівками, бо ми відходимо.

— Чого ж чекати? — питаю. — Чи не краще повісити бандитів?

— На все є час, друже Цяпко! Тепер покличте мені друга Ясеня.

— Наказ, друже провіднику.

— Зголосіться зараз до провідника Євгена, — закінчив провідник Григор.

Я повідомив друга Ясеня, щоб ішов до провідника Григора, а сам зголосився до провідника Євгена.

— Сідайте, покищо, і слухайте, — сказав провідник Євген. Він розмовляв з кількома бовинцями. Обговорювалась справа зустрічі з комендантом міліції в Кіньківцях.

— Якщо відбудеться зустріч з комендантом міліції, — продовжував провідник Євген, — будемо вимагати, щоб передав у наші руки бандитів і прізвища тих винуватців, які йому не підлягають. Дамо їм пересторогу, а тоді візьмемось до діла.

— А якщо комендант міліції приведе зі собою військо? — питає бовинець?

— Не приведе, напишу в записці до нього, що ми всі дороги обставили повстанцями. Він напевне знає, що прийшла сотня командира Крилача і повірить, — відповів провідник.

- Отже, хочете взяти його страхом?
- Так, у страху великі очі.
- Коли буде зустріч? — знову питає бовинець.
- Завтра.

Провідник Євген закінчив розмову з бовинцями і звернувся до мене:

— Командир Крилач дає вам добру опінію, не таку, як провідник Снігур.

— Друже провіднику, кожна людина має свого «коника», на якому їде. Я не маю нічого проти провідника Снігура, кожного зверхника шаную, але найголовніше — бити ворога, а не толерувати його й ховатися самому.

— Побачимо, хто мав слушність, — каже провідник Євген. — А тепер ходім ще до провідника Григора.

У провідника Григора були коротко.

— Ми виконали своє завдання, — сказав він, — і відходимо. Тепер ви відповідальні за терен, робіть своє діло, але розумно, щоб не виглядало, що ми голодні польської крові. Не щадіть тільки тих, яких зловите на гарячому вчинку.

— Дякуємо за вказівки, будемо старатися їх виконати, — відповів провідник Євген.

— Прощайте, друзі! Бажаю вам найкращих успіхів! — і провідник Григор кожному з нас дружньо стиснув руку.

Командир Крилач, прощаючись, каже:

— Ви, друже Цяпко, не забудьте моєї поради. Як не буде тут праці для вас, прийдіть до мене — дістанете добру «платню».

— Щиро дякую, друже командире. Маю надію, що й тут праці не забракне, на безробіття не піду.

— Цяпко! Приходь до нас у гості! — гукають друзі з сотні й махають на прощання руками.

Я відчув, як жаль стискає мені горло, ось знову розлучаюсь із вірними друзями, з якими пройшов перший повстанський хресний шлях. Але переміг зворушення і відповідаю:

— Ще зустрінемось, напевне зустрінемось! На все є час!

Друзі вибухають сміхом, а Ясень, що стояв біля мене, каже:

— Маєш добру пам'ять!

— Це нам, українцям, найбільше пасує.

— Чого смієтесь? — питає командир Сірко.

— Друг Цяпка, — відповідає Ясень, — каже, що нам, українцям, найбільше пасує — «на все є час», так вирвалось провідникові.

— І якось то буде! — додаю.

— А за той час інші чинять з нами те, що самі хочуть! — каже командир Сірко.

— Коли відходите? — питає його Ясень.

— Разом з командиром Крилачем, переправимо його через Сян і вернемося. Чекайте нас на умовленому місці.

— Добре, — відповів Ясень.

— А ви, друже Цяпко, уважайте на свого провідника, — закінчив командир Сірко.

— Прив'яжу його до себе! — відповідаю жартом, і ми попрощались.

Увечорі на квартирі в Бовині чекаємо на зв'язкову, що пішла із запискою до коменданта міліції в Кіньківцях. Вона довго не верталась і ми вже боялись, що її затримала міліція. Вернулася досить пізно і сказала, що мусіла чекати на коменданта міліції у його хаті.

— Яка відповідь? — питає провідник Євген.

— Ось записка.

Провідник Євген прочитав записку й каже:

— Прийде, записка з його підписом.

— Що сказав, як прочитав нашу записку? — питає бовинець зв'язкову.

— Нічого, тільки зблід, мабуть, злякався! — відповіла.

На другий день провідник Євген почав готуватися до зустрічі з комендантом міліції. Узняв гарного пояса, далековида, автомата і так причепурився, як офіцер.

— До визначеної хати піде нас трьох — я і двох бовинців, друг Цяпка — залишитися на порозі, в дверях, а п'ятий — охорона задніх дверей. Решта — займе становища в потоці! — заявив провідник Євген.

Хата, в якій мала відбутися зустріч, стояла порожня. За кілька хвилин стійковий зголосив, що їде комендант міліції. Він увійшов до хати і привітався по-українськи:

— Слава Україні!

— Хай живе незалежна Польща! — відповів провідник.

Я стою у дверях і спостерігаю: комендант міліції схвилюваний, видно боїться, а провідник Євген усміхнений і спокійний. Він почав першим:

— В імені моїх зверхників і Української Повстанської Армії ми прийшли перестерегти вас перед наслідками, що їх можуть викликати польські бандитські напади на українські села. Як нам урветься терпець, самі покараємо і бандитів, і всіх всіх вислужників Москви, що виконують накази збольшевиченої людської Польщі.

Ви, пане команданте, член АК (Армії Крайової), тому повинні вплинути насамперед на своїх підлеглих, бо потече море невинної крові вашої і нашої!

— Панове! — почав комендант, — мені самому страшно, що таке діється. Але я безсилий, така тепер влада. Як член АК протестую, мої люди не вбивають українців і не нападають на українські села.

— А це вже брехня! — стукнув кулаком об стіл провідник Євген. — Ми маємо докази, що в бандах беруть участь ваші люди.

— Які докази? — і комендант зблід.

— Ось Венгерка — там ваш штаб, ось Канчуга — там ваша верхівка. Чи не звідти вийшов наказ вимордувати в Скопові 250 осіб, а в Середній — 117? Адже ваші ватаги сіють жах і смерть в усіх довколишніх селах, де живуть українці! А ви ще протестуйте?!

— Але ж, панове, па-но-ве! — почав, гикаючись, комендант. — Я про це не знаю, якщо правда — подам до наших »довудцув« і вони заборонять напади на українців...

— Ні, пане коменданте, сама заборона не допоможе, треба насамперед покарати бандитів.

— Ми не знаємо, чи в нас є бандити, — викручувався комендант.

— Є, між вами самими. Яху, знаєте? Про Рибак — чули? А Капрал? — сипав провідник прізвизцями.

— Ну, так... — замнявся комендант, — Капрал каже, що мститься за Волинь...

— За Волинь? А що робили поляки з українцями на Волині перед війною? А під час війни, коли коляборували з большевицькими партизанами? Не знаєте, пане коменданте?

— Це давні діла!

— Давні, а ми говоримо про теперішні, про грабунки і вбивства, що відбуваються кожної ночі і кожного дня в українських селах. Чи ви зловили хоч одного бандита і дали під суд?

Було видно, що нерви коменданта міліції не витримують, він білів і червонів, почував себе, як злочинець перед судом.

— Панове, скажіть, чого ви мене викликали?..

— Ми вже сказали, вимагаємо, щоб ви віддали бандитів нашому судові!

— Я не можу...

— Не можете?! Тоді встанне перестерігаємо, що самі покараємо злочинців.

— Зроблю все, що в моїй силі... — і комендант майже вибіг із хати, не сказавши навіть до побачення.

Увечері провідник Євген викликав мене і одного бовинця:

— Ви, друже Цяпко, готуйтеся у дорогу, йдемо до провідника Снігура, а ви, друже (до бовинця), підете з естафетою до командира Сірка, він десь у Ясеня.

— А тут уже все скінчилось? — питаю здивований.

— Мушу нетайно бути в Снігура, а скуди ще вернемось, — відповів провідник.

Мабуть, збираємо більшу силу! — думаю і одночасно радію, що зустрінуся з давніми друзями.

Прибувши до групи Снігура, ми довідалися, що на Малковичі напала банда з Орлів і околиці. Боївка провідника Гуцула звела з нею завзятий бій, але сили її були замалі. Бандитам удалось убити в селі 120 осіб.

Між бандитами були енкаведисти і міліціанти з Орлів. Отже, наша група мусіла залишитись тут.

— На допомогу Ясеневі — казав провідник Євген — може прийти Сірко, а то й Крилач із сотнею. А тут, де нема ні клаптика лісу, де села оточені польськими бандами, мусимо самі давати собі раду.

По селах знову їздить Переселенська комсія і хоч ми кілька разів розганяли її, терор і бандитські напади примушували людей запису-

ватись на виїзд до УРСР. Наші сили виявились замалі, до того ж — не були повністю використані, провідник Снігур не змінився, а провідник Євген не міг опанувати ситуації.

Так записались на виїзд села Сосниця, Валява, Дусівці, Гнатковичі та інші по той бік Сяну, і то за дозволом провідника Снігура. Навіть членам СКВ, що мали зброю, він дозволив їхати «на Схід» разом з населенням сіл.

Квартируємо найбільше в Гнатковичах — колишній «столиці» мельниківців. Про них люди тут уже й забули, але також записані на виїзд. Деколи квартируємо в Дуньковичках, мусимо часто міняти місце постою, бо за нами вже слідкує польське військо. Вночі, звичайно, стережемо села від несподіваного нападу польських банд.

Селяни, що їдуть «на Схід», просять нас:

— Не дайте ляхам користуватись нашим майном! Як виїдемо, спалить усе!

Ми прирікали виконати їхню волю, як прадавніх господарів цієї землі.

Найбільшою витривалістю і активністю відзначались провідник Гуцул і наш комендант Максим. Вони не мали відпочинку ні вдень, ні вночі, все були «на ногах», тому користувалися між нами глибокою пошаною. Тяжко ставало на душі, як ми переходили пустими селами, в яких бушували тільки голодні собаки й коти, а іноді й поляки, що забирали рештки недограбованого майна, залишеного після виїзду українців.

Ми не раз обсервували тих поляків, що вештались по спорожнілих українських селах, сповнені жадобою насититись українським майном. Щоб затерти за собою сліди, вони самі палили пограбовані ними українські господарства. Але бувало, що й українці, виїжджаючи «на Схід», залишали в stodолі або на стриху запалену ганчірку. Вона тліла довго, а коли господар уже був на станції, розгорялась, запалювала соломі й ціле господарство охоплювали вогняні язики.

Українці, що виїжджали до т. зв. УРСР, знали заздалегідь, що вже не будуть мати ні своєї господарки, ні свого майна, хіба постане вільна соборна Україна. Були свідомі, яке «вільне» й «щасливе» життя готує їм Москва. До останньої хвилини жертвовно допомагали нам у нашій підпільній праці, а виїхавши на нове місце поселення до т. зв. УРСР, самі шукали зв'язків до нашого підпілля і далі допомагали йому.

Польські шовіністи, що насичувались українським майном, не думали про те, що з цього пограбованого добра не будуть мати жодної користі, що раніше чи пізніше їх чекає кара. Слова провідника Григора, що «на все є свій час!» — згодом повністю здійснились.

Села порожніли, ми були готові перенестися в заліснені терени, але далі сиділи в тих селах, у яких ще залишились наші люди. Удень у криївках, а увечорі виходили в поле і чекали нападу польських банд.

Ми вже мали плян знищити польське бандитське гніздо в Орлах, але провідники Снігур і Євген роздумались і відкликали акцію.

Був квітень, як «на Схід» виїхало населення Гнаткович — останнє з довколишніх сіл. Ми відходили, але пізніше вернулись ще раз вже з запаленою віхою.

В нашій групі була подруга Оля. Так сталося, що я подружив із нею, ми завжди були разом у марші й помагали одне одному. З цього приводу Снігур аж бісився, але не міг нічого зробити, бо я належав до провідника Євгена. Тут, у нашій групі, було також чотирьох ровесників Олі з її села. Вони також любили її за лагідну вдачу і щирі відданість справі. Я з Олею — як брат із сестрою, ми ніколи не говорили про якісь взаємні особисті почуття, нас подружила спільна ідея і боротьба.

Оля мала в моєму селі свою подругу зв'язкову, знала також і інших дівчат. Дуже хотіла зустрітись з ними і просила мене взяти її з собою, як піду до свого села. Я пообіцяв.

Одного разу, рано, ми прибули в наш ліс, перевірили його і розташувались. Прошу провідника Гуцула, щоб пустив мене і Олю до села.

— Можете йти, але пощо вам Олі? — питає провідник Гуцул.

— Так безпечніше, менше підозріння.

— Ідіть, тільки будьте обережні.

— Друже провіднику, в мене нема короткої зброї — пістоля.

— Беріть мій, — і дав мені свого пістоля.

Ми зупинились з Олею над селом, до нас долітав веселий гамір дітей.

— Ідемо! — кажу, — в селі, видно, спокій.

Але Оля заперечила:

— Ти залишайся тут! Я піду перша!

— Так не можна, я маю зброю! — протестую.

— Власне тому, що маєш зброю. Якщо в селі виявиться якась небезпека — буду втікати, тоді захистиш мене зброєю.

— Добре, йди, ось туди, де високі межі! — і показую їй напрям до села.

Оля пішла, але за хвилину я наздогнав її:

— Олю, — кажу, — я бачив друга Ясеня на його подвір'ї, отже — небезпеки нема!

Сходимо обидвоє до села, нас закримітив і станичний Ясень, спочатку приглядався, а потім почав махати шапкою. За хвилину ми були біля нього.

— До священика? — питає жартом Ясень.

— Покищо, ні, — відповідаю.

— Хто ж ця подруга?

— Подруга Оля, а це — кажу до неї — друг Ясень.

— Зайдіть до хати, — просить Ясень.

— Щиро дякуємо, — відповіла Оля. — Але в нас мало часу, Цяпка спішить до дружби, а я до дружки.

— А мене не просите? Не хочете? — питає Ясень.

— Може, Цяпка візьме вас за дружбу, а я йду до вашої сусідки — моєї дружки.

— Ви знаєте одна одну? — здивувався Ясень.

— Давно знаємось, друже...

Нашу розмову перервав голос з-за плечей; це була зв'язкова:

— Цяпко, маю щось для тебе... Олю, Олю! Я й не запримітила тебе! — і кинулись одна одній в обійми, цілуються з радості.

Захоплені зустріччю, вони залишили нас і почали віддалюватись.

— Зажди, зараз вернуся, — кажу Ясеневі, і наздогнав подруг.

— Чому залишили мене самого? — І звертаюсь до зв'язкової з мого села: — Мене не привітаєш, не поцілуєш?

— А Оля тебе не поцілувала? — питає.

— Мала б кого цілувати, — відповідає Оля, — щоб ще більше носа задер.

— Як ні, то ні. Але ти щось мала для мене? — питаю зв'язкову.

— Маю пакунок від твоєї сестри Марійки, залишила перед виїздом.

— Нічого не переказувала?

— Казала поцілувати тебе від неї.

— Чому ж чекаєш?

— Поцілую тоді, як сама буду виїжджати, — каже вона, сміючись.

— Не забудь. А я вертаюсь до Ясеня, ви натіштеся одна одною.

— Тільки не будь довго! — попереджає Оля.

— Маю справи, мусиш зачекати.

— Уважай, — каже зв'язкова, — бо в селі вештаються якісь большевицькі волоцюги!

Я вернувся до Ясеня.

— Вас тільки двоє? — питає він.

— Ні, в лісі залишилась ціла група, відходимо за Сян, бо з того терену, де ми були, вже вивезли всіх людей.

— Пообідаєш?

— Не маю часу, тебе викликають наші провідники.

— Добре, піду з тобою. Коли вертаєшся?

— Зайду ще в село.

— Уважай, маємо знову якихось п'яних волоцюг, що чіпляються жінок.

— Маю пістоля.

— Мабуть, не треба, вони ще сплять по вчорашній п'ятиці.

— Дай мені цивільного плаща.

Одягнувшись у плащ, іду в село. В кишені тримаю відбезпеченого пістоля. Переходжу біля хати колишнього «вождя» нашого села і мене закортіло зайти до нього.

Двері були замкнені, але на мій стукіт він вийшов і, побачивши мене, зблід.

— Чого боїтеся? — питаю. — Я ж не большевик, свій!

— Заходи, заходи до хати, — і розглядається на всі боки.

В хаті питає:

— Вип'єш зі мною?

— Вип'ю! — Він налив дві чарки, підношу свою й кажу: — За тих, що в лісі із зброєю в руках!

— Не говори так голосно, бо може хтось почути.

— Хто ж почує? Розмова тільки між вами і мною.

— В селі є трьох большевицьких волоцюг.

— І ви боїтесь їх, як цілої Московщини?

— Вони ж ходять по хатах.

— За горілкою і спідничкою! — відповідаю подразнений.

— Хто знає, за чим, чоловік живе тут у постійному страху.

— Чому? Ліс великий, ваш обов'язок бути там, давати приклад іншим, як колись.

— Не говори так, я вже застарий.

— Застарий? Таж у нас є люди, що вже мають шостий хрестик! А ви ще й чотири не скінчили, виглядаєте, як молодик, тільки кулемета на плечі та — »Гей-гу, гей-га, таке то в нас життя!« Ви ж учили нас цієї пісні.

— Мене пильнують. В мене жінка, діти.

— Хто вас пильнує? Страх? Скажіть, ви ж християнин, до того ж — дяк, яку вартість має присяга, яку ви складали колись на хрест і оте чорне залізо? — і показую йому пістоля. — Адже Україна ще не вільна!

Побачивши пістоля, він задрижав, а я подумав: треба йти, бо може померти на удар серця і візьму гріх на свою душу.

— Не мені судити вас, — кажу, — але за кривоприсягу чекає вас кара Господня. Адже ви і отець Кулинський відповідальні за продаж села большевикам.

— Я нічого не знаю.

— Не знаєте, що діється на плебанії? Хто там урядує, хто наказує отцєві? Не знаєте, що там загіздився большевик? Пам'ятайте, що Найвищий Суддя бачить усе і всюди!

— З тим, що там діється, я не маю нічого спільного, — ледве вимовив.

— Тож бувайте, не згадуйте мене злим словом, не хотів вас потривожити, — кажу вже у дверях.

— Дякую, що зайшов. Радію, що ти саме такий, ну, мій же учень!

— Якщо б справді я був вашим учнем, то став би таким, як ви! — кажу вже сердито.

— Гніваєшся на мене?

— Не гніваюсь, але дивлюсь на вас, як на плазуна, що повзе на животі й лиже брудні лапи проклятого ворога нашого народу.

Я вийшов із хати і, щоб заспокоїтись, пішов до мого вуйка, в якого колись учився шевського ремесла. Він прийняв мене дуже радо, хоч був заскочений. В нього застав повно чоловіків, з якими колись ховався у лісі.

— Ти не боїшся отак ходити? — питає вуйко.

— Кого? Поляків чи п'яних босяків? Прийшов до вас попрощатись, бо чув, що виїжджаєте »на Схід«.

— Ми не їхали б, але така воля »головачів«, до того ж — боїмося банд.

— Коли виїжджаєте?

— Кажали нам, що тоді, як виїдуть із призначеного нам села в Україні поляки, вони приїдуть на наші господарства, а ми — на їхні.

— І ви вірите в це?

— Та хто їм вірить?! Щоб ще хоч Великдень відсвяткувати тут, а потім, що Бог дасть! — каже один з чоловіків.

— Тож похристосуйтесь уже тепер, бо не знаю, чи ще зустрінемось, — кажу. — Христос Воскрес! Бажаю вам щастя, здоров'я і сповнення всіх надій!

— А ти вітай від нас усіх, що в лісі. Хай Бог допомагає вам і не згадуйте нас лихим словом! — Один за одним тиснуть мені руку на прощання.

— Передайте привіт моїй родині!

— Не підеш попрощатися? — питають здивовано.

— Пішов би, моя хата близько, але з неї на другий світ ще ближче, якщо там чекає на мене ворожа засідка.

— Правда! — каже вуйко. — Не йди, я сам передам їм твій привіт і побажання. А нас не забувай, серцем і душею все будемо з вами. В Україні напевно зустрінемо тисячі таких, як ви.

— Добрих людей ніколи не забудемо, час покаже, чи й далі будете такими самими. А вам, вуйку, вірю! — і ще раз попрощався, вже назавжди.

Тепер не вертаюсь дорогою, іду над потоком, перетинаю сади і приходжу до Ясеня, що з тривогою чекає мене.

— Де ж ти був, ходив додому прощатися?

— Ні, був у »вождя«, а потім у вуйка і попрощався з людьми, що зібрались у нього.

— Вже подруга Оля питала за тобою, турбується.

— Я готовий до відходу, а ти?

— Також.

Йду до Олі. Вона, побачивши мене, питає:

— Що сталося? Ти так змінився на обличчі!

— Втопився...

— Відходимо?

— Візьми пакунок від сестри, — каже зв'язкова.

Переглядаю пакунок: білизна — придасться, сало — також, а цукор?

— Олю, в нас ще є цукор?

— Вже кінчиться, — відповідає.

— Добре, візьмемо з собою, щоб життя наше було солодше.

— Чи зустрінемось ще? — питає Оля свою подругу-зв'язкову.

— Не знаю, маю доручення їхати з людьми в Україну, — і її очі заповнилися слізьми.

— Прощай, мила дівчино, будь завжди такою, неси в своєму серці огонь любови до рідного народу! — і простягаю їй руку.

Вона подала свою, хвилинку вагалась і тоді несміливо поцілувала мене в лице. Я зворушено пригорнув її до себе, як рідну сестру...

— Ви не знаєте, — каже зв'язкова, — як мені тяжко на серці, коли подумаю, що вже не побачу вас... — і сльози покотились по її лиці.

— Не сумуй, там, в Україні, зустрінеш тисячі таких, як ми — нових подруг і побратимів. Допмагай їм, як і нам.

— А чи повірять мені, незнайій?

— Здобувай у них довір'я своєю поведінкою і працею, а тоді повірять.

— Не бійся, — докинула Оля, — свої завжди пізнають своїх...

Ми попрощались... Мої ноги йшли вперед, а думками я був у рідному селі. Перед моїми очима рідна хата, тополя біля неї, срібlistий Сян...

Щойно за селом я почув теплий голос Олі й прокинувся, немов із сну: — Тяжко покидати рідне село, правда?

— Тяжко, Олю, — відповідає сумно. — Я не залишив тут багатства, бо походжу з бідної родини, але залишив дитячі роки і молодість свою... Залишив колиску своєї зрілості, залишив рідне село, яке завтра стане вже чужим, ворожим...

— Знаєш, Цяпко, — каже Оля, — коли я покидала своє рідне село, то ридала, як мала дитина...

— Чому ж не поїхала з мамою? Ти мала дозвіл від районного провду, — питаю Олю.

— Чого, щоб попати в тюрму? Тоді мама ще більше переживала б, а так знає, що я між своїми. А ви, друже Ясеню, коли залишаєте село? — питає Оля.

— Тоді, як виїде з нього остання підвода з людьми. Крім цього, маю ще розрахуватися з деякими »боржниками«, — відповідає Ясень.

Ми вернулись до табору. Провідник викликав Ясеня, а Оля і я пішли відпочивати. Пробудився, як було майже темно. Пригадав, що маю сало й цукор і передав усе нашим куховарам до спільного вжитку.

Завтра друг Ясень відпровадить нашу групу до Красичів, до командира Сірка.

(Далі буде)

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Марта КАМІНСЬКА

ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ВИЖНИЦІ НА БУКОВИНІ

(Спогади, 3)

День пізніше після приїзду Лесі Українки до Вижниці, батько правив Службу Божу в місцевій церкві. Виспівував молебні із щирої душі, його теплий кристальний голос виповнював ущерть ціле приміщення святині, вилітав дверима в простори і губився в далині.

Коли після Богослужби батько виходив із захристії, до нього приступив той пан, що приїхав з Лесею Українкою. Був у полотняному одязі та солом'яному капелюсі. Виглядав по-європейському. Середній на зріст, з дуже приємними рисами обличчя.

— Вибачте, що турбую вас, отче Бобикевич. Я музиколог Климентій Квітка Васильович. Ішов до вашого дому, щоб передати вістку від Ольги Юліянівної. Та ось почув у церкві такий чудовий голос, що зачарований ним — не витримав і хотів побачити того, хто так чудово співає. Це ж просто голос-двійник славного Карузо! Яка чудова школа, яка звучність у тонах, який ліризм і мелодійність!.. Де ви, отче, вчилися співати, що у вас такий рідкісний високий і теплий тенор?..

Пан Квітка так захопився батьковим голосом, що забув передати вістку від Ольги Кобилянської. Пригадав йому батько, що дуже дивувався, чому вона не приїхала, хоч обіцяла. Мусіло ж щось важливе статися...

— Оце саме і є! Просто нещастя! Сестра письменниці, пані Євгенія Урицька, нагло тяжко захворіла на апендицит. З далекої провінції її привезли до Ольги Юліянівної і вона тепер нею опікується. Мабуть, треба операції. Ми невимовно жалуємо, що Ольга Юліянівна не приїхала з нами, було б набагато приємніше, — пояснив товариш поетеси.

Моя матір бачила з тераси нашого дому, як ті два «панове» перший раз в житті розмовляли один з одним, немов давні знайомі. Батько в довгій чорній реверенді був набагато вищим від пана Квітки, він уважно слухав його мову, мабуть, дуже цікаву, бо вони обидва частенько приставали на дорозі й захоплено говорили.

Музиколог розводив руками й казав:

— Це ж просто каригідне проти людства і мистецтва, що отець із своїм рідкісно звучним, ліричним голосом марно пропадає в такім глухім куті, як Вижниця! Такому чудовому голосові відчинилися б усі двері оперних театрів, про що мріють тисячі добрих співаків по всіх краях Європи, хоч мало кому з них щастить туди потрапити. Лише вибранцям, а отець може легко бути між ними.

Тоді житиме в культурному світі. Матиме запевнену майбутність і славне ім'я. Може виступати на сцені з концертами класичної музики по більших містах Європи. Подорожувати по різних країнах і збирати лаврові вінки рідкісного співака!

Це ж велике задоволення очаровувати своїм голосом любителів музики! Впливати на композиторів, артистів й інших мистців, заохочуючи їх до творчої праці у їхніх ділянках мистецтва.

Ось Батістіні і Карузо своїми рідкісними, просто феноменальними голосами, плідно вплинули на оперних композиторів. Не менш славна Жена Лінд, а вже найбільше Аделіна Патті своїм божеським голосом впливала на Масенета, Леонкавальо, Пуччіні та інших музикологів.

Тільки треба вирватися із цього глухого, убивчо-прозаїчного кута! Геть із цієї гірської Вижниці на хвилюючі, бурхливі й широкі води світу, де на отця чекає голосна слава та цікавіший, кращий змісл життя, — переконував батька музиколог.

Але батько заявив, що він став священиком із щирого переконання, тому ні особисті блискучі успіхи, ні голосна слава в світі, ні добробут — не притягають і не споконшають його.

Жалує тільки, що не може своїм голосом придбати слави Україні, як її бард-співець. Допомогти своїм співом вибороти Україні належне їй місце серед інших культурних народів Європи, прославити українську пісню, як одну з найкращих у світі. На жаль, це йому не під силу, бо християнським священикам заборонено виступати прилюдно на сцені. Вони присягали бути гідними служителями Христа, тому мусять відкинути всі особисті прагнення, пориви й бажання і жити тільки для ближніх.

Батькове вияснення пригнобило добродія Квітку. Мабуть, такого він не сподівався, тому піднесеним голосом висловив своє розчарування:

— Який жакхливий вплив папського Риму, що сягає аж до далекої Вижниці? Проклята ж ця Берестейська унія з 1596 року, що роз'єднала-розлучила наш безталанний народ! Викопала прірву, збудувала між нами велетенські вали-мури, що їх не можливо духово перескочити. Які ж жакхливі наслідки для нашого народу!

Батько також був заскочений таким гарячим і голосним виявом обурення музиколога, хоч розмова почалась від похвали батькового голосу. Він похитав головою і не поспішав відповідати. Тема була дуже важливою і складною. І батько відразу відчув, що тут треба спокійної і речевої відповіді.

Він почав з того, що нема жодного християнського священика — католика чи уніята, лютерана чи реформованого, православного чи баптиста, — щоб виступав на сцені як співак чи музикант. Всі вони відrekliсь особистої наживи, слави і багатства.

Коли ж мова про Берестейську унію з 1596 року, то українці під Австрією (в Галичині й Буковині) мають важливу причину дивитися

на неї інакше. Власне вона врятувала їх від цілковитої заглиди, що їм грозила. Вибрано з двох лих — менше.

Якщо галицькі українці були б залишилися при вірі своїх православних предків, то Москва і їх підпорядкувала б своєму, московському митрополитові з осідком у Львові, а він був би залежний від патріярха в Москві! Разом із тим відбувалася б русифікація цілої Галичини з допомогою російської церкви, як ось тепер в Наддніпрянській Україні. Тоді із Собору св. Юра у Львові кидали б анатему на гетьмана Мазепу! Це один бік медалі.

З другого ж боку, поляки, що панують у цьому краю ще від 1343 року й обсадили всі державні установи та інституції католиками-фанатиками, уважають православних українців за «еретиків», трактують їх як ворогів Риму і жорстоко переслідують. Поводяться із нашим довготерпеливим народом, як з тваринами. Просто, аж соромно описувати жакливі знущання католиків-поляків над православними галицькими українцями.

Так польські злочини не багато відрізняються від тих злочинів, що їх чинять на Наддніпрянщині москалі. Поляки, фанатики-католики, навіть відтинали жінкам груди, кидали дітей у китли з окропом, виколювали чоловікам очі і т. п. Така доля грозила всім православним українцям у Галичині.

Батько переконував пана Квітку про те, що не легко було єпископам Кирилові Терлецькому та Іпатієві Потійському зрікатись у Бересті 1596 року віри своїх славних православних прадідів. Віри тих лицарів-героїв, що сотки років своїми грудьми захищали культуру Європи від диких орд із глибокої Азії. Не легко було їм обидвом протиставитись князеві Острозькому і всім провідникам козацтва, що вороже ставились до унії. Та й козакам не вдалось захистити своїми шаблями українську віру православну, бо не вдержалась і козацька держава.

Ось тому розум примушував вибрати з двох лих менше і рятувати свій нарід. Коли українці-галичани перейшли на «греко-католицизм», відпало клеймо «еретики, вороги Риму». Тепер маємо у Львові свого митрополита «уніята», замість московського або польського, який підлягає далекому папі в Римі, що не русифікує, ані не польщить українців у Галичині.

Мавши свого митрополита, своїх єпископів і священників, українці в Галичині й на Буковині могли розпочати і свій культурний розвиток. Свідоміші наші священники зробили із своїх церков осередок духового життя рідного народу, а самі стали його просвітянцями.

Щоправда, не так легко це сталося. Були різні клопоти, заборони й перешкоди, але українські священники не залишили свого народу. Вони разом із ним терпіли всі зневаги і кривди. Часто голодували, мерзли й під тягарем незносних життєвих обставин передчасно вмирали.

Священники, які походять із гуцї нашого народу, напевно допоможуть йому в боротьбі за святі права стати знову паном на землі його предків. Початок вже зроблено.

Отак розмовляючи, батько і пан Квітка дійшли до хвіртки, що вела до нашої хати. Саме тут пан Квітка запитав, яка різниця між православною і уніятською Богослужбою?..

Мій батько, спершись на хвіртку, відповів, що обрядових різниць майже нема. Найбільшою різницею є те, що — крім молебнів за папу римського, імператора й уряд Австрії — в уніятських церквах проповіді виголошується українською мовою.

Це означає, що священник рідною мовою пояснює народові науку із св. Євангелія, а не читає з книжки по-російськи чи по-польськи. Священники під московською окупацією, в Україні, не можуть впливати на свій народ вільним рідним словом, навпаки — мусять читати йому з цензурованої книжки науку св. Євангелія.

Вільного слова боялися і бояться наші вороги, як у Росії, так і в Австрії, тому різними способами спиняють духовий розвій нашого народу на кожному кроці — навіть і в його церкві!

Так було і в Галичині. Українські священники, хоч і стали «уніятами», далі мусіли говорити проповіді до своїх вірних у церквах по-польськи, отже, мовою, якої українці не розуміли, щобільше — ненавиділи її. Ось до чого дійшло на землі наших предків!..

Але знайшовся молодий священник, що відчув більше, ніж інші оту духову зневагу і знущання над українським народом, оту кричущу кривду, що він її терпеливо зносив довгі віки.

Повний динамізму й рішучості на все, не зважаючи на наслідки для нього самого, він твердо й енергійно постановив зірвати з таким ганебним, накиненим ворогом, звичаєм.

Хоч перед Богом усі народи і мови рівні, проте таке рішення в тодішніх умовах мало політичний характер (з непередбаченими наслідками). Він із своїм побратимом, також енергійним молодим священником-ентузіастом, вирішив учинити несподіваний пролом на саме Вознесіння Господа Ісуса Христа у обидвох головних соборах у Львові, осередку культурного життя цілої Галичини, саме тоді, коли собори будуть переповнені людьми.

— І так, шановний пане Квітка, в головній, чудовій церкві св. Юра і в стародавній Преображенській, після століть поневолення нашого народу і зневаги нашої мови, в 1834 році знову залунала рідна мова з проповідальниць до українського народу, яка його вмить зелектризувала.

Чи можете уявити собі, яке значення це мало для українців у Галичині? Яка безмірно важлива це була подія? Тепер і можновладні панове поляки, шовіністи-католики, почули, як під ними земля небезпечно задрижала...

В той час у Галичині було понад три тисячі українських парохій і понад три мільйони українців. Після цього світлого прикладу у Львові, священники-парохи, що були по селах, почали проповідувати до свого народу рідною мовою. Який велетенський розмах почав прокочуватися по нашій землі. Яка могутня сила рідного слова прокотилась по всій Галичині та Буковині?

Знедолений народ відразу відчув у собі духову силу і сповнений надією на краще завтра підніс свої похилі голови — випростав у важкій панщині свої згорблені хребти!..

З того часу немов бистрі води на весні розгулялись і з непереможною силою рвали всі греблі й запори, змітали всі перешкоди, що не давали їм розлитись у вільні простори...

Щойно тоді поляки відчули свою безсилість. Уже не могли силою завернути польську мову до українських уніятських церков. Так українська мова залишилась у наших церквах.

Пан Квітка уважно ловив кожне батькове слово.

— Ось самі бачите, шановний добродію, чому українці в Галичині вибрали унію з Ватиканом, — закінчив батько.

— Я просто заскочений тим, що тим двом смільчакам-патріотам удався такий історичний пролом. Очевидно, тут треба брати до уваги і всі його наслідки, що матимуть велике значення для всієї країни. Тричі слава тим динамічним ідеалістам, що не побоялись жорстокої карі за свій національний подвиг. Скажіть, хто вони, хочу знати про них більше. Вони — приклад для всіх: не жебрали, не чекали ласки, а самі високо підняли прапор боротьби проти насильства і безправ'я! — захоплено висловлювався пан добродій Квітка. — Я певен, що мої товариші в Києві з великим заінтересуванням слухатимуть про цей важливий культурний пролом та його наслідки для цілого краю. Така подія стане їм світлим прикладом, що тільки енергією і рішучістю можна добитися успіхів і волі.

Особливо наша Лариса Петрівна належно оцінить чин тих молодих українських патріотів. Я бачу, як мало вісток проходить через ті кляті, встановлені ворогом кордони, що розділяють наш народ.

Батько підкреслив, що цей пролом вчинили священики-націоналісти. Обидва були талановитими, поступовими поетами і письменниками, вже в семінарії відзначались своїм світлим, ідеалістичним наставленням... Першим, що виступив з новими ідеями, був львівський митрополит Антін Ангелович (1795-1814). Він провів деякі зміни в управі церков і хотів зукраїнізувати Богослужби. В 1809 році його заарештували поляки. Аж у 1834 році двом націоналістам-священикам пощастило запровадити знову рідну мову до наших церков. Коли з церкви, як з осередку духового життя, викинено польську мову, то згодом її почали усувати і з державних установ, напр., із судів, шкіл, адміністрації і т. п. А зокрема з родинного і товариського життя, де майже всі розмовляли по-польськи. Українською мовою говорили тільки «мужики» по селах, — закінчив батько.

— Я мушу знати їхні імена! Знати все про їхнє життя й діяльність, — казав музиколог. — А ви, отче добродію, не знаєте, як нашу Ларису Петрівну цікавить визвольна боротьба. Їй цікавий кожен спротив проти гніту, визиску і поневолення, заскорузлості та рабства. Лариса Петрівна їх непримиренний ворог, вона явно висловлює свій протест огненними словами у своїх творах.

Вони стояли і розмовляли біля хвіртки, а моя мама терпеливо чекала їх на терасі, аж врешті гукнула:

— Ізуню! Кава вже цілком холодна. Розмову можна продовжувати і по сніданні... — ніби з докором докинула.

Батько відчинив хвіртку і просив гостя до хати, але він ще затримався:

— Хвилинку, можете сказати прізвиська тих священиків-патріотів?

— Шановний пане Квітко, це священики, поети і письменники Маркіян Шашкевич і Микола Устиянович, мій дорогий тесть. У мене є його портрети, при нагоді покажу, — відповів батько.

Пан Квітка вийняв записний зшиток і вписав у ньому їхні імена. Він хотів далі продовжувати розмову, але мусів перервати, бо моя матір чекала на них із сніданком...

II

Добродій Квітка передав батькам щирий привіт від Ольги Кобилянської і вияснив причину, чому вона не приїхала з ними. Одночасно підкреслив, що вона особливо тепло й гарно висловлювалась перед Лесею і ним про моїх батьків. Всюди серед своїх приятелів називає їх рідними й душі. Ольга казала їм, що коли вони (себто — поетеса і пан Квітка) ще не бачили орхідей між лопухами, то побачать їх у Вижниці. Але не з'ясувала їм, що мала на думці.

Моя матір щиро розміялася:

— Отак наша Олечка любить жартувати й задавати цікаві загадки. Деякі я розв'язувала, а ось цієї з орхідеями не можу. Не знаю, що вони означають.

Правдою було те, що моя матір любила квіти, які під її опікою розвивались у чудові оази і захоплювали всіх своєю красою. Одночасно пояснювала, що орхідеї — тропічні й рідкісні квіти, незвичайні своїм виглядом і химерністю. Їх вирощують у теплярнях багатіїв, що прикрашають ними свої палати, залі прийнять, будуари великих пань тощо.

— А я не бачу якогось пов'язання між цією рідкісною квіткою з теплих країв, що нею так гордяться багаті, і нашою бідною гірською Вижницею! — сказав батько.

Мама вмілим тактом перевела розмову на іншу тему. Запитала про здоров'я Лесі Українки, чи довга дорога не змучила її і не пошкодила. Чи має всю вигоду в гостиниці, чи може як слід відпочити? Було б доцільно використати потісний літній час на прогулянки до поблизького смерекового лісу і зміцнити легені лікувальним, озоновим повітрям.

Батько — жартуючи — додав, що з прогулянками шановна гостя мусить поспішати і не відкладати, бо він замовив літню спеку й повнолицого місяця тільки на час їхнього перебування у Вижниці. Зокрема, коли мова про місяць, що своїм срібленим сяйвом завжди надає великого чару всім околицям світу, особливо гірській Вижниці. А це збільшить її натхнення, зродить відповідну атмосферу для злету Пегаса,

що любить літати в місячні ночі та відвідувати своїх вибранців і ентузіастів. Та оце гуцули віщують дощі, а вони визнаються на всяких ознаках у горах і не помиляються. Тому треба негайно використати гарну погоду.

Пан Квітка заявив, що Лариса Петрівна ледве на ногах трималася, коли доїхали до Вижниці, так дуже змучила її ця далека подорож у гарячій, переповненій вагоні. Як тільки відпочине, завтра або післязавтра прийде до моїх батьків. Вона знає про них багато від Ольги Юліянівної, тому й сама цікава познайомитись із ними.

— Ольга Юліянівна переконувала нашу поетесу, що вона стала українською письменницею завдяки впливові вашого батька, священика Миколи Устияновича, та вашому, пані добродійко! — підкреслив товариш Лесі Українки.

Моя матір похитала головою із великого здивування. Чи справді Олечка могла так висловитися перед поетесою і переборщувати? А може, це сам музиколог видумав?..

Але поки мама відповіла, батько запитав:

— Чи нема тут якогось зв'язку з тими орхідеями між лопухами? Чи письменниця в Чернівцях не зазначила виразно, що їх є лише дві, а чи більше?..

— О ні!, Їй Богу, ні! Тут інша тема! Тут іде про важливий духовий вплив тих двох близьких людей на талановиту панночку німку, щоб вона стала українською письменницею. Вже давно! — Запевняв пан Квітка.

Мама зазначила, що він напевно не зрозумів добре Кобилянської. Правдою є тільки те, що вона вчилася в німецьких школах і вдома розмовляла німецькою мовою, бо її мама німка. Від батька своєї матері, поета і просвітника Галичини священика Миколи Устияновича, 8-річна Олечка отримала в подарунок український буквар, щоб вивчила мову свого батька.

Очевидно, така порада не могла мати аж такого великого впливу на малу дівчинку, щоб зродити в неї бажання стати письменницею... До того ж — українською, без жодних надій на особисте влаштування, бо шлях українського літератора — тернистий і важкий.

Пан Квітка не був із тих людей, що швидко здаються. Він запевняв батьків, що Ольга Юліянівна справді так висловились, підкреслювала, що саме моя матір дала їй головний поштовх до творчої участі в українській літературі.

— Якщо є будь-які сумніви, то Лариса Петрівна вияснить вам особисто вже завтра, а напевно післязавтра!

— Нам буде велика честь вітати в себе таку геніяльну поетесу. Головне, щоб здоров'я її зміцнилося, тоді вона збагатить українську літературу ще не одним архитвором. Ми цілим серцем чекаємо на шановну поетесу з далекого Києва. Просимо передати їй це, — сказала моя матір.

— Вона напевно прийде! В неї є багато справ і цікавих питань, що будуть темою розмов із вами, пані добродійко. А між іншим, вона хоче побачити збірку образів маляра-академіка, що про них з таким захопленням оповідала Ольга Юліянівна.

Наша Лариса Петрівна не тільки визнається на літературі, а й на малярським мистецтві. Сама вчилася малювати, але слабке здоров'я примусило її залишити цю приємність. Ось бачите, я перебрав роль Івана Предтечі для нашої поетеси, — закінчив пан Квітка.

Далі він заявив, що хоче ще раз зустрітися з моїм батьком.

— Якщо дозволите, завтра раненько прийду знову до церкви. Буду мати приємність побачити вас і почути двійняка Карузо.

— На жаль, завтра в мене Служба Божа в сусідньому селі. Вернусь додому біля полудня, якщо не буде похоронів чи хрестин. Моліться, щоб всі жили і були здорові та ще не родились! — зажартував батько.

Пан Квітка хотів уже йти, але пригадав собі батькову обіцянку показати йому портрети цього динамічного священика і поета, націоналіста, що радикально витиснув польську мову з українських церков у Галичині, де вона панувала понад 200 років, себто від Унії в Бересті у 1596 році.

На жаль, у кімнаті, де висіли портрети діда, в той час майстер лякував підлогу, тому батько мусів відкласти оглядання портретів на інший день.

— В нас є записана промова мого батька, виголошена на прощання до товаришів у Львівській семінарії. Відзначається вона тим, що в ній накреслені завдання для тодішніх і майбутніх поколінь, — зворушено заявила матір.

— Невже ж він мав таку особливу мету? Бажав вплинути на майбутню діяльність? Дуже цікаво. Чи дозволите мені прочитати цю промову? — прохав музиколог.

Батько, що пройшов кілька разів по терасі, зупинивсь перед гостем:

— Священик Устиянович був динамічним, мав світлу далекоюяглу мету. Він переконував тоді ще молодих священиків, що в їхніх руках майбутній духовий поступ і розвиток нашої батьківщини, що саме вони відповідають перед Богом й історією за долю нашого народу і краю!

Тому мають за обов'язок, використати всі можливості, якими розпоряджають (головно, духову силу), щоб усвідомляти нарід національно, піднести Галичину на відповідний рівень...

— Чи це означає, що Галичина мала б стати джерелом української культури і відпорної сили проти всіх зазіхань численних ворогів? Проти русифікації та польщення? — питав зацікавлений музиколог.

— Галичина була щасливіша, бо не попала під жахливий чобіт Росії. В культурнішій Австрійській імперії українцям легше національно розвиватися. Саме згадані обидва молоді священики-націоналісти уважали, що українське духовенство повинно стати оборонцями понево-

леного рідного народу, боротися за його права господаря на своїй землі, — сказала мати.

— Але ж, пані добродійко, ті молоді були жакливо убогі, як і цілий український нарід. На боротьбу треба грошей, про що не раз казав Наполеон. Як же вони могли здійснити це світле завдання? — питав гість, ще більше зацікавлений розмовою.

Батько ще раз підкреслив важливість того історичного пролomu в церквах, що його вчинили обидва націоналісти-священики і знову запровадили рідну мову в церквах.

— Власне тут розв'язка такого далекосяглого і широкозакроеного задуму молодого Устияновича — рідним словом просвіщати нарід. Широю промовою усвідомляти його національно.

Микола Устиянович переконував своїх товаришів, що ніхто на світі не має такої нагоди промовляти до народу, як мають священики. І в цьому їхня найбільша духовна сила, яку треба використати для своєї мети. Ось вам під час вінчання молодої пари, на христинах, на похоронах, а особливо в неділі з проповідальниць!

Тугим, могутнім словом у дії і чині треба впливати на рідний нарід. Йому треба жертвувати свій талант і свою духову силу. Ми ж зобов'язані закладати солідні підвалини-основи для нашого духового П'ємонту, розвивати його і зміцнювати для майбутніх поколінь. Наш нарід утратив свою інтелігенцію, залишились тільки священики, які стали відповідальні за його долю, за його муки, слъози, кров і смерть. Вони відповідальні перед Богом і історією за культурний і національний розвиток свого народу...

Цікава розмова так захопила всіх, що час проминав непомітно. Саме тоді, як батько думав принести промову свого тестя — годинник дзвінко вибив дванадцять разів.

— Ой леле, я мушу поспішати! — вигукнув пан Квітка. — Пані Москва грозила мені, що не дасть їсти до самого вечора і не візьме на прогулянку вгори, як прийду пізно! — жартівливо закінчив музиколог.

— Лишайтеся у нас на обід. Покажіть, що можете обійтись без «Зеленої Буковини», — тепло відповів батько.

— Ой ні! На мене чекає Лариса Петрівна. Я скажу їй, що був гостем у двійняка Карузо! Це напевно зацікавить її, бо вона дуже музикальна...

Пан Квітка попрощався з моїми батьками і швидким кроком збіг сходами у городчик, а звідти — на вулицю.

III

Сьогодні вже не пам'ятаю, який день це був у липні 1901-го року. Може, вівторок, а може — середа.

Моя дорога матір прибирала свій домок, сподіваючись приходу Лесі Українки. Приносила свіжі квіти, ставила у вазах і прикрашала ними кімнати.

Мамині думки були зайняті прозаїчними питаннями, як прийняти та вгостити гостей із Києва? Вже мала свіжі, пахучі суніці й черешні. Зготувала морозиво з ванілії і чоколяди на льоді, тістечка і торти.

Виринуло питання, чи поетесі можна подати морозиво? Чи воно не пошкодить їй? Суниці із сметанкою напевно можна подати, та ще й з тортами.

Якщо б гостина продовжилась, мама подбає про зміну «програми». Тоді буде зимна закуска з ячюк і м'ясива. Свіжа шинка і аспік з індики, свіжа зелена салата, бурячки, хрін, мариновані гриби та інші присмаки.

З такими думками матір пішла до кухні, де вже з самого ранку поралася Верескла. Сподівалися Лесі Українки між 5-6 годиною по полудні.

Всі вікна дому були відчинені на городчик. З одного вікна вилітали мелодії гри на скрипці, що хороводом кружляли над грядками з квітами і розпливались у просторі, де літали бистрокрилі ластівки й інші пташки, гасаючи за здобичею.

Музиколог Климентій Квітка підійшов до нашого городчика і хвилину прислухався до мелодії, а потім легким кроком вийшов на терасу й крізь відчинені двері заглянув до кімнати. Там побачив батька із примкнутими очима, що вичаровував із струн тужливі тони. Пальці лівої руки легко і звинно бігали по струнах, а смичок ритмічно підносився вгору і спадав униз.

Батько, мабуть інстинктивно, відчув присутність музиколога, бо відчинив очі й всміхнувся до гостя. А тоді весела коломийка наповнила кімнату і приспішила обіг крові в музиколога.

— Оце славно, що маестро Карузо так майстерно заграє на скрипці! Цього я не сподівався! Ось чому Ольга Юліянівна зачарована вами. Так з однієї несподіванки я потрапив в іншу! — весело привітався товариш поетеси.

Батько поклав скрипку в скриньочку і згорнув ноти, що були на високім залізнім триніжку.

— Пане Квітка, чому «Ольга Юліянівна», а не просто пані Кобилянська? У цілій Європі кажуть: «пані», «пан» і «панночка». Навіть батько Тарас писав: «пане брате», такий у нашого народу звичай.

Тільки москалі намагаються затерти різниці між їхньою і нашою милозвучною мовою. Тому й засмічують її запозиченими чужими словами, як ось: бутерброд, траур, фораль, вахта, галстук — з німецької, сувенір, аромат, секрет, сюрприз та інші з французької мови. Навіщо нам такі запозичення? Адже наша мова дуже багата на свої власні вислови.

Ми ж не раби, щоб покійно приймати те, що нам ворог накидає. Можемо і мусимо викинути з нашої мови все чуже!

Батько, знаючи дуже добре кілька чужих мов, міг отак говорити безперервно і довго, але пригадав собі, що гість прийшов зарання і, маючи, має іншу тему до розмови.

А пан Квітка, розсміявшись весело, відповів, що всім відома причта із св. Євангелії про стебельце соломи в оці ближнього, так ось та причта підтвердилась і тут.

— Мені — казав він — аж вуха в'януть, коли слухаю розмову галицьких українців! Яка спольщена в них мова! Які дивацькі звороти і наголоси, та ще й архаїчні слова з минулих сторіч. Адже галицькі українці також могли прочистити свою мову від польських слів. По-кликати хоч би одного учителя з Полтави на коректора часописів і шкільних книжок. Та це ж навіть не діалект, а просто макаронізм!

— Закурім люльку згоди! Перейдім на важливіші справи, що їх варто обговорити. Власне тому я так спішився додому, щоб якнайшвидше побачитись із вами, — примирливо відповів батько, відчувши, що попала коса на камінь.

В розмові виявилось, що музиколог Квітка збирає також історичні факти з життя українського народу, пов'язані з його славним минулим.

— Ось »пані Кобилянська« — казав він — розповіла нам, що панотець походить із шведського княжого роду і має повне право до титулу »князь Бобикевич«. Має власний герб і печатку з тією відзнакою... Але панотець не виявляє цього назовні. Навпаки, живе »інкогніто«, скромно й тихо, ніхто навіть не догадується, що він великий аристократ!

І музиколог переповів те, що чув від Ольги Кобилянської. Пращур мого батька був »кузеном« славного короля Карла XII-го, приятеля і військового союзника гетьмана Івана Мазепи. Він, 23-річний князь Густав, як військовий старшина брав участь у поході шведів на Україну. В затяжних боях під Полтавою у 1709 році відзначався великою хоробрістю і сміливістю.

Після нещасної битви під Полтавою, король Карло вислав князя Густава з важливими документами до Швеції, де він — у час лютої зими — мусів добитися за всяку ціну. Гетьман Мазепа дав Густавові своїх двох досвідчених козаків, які мали охороняти його до кордону Швеції. Доводилось їм їхати серед густих, завіяних снігом лісів, піль й доріг ворожої Польщі. На кожному кроці їм грозила небезпека втратити життя.

Князь Густав, знеможений ще під час боїв і тепер великими морозами, у дорозі захворів на запалення легенів. Козаки завезли його до села і примістили у священника-уніята, бо в нього було найбезпечніше.

Ось так шведський князь (пращур мого батька) опинився в хаті »русинського священника-уніята«.

— Чи дійсно так було? — запитав пан Квітка мого батька, переповівши те, що чув від Ольги Кобилянської.

На гарнім обгорілім сонцем обличчі батька показалась весела усмішка:

— Більш-менш так воно й було. Мене дивує, що письменниця Кобилянська не взяла цієї правдивої, а одночасно романтичної теми для своєї повісти... Але, що вас, пане Квітка, в тій розповіді цікавить? — докинув батько.

Музиколог з'ясував, що в Києві було багато князів, таких як Туманові, Ранґіни, Дерґени та інші. Але це грузини, москалі, поляки та

інші чужинці. Такими дармоїдами він не цікавився. Натомість йому цікаве те, що мій батько — український священик — нащадок шведського роду, пов'язаного з історією України. Тому хоче знати, як закінчилась пригода князя Густава?

— Як закінчилась? — перепитав батько. — Наша стара приповідка каже, що своєї долі і конем не об'їдеш, так і сталося тут.

Отож князь Густав залишився під опікою священика в селі Гніздичі, біля Кохавини. Козаки, з допомогою того ж священика, переодягнулися за селян і добилися до однієї шведської канцелярії-команди в Польщі. Там вони передали документи і щасливо вернулися у село.

Князь довгий час боровся із смертю і священик багато натрудився, щоб його врятувати. Допомогала йому і його дочка-одиначка, що щиро опікувалась хворим. Ну, а далі, пане Квітка, вже можете самі догадатись...

Музиколог енергійно заперечив головою.

— Саме тут починаються найбільш загадкові питання. Гаряча любов князя до чарівної доньки шляхетного священика, як це буває у старих романах, не грає тут головної ролі. Найбільше цікавить мене те, чому молодий Густав не вернувся до своєї батьківщини, до свого короля? Чому зрікся свого світлого княжого імені? І, нарешті, чому він проміняв його на Бобикевич?..

— Вибачте, я не розумію цього, — хвилювався гість.

У відповідь, батько сказав, що тільки той, хто знає жахливу трагедію князя Густава з тяжкими наслідками, зможе зрозуміти цю перемену його князівського наймення на звичайнісіньке... на прізвище його молодой жінки — Бобикевич.

Князь Густав відморозив собі ногу, яку згодом довелось ампутувати аж по коліно, а разом з тим усі його сподівання стати наслідником трону бездітного войовничого короля Карла XII-го відразу розвіялись. Одноногого монарха в Європі на жоднім троні не стерпіли б.

А може саме таким нещастям князь Густав урятував своє життя? Його король мав великі пляни і саме тому загинув! — закінчив батько свою розповідь.

— Ще й досі невідомо, хто вбив шведського короля Карла XII-го у 1718 році? — зазначив музиколог.

— Тут треба брати до уваги послідовність політики царської Росії? Це правда, що дотепер не вияснено, хто вбив короля із засідки, але ми, українці, з власного досвіду знаємо, що Росія вбиває своїх небезпечних ворогів. Можна й по-модному сказати — «ліквідує їх». Вона хитро, шито-крито і підступно чужими руками гребла, вона і вбила Карла XII-го, що був її ворогом. Таке могло статися і з молодим, боездатним, талановитим князем Густавом.

Не можна забути мук і терпінь гетьмана Полуботка, Войнаровського і тих десятків тисяч козаків, які загинули в жахливих обставинах на берегах зимної Неви, копаючи канали в багнах і мочарах під нову столицю Петра-ката. Ось так він ліквідував своїх ворогів, а особливо

українців. Чи ж їх кров, муки, сльози і смерть не кричать до неба про пімсту? .. Чи ж не чуємо цього!?

Голос батька став металевим, аж пронизував серце. Квітка підійшов до вікна й подивився на городчик, де пишались квіти у теплім, липневім сонці, обернувся і запитав:

— Добродію Бобикевич, а документів із того часу у вас нема? Ну, якихось листів, актів, метрик, переказів тощо...

— Були деякі акти, але більш родинного ніж військового характеру. На жаль, вони згоріли разом з іншими цінними речами в першому домі. Але найважливіше те, що передав дідові мого батька один знайомий швед-дипломат, який відвідав його бля 1820 року.

Швед-дипломат запевнив діда, що англійцям удалося викрасти копію тестаменту Петра I-го, а це особливо важливий таємний документ цілої Росії. Річ у тому, що цар Петро I-ий закликав у 1707 році голландського мореплавця-картографа до себе, щоб він особисто відвідав кордони європейської Росії і на тій підставі виготовував географічну мапу. Мав також важливі розмови з ним у справі мореплавства й торгівлі.

Цар Петро хотів якнайширше розвинути мореплавство і торгівлю, щоб таким способом збагатити Росію і піднести її як першу потугу в Європі, щоб вона мала вирішальне слово, силу і владу, мовляв, це їй належить, бо вона територіально найбільша в Європі. Він планував із Неви широкими каналами спрямовувати навантажені кораблі Дніпром у Чорне море і через Дарданелли до Греції, Єгипту, Італії та інших країн. З України пили б хліб та інші багатства аж до Неви, щоб їх продавати Англії, Голландії, Швеції, Норвегії та іншим краям-головам. А з Сибіру, вже Волгою, пили б навантажені кораблі й новими каналами, через Дон, у Чорне море й Дарданелли. Для таких перспектив і плянів була необхідна точна географічна мапа.

З таким завданням вирушив у далеку дорогу досвідчений картограф і вернувся щойно через рік. І що ж, думаєте, він привіз із собою? — кинув питання батько музикологові.

Пан Климентій Квітка, що уважно ловив кожне слово, подивився на батька:

— Очевидно, міг привезти цареві багато. А найголовніше, міг підтвердити реальність плянів царя Петра про розширення його імперії.

— Навпаки, дорогий добродію! Картограф дуже швидко розвіяв всі плани царя, вказавши на побережжя Чорного моря з його чудовими заливами, що воно належить Україні, а не Росії. Не менш важливе гирло Дніпра, яким випливали б кораблі на Чорне море, без якого неможлива торгівля із широким світом... А козаки? Вони ж кожної хвилини можуть припинити плавбу російських кораблів по Дніпрі й на Чорному морі. І саме від них залежатиме розвій російської торгівлі водним шляхом.

Не можна забувати, що води Неви замерзають на протязі 4-ох місяців, тож кораблі в той час не рушають з місця.

Далі, тільки тоді, коли Росія заволодіє Україною, вона може здійснювати свої імперіалістичні плани. Географічне і стратегічне положення України над Дніпром і побережжям Чорного моря має велике значення і без України Росія не зможе розвинути, — так пояснив цареві картограф.

У відповідь Петро I-ий заявив, що всі перешкоди на шляху розвитку Росії і перетворення її на першу потугу в Європі — мусять бути знищені. Він подбає про це й дасть відповідні вказівки своїм наслідникам. З того часу походить таємний політичний тестамент Петра I-го, що його дотримуються всі керівники Росії.

— Адже ліквідація і русифікація всього українського почалась ще перед Петром I-им. Вже у 1663 році царський уряд управляв Україною з допомогою своїх контрольних канцелярій, — заявив пан Квітка.

— Так, це правда, — сказав батько, — але щойно заповіт Петра I-го показав явну мету московського імперіалізму супроти України. Ось вам: в 1709 році постає «Малоросійська колегія», що контролює діяльність українського гетьмана. У 1722 році заборонено вільний вибір гетьманів, а в 1734 р. гетьманським урядом уже правив князь Шахматов із двома росіянами. В 1764 році «Малоросія», Фінляндія і Ліфляндія — стали провінціями московської імперії. В 1775 році остаточно зліквідовано Запорізьку Січ.

Найголовнішою вказівкою в цьому тестаменті було те, щоб за всяку ціну знищити назву Україна, тому її усунули з книжок, мап і т. п. Нарешті, москалі вирішили затерти назву Україна навіть у пам'яті людей, почали твердити, що Україна — це Малоросія, складова, нерозривна частина Великої Росії. Одне слово: вони намагались затерти всі різниці між українським і російським народом, як у мові, так і в назві та історії. Урядники московської імперії знали про зміст і мету тестаменту царя Петра I-го і дуже сумлінно виконували його заповіт. Вони не давали українцям можливості розвиватись ні культурно, ні політично.

Своєю швед ясно підкреслив, що Росія затерла ім'я України і її криваву боротьбу за незалежність так вміло, що світ про це нічого не знав. Щоправда, він і не цікавився, що робить Росія з т. зв. Малоросією. Як наслідок, мільйони людей заплатили своїм життям та ще і в майбутньому будуть платити...

Навіть Наполеон мало знав про Україну. Його агенти, які обсмоктували цілу Європу й чули, як там трава росте (вишукували всі політичні конфлікти між державами, корисні для Франції), саме тут нічого недохнюпались. Тому Наполеон програв війну з Росією. Якщо б знав, що сила Росії залежить від її панування над Україною, знав героїчну боротьбу України за визволення з-під Росії, то міг допомогти Україні підняти проти її відвічного ворога, а тим самим знищити Росію і витратити війну.

Але Наполеон не знав про Хмельницького, про Мазепу, про Карла XII-го і Полтаву. Були це наслідки тестаменту царя Петра! Московська

дипломатія вміло затирає сліди кожної спроби українського народу визволитися з московської неволі. Не мало збивало з пантелику західних політиків твердження, що «Малоросія» — це «южна» провінція Росії. Так московські дипломати відвертають увагу світу від України, далі хитрують, вигадують і брешуть, де тільки можуть. Наприклад, на світовій виставці в Парижі був павільйон «Малоросії» з усіма її багатствами, але не України. А де наші вчені й письменники? Замість протиставитись московському наступові, вони роздрібнюють свої сили під впливом російських партій і чварами за цапову душу знеславляють себе взаємно. Швед-дипломат запевняв діда мого батька, що Росія вислала проти Наполеона самі українські полки, які розбили його армію. Так уже не раз було, що українці добували славу своїм історичним ворогам — Польщі та Росії. Всі москалі знають про те, що Росія втратить провідну роль в Європі і взагалі в світі з хвилиною, коли Україна стане самостійною державою, тому нищать український «сепаратизм» ще в зародку. Вільна Україна для них жахливий кошмар.

Це пересторога для українців, щоб знали, чим закінчується «приязнь» з москалями. Москалі всі однакові — соціалісти, декабристи, марксисты чи інші, всі вони перш за все москалі й рішуче виступають проти того, щоб «ампутовати територію Росії» шляхом постанови Української держави. Без України Росія автоматично стане безголосою в Європі.

Не вірте їхнім «приятельським» приманливим запевненням і словам. Вовк завжди залишиться вовком. Нехай перед вами стануть лицарі Войнаровський, Кальнишевський, Головатий, Глоба, десятки тисяч закатованих і замучених українців, що кличуть до нас зі своїх могил: «Не вірте москалеві-брехуніві!» Поговоріть на цю тему з шановною панею Косач, — закінчив батько.

Він використав нагоду висловити свої політичні думки, все, що накіпіло в серці, бо мав перед собою гостя, що пильно слухав і немов записував собі у своїй пам'яті...

Можливо, що розмова була б продовжувалась, але до кімнати ввійшла мама, щоб довідатись, о котрій годині можна сподіватись поетеси. Вона зазначила, що невимовно радіє нагодою вітати в своїй хаті таку визначну поетесу, твори якої захоплюють і чарують своїм змістом. А наприкінці запитала:

— А не знаєте, пане Квітка, чому пані Косач заїхала просто до гостиниці пані Москви, а не до нас, як плянувала пані Кобилянська?

Пан Квітка заявив, що тільки тому, що раніше обіцяла пані Москві заїхати до неї і мусіла дотримати слова.

(Закінчення буде)

Михайло ОСАДЧИЙ

БІЛЬМО

(Нарис)

«Більмо» — твір, що розповсюджується в Україні (у відписах) в кількох варіантах, які попали й закордон. Авторство цього твору приписують Михайлові Осадчому, що народився у 1936 році в селі Курмани, на Сумщині. Закінчивши журналістику у Львівському університеті, працював у пресі й телевізії. В 1960 р. став старшим викладачем на журналістичному факультеті Львівського університету, а в червні 1965 р. захистив свою докторську працю на тему «Журналістична діяльність Отана Вишині». Проте докторського титулу не одержав, бо 28 серпня того ж року був заарештований і засуджений закритим Львівським обласним судом на два роки концтабору за «антирадянську націоналістичну діяльність». Звільнений з Мордовського концтабору (Явас) в серпні 1968 року, вернувся до Львова, позбавлений права на свою професійну працю.

Перед заарештуванням, М. Осадчий був членом КПРС і заступником секретаря парторганізації факультету журналістики.

Подано нашим читачам один із варіантів твору «Більмо» з незначними скороченнями (позначеними крапками в дужках).

Редакція

«Визвольного Шляху»

*

Довкола нас ліхтарі. Одні ліхтарі. Їх хитро порозміщувано обабіч шляху, яким нам велено йти. Той шлях теж вельми хитро вимощений світляним бруком і, як магніт, вбирає в себе людський зір. Ліхтарі і брук дібрано одної барви. Ця барва сильної вдачі. Увійшовши якимсь у твоє ество, вона обіймає тебе своїм полоном. У ньому ти стаєш непомірно величним і... порожнім, як глечик. Тобі легко і радісно. І тим світляним шляхом можна йти рік, два, десять, усе життя. І ніщо не може засмутити впевненої ходи. Адже на голові того глечика щільна накривка — капелюх. Але якимсь я на радіощах підстрибнув, накривка теж, і в моє ество, в мій порожній глечик, проскочили нерозважні гадки. Всіх потривожили мою покірну тваринку і нараз мені забавилося побачити, а що ж воно таке там, за отими ліхтарями? Я заслонився од різьбленого світла рукою й на мить скинув позір туди, за ліхтаряні лаштунки. Лише на мить і краєм ока. Однак за це мені довелося гірко поплатитися. Маленькі люди заметушилися і з переляку навели на мене світло усіх ліхтарів. Воно осліпило мене, а я — невидючий — ще кидався в усі усюди, поки геть не знеможив у тому відьмарському вертепі. Тоді я сів на дорогу й побачив, що це зовсім не брук, а зви-

чайний пісок, який вміло віддзеркалював світло ліхтарів. На тому піску я почав писати задля розваги усялякі слова. Власне, лише одне слово — людина. Спершу я написав його так: людина. А потому з великої літери: *Людина*. І зненацька мене охопив такий сміх, що я плакав у ньому, як мала дитина. Але цим лише оприкрив себе, позаяк той сміх був гіршим за крадіжку, зраду, вбивство. І тоді я стрибав по тому піску, як навіжений, і шматував його на щонайдрібніші кавальці. Я не залишив на пилинці пилинки. Але від того мені ані трохи не полетіло...

Та okazія сидить у мені й досі. Та лиха примара, яка завдала стільки поневірянь. Я ледве не збожеволів, я мусив рятуватися. І за соломинку в тому розпачі оповістився папірець. Я віддав йому безсонні ночі, свою кривду і людську гідність. Я сказав йому правду. Та правда не повинна поминути твою байдужість. Та пекельна відчайдушна правда...

Автор

ЧАСТИНА ПЕРША

КОМЕДІЯНТИ

Електричний дзвінок настирливо сповістив про себе. Потому ще раз. Хтось нетерпеливо добивався до помешкання, сквапливо переступаючи з ноги на ногу. »В таку рань?« — подумав я. — »Хто б це?« — Якийсь занепокій укрався в мене: певне з кимось щось скоїлося. Я відчинив двері... Легенько відсторонивши мене, в кімнату увійшов високий, з випещеним лицем чоловіча, він ще загадково усміхався і вивчав мене, і нараз я був вельми уражений його дивовижним поглядом, що пронизував наскрізь, його личиною самовпевненості. Не встиг я притулити двері, як у помешкання увійшло ще двоє. Вони сквапливо прискочили до вікон і позачиняли їх. »Сідайте, — сказали мені. Ось тут, поруч з дружиною. І не рухайтесь!«

— Аджерж...« — я намагався щось сказати, та він обурено перервав мене на півслові і тицьнув мені перед очі якесь посвідчення. »Предьявитель етого імеет право носіть оружје«, — встиг прочитати я і несподівано жажнувся од гадки: озброєна банда? Грабіж посеред божого дня? Я ще подумав: мене, пролетаря? — й одразу істерично розсміявся. Високий, не зводячи насторожених очей, нервово простягнув ордер на обшук. У мене відлягло од серця, хоча я й далі нічого не розумів. »Певно, трапилась якась помилка, — міркував я, — можливо, вони переплутали номери помешкань, що теж цілком ймовірно...« Але вони не звертали на мене жодної уваги, ретельно порпаючись у книжках та безладно переставляючи їх з купки на купку. Вони щораз поспішали і я спостерігав, що з кожною хвилиною росте їх невдоволення. »Чого вони так уперто дошукуються?« — подумав я. Задзвонив телефон, але мені не дозволили підійти. Телефон дзвонив далі, невгаваючи, а вони все перекидали мої книжки і зшитки. І нараз я відчув себе маленьким загнаним звірятком, якому холод неприємно сковує тіло. Поруч сиділа

дружина, налякана й стривожена, і теж маленька. »Лише передчуття«, поміркував я. Час від часу на мене кидали в'їдливі погляди і тоді я відчував, як дзвенять на морозі мої ноги. Відтак хтось із них радісно зверескнув і — майже не приховуючи своєї зворухи — наймолодший тримав у руках статтю »З приводу процесу над Погружальським«. Це начебто омолодило пришельців; здавалося, що вони зараз кинуться в танок і, ненароком, заштовхнуть і мене, зі скляними ногами, до себе в коло. Був складений протокол, у валізку покидали »Чорну раду« П. Куліша, »Історію української літератури« М. Грушевського, кілька збірок Б. Лепкого та ще якісь книжечки старих видань. Зверху, з неабияким ритуалом, поклали названу статтю. А за хвилину мене вже мчала блакитна, як чиясь людська доля, »Волга«. Вони сиділи поруч, огрядні й пихаті, і кидали раз-у-раз один на одного багатозначні погляди. Подекуди ті погляди схрещувались на мені й тоді їх тіла затискували моє, до болю і огиди, як обцецьки. Я не витримав і заплющив очі. Потому мене шарпнули за плече і, коли я розтулив їх, побачив, що ми приїхали до сірого триповерхового наріжного будинку на Миру і колишній вулиці Сталіна...

Я був стомом, маленьким і неповоротним, якому ніяк не можуть знайти місця. Мене хапали голіруч і спішно кудись пхали поперед себе, потому нагально вертали назад і знову пересували на нове місце. Коридор, кабінети, коридор... Замерехтіло перед очима і все попливло: і долівка, і стеля. Попереінакшувалися і люди, і лица: здавалося, мене загорнули у сувій матерії і покатулили підлогою. Штовхали ногами і згори злісно бубнів чийсь докірливий голос:

— Чого тобі бракувало? — Молодий, захистив дисертацію, тільки б жити!...

— Брикало курчатко — добрикалося! Ех, ти ж суко...

— Що я? — силувався зачепитися за щось і не міг. Катуль, катуль. І опирався, я хотів бути впертий, як слон, але теть знесилів і лише безпорадно шепотів: »Що я!..« »Що?..«

Нарешті все стихло. Мене гарячково кудись увіпхнули, зштовхнули з сувою, і я побачив перед собою холодне помешкання, молоду стомлену людину, що нудно позирала на мене, безвільно кліпаючи повіками. Молодий і лисий, лисий і молодий, подумав я і зіщулювся під його грайливим послідуванням нижньої губи. »Сідайте!« — кинув він і, відвернувшись від столу, звільна рушив до мене. »Боже, — впало мені на гадку, — певне, я справді вчинив якийсь злочин, сам того не відаючи? Новий Герострат?« Тоді він несподівано обернувся і вп'явся в мене якимись напівбожевільними очима.

— А чи знаєш ти, кандидатику, що на твоїй машинці друкувалися тисячі листівок?.. що ти лише вигадуєш із себе чесного... скритий. Але ми все давно знаємо... Не признаєшся? Змусимо! Ще й як змусимо! Не такі ще були поважні кралі й ті падали навколішки й слізно благали помилування. Не те, що ти, паршеше г...!*

*) Тут і далі часто пропускаємо окремі слова брутальної московської лайки, — ред. »В. Ш.«.

Ще нічого не розуміючи, я силкувався запам'ятати бодай кілька слів із тої тиради, але це була нагальна тирада і не менш марна справа. Слова сипалися на мене, наче град, і я лише наслуховував ті болючі місцини, що виповідалися мені. Потому я знемічно, тупо, як утопленик, виглядав людей, які усакували й притьмом вибігали з кімнати і щось кричали, кричали, якби зграя голодних пеліканів...

Переді мною спливав звичайний простокутник стола — єдина мовчазна і спокійна річ у кімнаті, що своєю усталеністю ще якось на-вертала до дійсності, впливала на поверхню із шаленої кафкіанської веремії. Я силкувався віднайти якусь різницю в обличчях і голосах, які чогось уперто домагалися від мене, але вони були схожі один на одного як мідні гроші. П'ять, три, одна... Здавалося, на тлі столу зумисне змінюються декорації якоїсь грандіозної вистави, а десь збоку, замість грізних басів, тенорів, ображено торчав своє із суфлерської будки зіпсований магнітофон, у якого час від часу рветься стрічка...

Я намагався сказати щось цим людям, мабуть, я все таки щось говорив, перечив, бо вони чіплялися за мої слова, і затим я осувався кудись із прикованого до підлоги крісла, і його спинка була глухою стіною, яку не можливо поминути.

— Що, Маланчук?.. Ми й секретаря обкому зараз сюди приведемо і ти, його... вс... работнічок, розповіси, що робив! Про усі свої підлі дії...

— Що, геній? В університеті викладав, кандидат наук? Ха-ха!.. Знаємо ми вас, кандидатів! У тридцятих роках ще не таким голівки крутили, як курочкам!..

— Що йому казати — сам знає. Навіть про одного з таких кандидатську писав: про вс... гумориста, про Вишню писав... Хе-хе... Націоналістиків увіковічнюєте?

Я перечив, я справді перечив, але це був якийсь безлад думок і слів.

— Але ж... Як ви смієте... видатного українського... виходить семитомник його творів... Висунуто на здобуття Ленінської премії... давно реабілітований...

— Реабілітований?.. — вони так і витріщилися на мене, мов би я сказав про нову Помпею. Вони ніяк не хотіли йняти віри моїм словам. А відтак розреготалися. Вони аж похапалися за животи, так їм було смішно. Показували на мене пальцями, як на зачумленого, і реготали. Тож, реготали.

Я розгублено дивився на них і привидів людей, маленьких безтурботних, які нагрянули сюди з іншої плянети, щоб похизуватися своєю молодістю, жорстокістю, зухвалістю. Вони знали собі ціну, ці владні покровителі, зверхні й екзальтовані. Вони геть не соромилися цього. Навпаки. І зараз мене осяйнула гадка: Боже, та ж вони невимовні жартуни, вирішили побавитися трохи й регочуться. А я, мов цнотлива дівчина, упирався на всі лади. Я так перейнявся цим настроєм, що не встиг схаменутися, як уже реготав. Певно, що я тепер скидався на старенького Вишню, який теж ніяк не міг звикнути до цілковитої серйозності слідства і надавався жартам:

— Але чому ви, добродію, вважаєте, що я терорист? Якщо вже так коротіть засудити мене, то ж ліпше судить за згвалтування Кляри Цеткін...

Переді мною далі визначувався прямокутник стола, вираз усталеності в цьому безладному рухові, який прохоплювався довкола: він єдиний ще трохи приземлював мене, не давав провалитися у якусь глибоку яму, що я її подеколи виразно вчував під ногами; я навіть боявся тоді зворохнутися, щоб не посковзнутися й не полетіти униз. А огрядні чоловіки, що, напевне, приваблюють своїми статурами уяву не однієї жінки, безладно кружляли довкола мене; я чув їхнє настирливе хихикання, ловив загадкові погляди, клапті фраз, які то нагально накочувалися, то відступали назад, і я, мов дурник, спостерігав за цим, неспроможний врешті-решт щось збагнути, і, мабуть, у цю хвилину був далеко від цього будинку, був на якомусь пляцу, закутий у кайдани, і терпеливо дочікувався, коли прийде кат, щоб стяти голову. Гомоніли люди, плювалися, плакали, усе злилося до купи, а я стояв на помості голий і змерзло поводив раменами. І тоді прийшов кат і докинув у гурт: «Хто хоче врятувати життя цього злодія і вийти за нього заміж?» — Захвилювалися, хтось крикнув: «Я», — але все вмерло і я загадково подумав: «Чому? Чому? — та не дійшла і голос її раптово пропав?» — «Хто хоче вийти за нього заміж?..» — Був кат, був поміст і кілька старих утрачених людей, що квапилися очима додолу...

Я здивувався тій тиші, що несподівано заповонила кімнату. Побіля мене вже нікого не було, я навіть не зауважив, коли всі повиходили. Я був самотній, сплюснута, як у старця, голова боліла і я подумав: «Ви пішли і забрали мене з собою». Я подумав, що надворі вже темно, що поволі вщухає вуличний гамір, що зранку в мене не було ані дрібки в роті. Я мав кілька копійок, принаймні, за них можна б купити пиріжків і перекусити десь у під'їзді. І так захопився цією думкою, що навіть підвівся, щоб рушити. Здається, я навіть зробив крок, один, два, але переді мною несподівано вималювалися заграбовані вікна і хтось ехидно поспитав: «Куди, добродію?» — бо справді — «куди?» — подумав я і сперся на стіл. «Якщо не купувати пиріжків, можна взяти таксі й поїхати додому, там на мене чекає стурбована дружина. Якщо ж витратитися на пиріжки, то, певне, ще вистачить і на трамвай». Я поглянув на вікна, назад, на двері, я був наївним самотником, що розраджував себе базіканням, як гомінливі баби.

Хтось увійшов. Так. Я навіть не повернув голови. «Следуйте за мною», — почув я чиесь владне і, не кваплячись, покірно рушив у слід.

Після усього гамору, що не вщухав довкола, я нарешті опинився в просторій кімнаті. Зі мною чемно привіталася зовні спокійна людина, яка назвалася моїм слідчим. Я одразу ж відчув до нього якусь внутрішню симпатію, принаймні, ця людина стала для мене тією соломинкою, що я мав за неї, як і всякий потопачий, вхопитися. «Нарешті, гадкував я, — опісля стількох годин поневірянь, я зможу взнатися бодай щось за себе. Що б то могло бути, а те ж що?..»

— Ви, Михайле Григоровичу, — мовив він згодом, ласкаво посадивши побіч себе, — запідозрені в розповсюдженні у місті Львові антирадянської націоналістичної літератури. Зараз ми це питання вияснюємо і вам нічого хвилюватися. Ще трохи терпіння — і підете додому. Але... все залежатиме від того, наскільки чистосердечно ви признаєтеся в усьому...

Я не мав у чому признаватися, я так і сказав йому.

Він докірливо вислухав мене, подеколи спішно щось занотовував, питав, уставав з крісла і, закривши руки за спину й пильно дивлячись у вікно, обрамлене ґратами, грався самопискою... Затим поволі повертався до мене, дуже поволі, і пильно дивився в очі. Я відчував у його погляді німу недовіру, якусь безжурну скептичність, подеколи навіть відвертий цинізм. Я особливо відчував це тоді, коли він натомлено скидав очі на ґрати, недвозначно натякаючи на їх призначення: а що ж... є певна змога познайомитися з ними ближче...

Згодом наша розмова зайшла так далеко, що ми вже не могли визначити навіть мети нашої бесіди. Мов давні друзі, що довго не бачилися і, нарешті, зустрілися, ми за якусь мить необережно виказали один одному геть усе, а розлучившись, морочили собі голову: про що ж то ми говорили?.. Ми торкалися питань мистецтва, літератури, але розмова швидко обривалася, оскільки його цікавило щось інше, про що ані я, ані він не мали жодного уявлення. Мені здавалося, що розпочавши цю розмову, він — задля делікатності — мусив надсилу підтримувати її.

Ми говорили про свободу слова, про нове розуміння диктатури пролетаріату, яка, за визначенням Програми КПРС, — «виконала свою історичну місію і з точки зору завдань внутрішнього розвитку перестала бути необхідною в СРСР», що «держава... на сучасному етапі перетворилася на загальнонародну державу, в орган вираження інтересів і волі всього народу...» Я цитував напам'ять чи не всю Програму КПРС, але він перебивав на півслові, знервовано покушуючи губи, і одразу ж підвищував голос. Але я вже цього не сприймав, я геть збайдужів до розмови.

— Диктатура була, є і буде, — мовив він, хитро змружуючи колючі очі.

— Але ж, вибачте, — я спробував заперечити йому, — я молодий комуніст і, мабуть, мені радше вірити партії, аніж вам.

— Комуністи, навіть молоді, сюди не потрапляють, — куточком тонких, що ледь тремтіли, губ він усміхався. — А щодо ваших слів, то ще невідомо, хто їх сказав — партія чи Хрущов...

Признатися, таким розмежуванням я був дуже уражений, я навіть не спромігся заперечити йому. Це було так зухвало! На той час мені, як працівникові Львівського обкому партії, було відомо, що Хрущов попав у відставку в зв'язку з погіршенням стану здоров'я, я навіть знав з офіційних джерел, що він припускався помилок у деяких питаннях внутрішньої і зовнішньої політики. Але розуміння партії і Хру-

щова як таких, що знаходилися на протилежних площинах, було для мене парадоксальним.

— Але, вибачте, хіба ж можна вдаватися до такого розмежування? — здивовано поспитав я. — Десять років Хрущов керував радянською країною і партією, десять років був «вірним лєнінцем», першим авторитетом у світовому комуністичному русі, таким діяльним вождем...

— Фе, перестаньте! — скрикнув він. Не — вдавайте із себе наївного карася, що силкується вискочити з гарячої сковорідки. Місце таких вождів знаєте, де? ..

Він грався самопискою, ледь похитуючись. Я чекав, що він продовжить свою думку, але ні, він так нічого не сказав. Як мені видалося в останню мить, він з властивою йому двозначністю позирав на вікно, на тлі якого проступали у вечірньому присмерку грати — єдиний витвір митців, що не зазнали жодної зміни протягом тисячоліть.

Десь о дев'ятій мене завели в сусідню кімнату і сказали роздягнутися. Обшукали ретельно, навіть у таких місцях, про які говорити не дуже зручно. Знову ж те оприкрення на пісних лицах, що буває у людей, які вперто чогось шукають і не знаходять. Я був безвільним, напівсонним, і з цього стану час від часу мене розбуджували холодні, аж неприємні, чужі пальці, що повзали по тілу, мов живі вертляві п'явки. В голові нічого не трималося. Лише час від часу то зринала, то западала одна і та ж гадка: спа-ти... спа-ти-и... Я падав з ніг, і коли мене завели в камеру М. 64, маленьку, незатишну, із задушливим повітрям, яке ще більше забивало мені памороки, я — не роздягаючись — упав на голий і брудний, але такий рідний в цю хвилину матрац, накинув стару, потріпану часом і людськими долями ковдру, і попав у моторошну дрімоту. Мені ввижалися хворі, худі коні, що дихали серед снігів на мене парово, щоб зігріти... міркував я, може їм тепер легше, адже сира земля найбільше з усіх покривал.

Уранці я прокинувся від гуркоту в двері. Чийсь незнайомий голос кричав, мов на одеському привозі: «Падйом! Падйом!». Я лежав, ще нічого не розуміючи, і цей голос нагадував мені ще інший: вже то він лунав колись у нашому селі, як ганчірник проїздив вулицею на возі для ганчір'я і горланив, мов навіжений: «Міняй лахи! Міняй лахи!» Я схопився і одразу ж засичав із болю — все моє тіло було в червоних плямах, які нестерпно пекли і свербіли. Щоб це?.. Але мене знову заповнили незвичні слова, що виривали з коридору:

— Аправляця! В туалет! Аправляця!..

Це була для мене дивна музика слів, які я чув уперше, і які, нарешті, привели мене до дійсності. Тепер бо я вже згадав учорашній день і впізнав камеру. Вона була наповнена якимсь човганням, що просочувалось сюди невідомо звідки, шипляче й поспішне, — швидко люди кудись спішили, працювали, але робота вимагала утаємнення і тому звідусіль до мене пробивався чийсь вибагливий шепіт:

— Ш-ш-ш-ш! Тіше, тіше, тібе гаварят!.. Не положено!.. Загриміли засуви зверху й знизу, заскреготав, мов радикалітній дід на печі, масивний замок: мене допильновували якби забальзамованих фараонів

у гробницях, приваливши важелезною кам'яною плитою; така думка несподівано розсмішила мене і я відчув, як надимаються від погоди щокни, як випинаються груди і пружиняють ноги, — фараони були ніщо, що їх склепи під важелезними плитами? На моїх залізних дверях — безліч громіздких засувів і замків!..

— Аправляца! — грізно гукнув із дверей маленький, як мальчик-спальчик, чоловічок у погонах з червоними полосками.

— Мевалісь...

»Мальчик-спальчик« простягнув мені два папірці й виховано мовив: »пожалуйста«, а за тим терпеливо поплівся позад мене. Фараони справді були ніщо в порівнянні зі мною. Навряд чи їм казали »пожалуйста« і так пильно оберігали їх мандрівку до туалету.

Баланда... Я дивлюся на неї, як заворожений, здається, вона приклеїлася до металевої мисочки, чорної, закіптявленої, деформованої: таку можна зустріти на будь-якому світнику міста. Я зачерпнув дерев'яною ложкою зелено-жовтої рідини і підніс до рота. Але на півдорозі спинився і пильно стежив за нею, — цією одвічною супутницею тюрми. Цю фірмову страву теж колись винайшов митець, який, певне, не одну ніч просиджував над книгою »О вкусной і здоровой піщек«. Цей винахід пережив усі революції світу, всі війни й досі залишився незмінним. Леонардо да Вінчі винайшов швейну машину, але вона була така недосконала, що її навіть не можна порівняти із сучасними, на яких виконують безліч операцій. Можна строчити, обметувати петлі, пришити ґудзики, цирувати, вишивати. Але ім'я винахідника було не забуте, воно шанується нами. І яка несправедливість, що так гірко і невдячно забуто винахідника баланди! Аджеж його винайдення було чи не найдосконалішим із усіх винаходів людства...

Я підніс ложку ще ближче до рота і зненацька вражено опустив миску: у ніс мені вдарив такий згусток »парфумів«, що мені мимоволі перекошилося лице. Я обернувся до баланди спиною і ще раз із вдячністю і з неабиякою шанобою згадав про винахідника; якби я був у давньому віче, я б обов'язково нагородив його значком »Отлічник кулінарного дела«...

Я подумав про те, що наступна моя кандидатська робота буде саме про баланду, ту баланду, якою можна поласувати в будь-якій країні, незалежно від способу її суспільного життя; ім'я винахідника мусить бути відкрито. Мені стало дуже приємно, що цю справу зроблю саме я, що увіковічнення винахідника буде пов'язане з моїм скромним ім'ям.

Мої науково-історичні роздуми зовсім недоречно перебило костромське окання: »На о!.. на о!..« З дверей проглядало чиєсь добродушне обличчя, що мімікою підкликало до себе: »На о!..« Тут лише дійшло до моєї свідомості, що в тюрмі, аби в'язні не дізналися, хто сидить у камері, не називають самих прізвищ, а хіба що їх перші літери. У таких випадках слід підбігати до дверей і називатися пошепки. Я слухняно підбіг і назвався, хоча це було дуже смішно, адже в камері я був один.

ступив собою майже цілу кімнату. Його очі вп'ялися в мене, я навіть чув його подих на своєму обличчі, він ледве володів собою (але стримував себе, мав натреновану волю).

— Обережно, обережно, ти!.. Твої слова — твоя ж доля. Все залежить від тебе, ти маєш на це зважити!

Він мовчки пройшовся по кімнаті, сів на стіл, узяв самописку і з притиском мовив:

— Я ж тебе хотів сьогодні випустити, а ти що робиш? Я ж мушу закрити «дело», а ти мовчиш, корчиш із себе хто-зна якого дурника, під карасика працюєш! Що брав від Богдана Гориня?

— Якщо вас уже так цікавлять такі речі й від цього так залежить моя доля, то я можу... сказати...

— Вот умніца! Гаварі...

— Пригадую, раз позичив прочитати книжку про творчість художника Новаківського, дослідження «Наполеон і Україна» та «Договір Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем від 1654 року»...

— Стоп, стоп... Заспішив, як голій палку ставити, — перебив він мене, — так і запишемо: «...брал от Богдана Гориня антисоветскую літературу — «Договор Богдана Хмельницково с царем Алексеем Михайловичем от 1654 года»...

Я пригадав собі одного страшного ревнивця, який довів свою цнотливу і чесну жінку мало не до божевілля. Йому ввижались довкола коханці, які зваблюють його дружину і навіть не платять за це мізерних копійок. Він називав її шлюхою, хоча вона була далеко від перелюбства, він збивав її — і вона покійно мовчала, не сміючи ні в чому заперечити, оскільки він навіть не хотів слухати ніяких слів, переконань, доказів. Він мав у собі потребу ревнощів — і він ревнував, як митець, як поет, якого закрутила в собі стихія творчості, і він у полоні цього покидає реальність світу й мислить лише одними образами, наприклад, образ ревнощів. Це відома манія — манія переслідування, манія ревнощів, манія смерті... Та жінка загуляла, вона завела собі безліч коханців і насолоджується їх красою і силою, із загнаної, зацькованої непоказної істоти, вона стала знову людиною. Я заздрив їй, заздрив фанатично, безтямно, у мене вже почалася манія заздроств. Я почав ненавидіти оту жінку, що їй усе далось так легко: вона покинула дім на годину-другу і завела коханців. Із цих мурів я не міг вирватися, не міг у комусь збуджувати до себе хіть млісними очима й оголеними колінами. І, зрештою, в мене не було й такої потреби...

З чесною людини хочуть зробити злочинця, вперто, послідовно, із заздалегідь продуманим спектаклем, у якому випало грати глядачам, а акторові слухати. Глядачі грають бездарно, хоча не признаються в цьому і не хочуть цього знати, вони грають, а актор заплююив очі й у безсиллі рве на собі в порожньому залі волосся...

Я ніколи не робив ніяких злочинів, я навіть не знав, як можна підло поступити з людьми, а мене переконували в протилежному, мені дово-

дили, що я це зробив і лише хитро приховую, як мала дитина, що розбила склянку і каже всім, що вона розбилася сама. У цьому вперто, нудно переконував мене майор Гальський. Він робив це з таким надхненням, з такою жадобою якогось несподіваного відкриття, яке йому ніяк не давалося в руки, але в яке він не менш вперто вірив, що мені аж подеколи було його жаль. Я щиро хотів допомогти цій людині, хотів із себе зробити злочинця, хотів насолодити його уяву, уяву маніяка, який, мов під наркотиком, марить манією злочинності навіть звичайного телеграфного стовпа. Він, мов скульптор, ліпить Венеру, цю прекрасну жінку світу, і лютує з того, що вона прекрасна, що в ній немає рис злочинця, хоча він жадає створити саме його; він ладен порубати свої руки, які творять проти нього.

О, як я заздрив тій жінці, що звелася і стала нарешті тією, яку вимислив її чоловік!

Я був сповнений таким нестримним бажанням бодай у чомусь допомогти майору Гальському, що заледве стримувався, аби не кинутися до вікна, розірвати ґрати, добігти до львівської стометрівки, де вічно засідають інтелекти нашого суспільства — футбольні уболівальники, з силою порозкидати їх маніячні сектантські кучки і, зіп'явшись на тумбу, заволати:

— Люди!.. Я ваш ворог! Я слуга західньо-німецьких імперіялістів! Я шпигун, ви того, можливо, не знаєте, але я, ще не встигши народитися, вже виконував ганебні доручення оберштурмфюрера. Майоре Гальський, скажіть його ймення! Окрім цього, люди, я ще учасник «малого кола» по підготовці нелегального з'їзду у Євпаторії: майоре Гальський, прошу! Ставайте поруч і розкажіть, що маєте на гадці. Кажіть, адже крім нас, ніхто, навіть його учасники, не знають нічого про цей з'їзд...

О, як я заздрив тій жінці!..

І знову я був на помості, і мій кат стояв поруч, піднісши до гори червону сокиру. Ось вона поскакала в мене перед очима і я затулив їх. »Хто бажає взяти цього розбійника в чоловіки?« — дочув я чийсь голос, але він одразу ж вмер і стало тихо. Ба, ні. Десь ізбоку долунював скрадливий ехидний смішок, що переривався і тоді я розбірливо чув чийсь деклямування. У мою свідомість закрадувалися знайомі рядки, близькі мені й дорогі. Майор Гальський, набравши пушкінської пози, читав напам'ять мій вірш »А я стояв серед Карпат«, видрукуваний у львівській »Вільній Україні«. Ось він спинився на хвилинку, щоб перевести подих від сміху і задеклямував далі. Побіч тряслися усмішкові якісь неприємні, злорадні обличчя, в які хотілося кинути щось образливе...

Я не думав про поетичну якість вірша, він міг, зрештою, бути і найпримітивнішим. Але в ньому я висловив свою любов до України, до своєї Батьківщини. І тепер, коли Гальський знущався з нього, я зрозумів, що усі сміються не з вірша, ні! Вони далекі були від цього. Вони сміялися з моєї любові до України...

— Він всесвіт і Україна! Ха-ха-ха!... твою, жалюгідного кретина, мати!..

Майор Гальський не закінчував літературного інституту імені Горького. Він не знав про таку-сяку амбіцію критика... Він був простий, як півлітри «московської»... Спершись на стіл, деклямував далі, спинаючись час від часу, щоб усі вволю насміялися. Він знав напам'ять навіть ті мої вірші, про існування яких я вже призабув. Я геть був паралізований величезною пам'яттю майора Гальського і його літературною ерудицією, і щирим захопленням моєю поезією. Я вперше бачив перед собою так близько свого шанувальника.

— ... твого... мати! Подвійна твоя душенька! Політична проститутка! Посібник західньо-німецького імперіялізму! Хто виконував доручення оберштурмфюрера?.. Хто був учасником «малого кола» по підготовці нелегального з'їзду в Євпаторії? Усе скажеш! Усе знаємо! Звідки? А в жопі у тебе, кандидатику, були наші підслуховачі!..

Здається, я був маленьким, трохи дикуватим хлопцем. Я побачив недалеко велику діжку і мене невтримно закортіло побувати в ній. Це було таке нагальне бажання, що я ніяк не міг оволодіти собою. Швидко видершись на дерево, я заплющив очі й стрибнув у діжку. І враз трапилось непередбачене: діжка здригнулася, начебто здрімалий кінь, захиталася... помчала з гори, скажено підбиваючись на камінні, на пнях. Вона то перекидалася, то вирівнювалася, спадаючи кудись донизу, щоб потому, аж збивало од того дух, злетіти знову догори. Я геть онімів зі страху, я неспроможний ані крикнути, ані заплакати. Я лише широко відкривши очі — наслухував, як діжка, наче, молодий кінь, міцно затиснула водила і безголосо помчала туди, звідки немає вороття...

«Який кінь? — подумав я, — і навіщо таке безгоміння?» Я почав ретельно оглядати стінки в діжки, що нікуди не рухалися, а спокійно визначувалися перед очима. Стінки, зауважив я, були прокіптявені, якісь сірі й надто буденні, як для діжки. Із заполу проглядав клапанець світла, яке розчленували ґрати. Навіщо в діжці ґрати? І тоді я побачив перед собою низького, кремезного чоловіка, який, окутавшись хмарою диму, гаряче доводив мені:

— Знаєте, — сказав він. — Того вороного я продав, він був у білих яблуках, дуже гарна, загалом, тварина. А оце якось їду дорогою, аж дивлюся: віз пристав... Як тільки візник не окая, а кінь на місці стоїть. Обертаюся, а він на мене дивиться, і так, знаєте, як людина, впізнав, ідіотик. От, коник багатий був...

Певне, що я вже приходив до свідомості. Мені якось одразу полегшало і я навіть зітхнув: виходить, допит закінчився і я знову у камері, ба, навіть не сам — кремезний далі люто смалив цигарку за цигаркою і не переставав оповідати про коней.

— А вас за що сюди? — пильно видивився на мене і вип'ятив губу. Де працювали досі?

— Я? Я працював викладачем в університеті, на факультеті журналістики. Вишні ви щось читали, чули щось про такого смішного письменника? Так він писав... — Я несподівано став веселим і безтурботним, навіть не помітивши цього, я почав розповідати про Вишню, відтак схилився до іншого, і що більше говорив, то швидше приходив до дійсності; тишився, відчуваючи, як в'язка аморфність, що заповонила мою голову, поволі одсувається кудись убік і, натомість, мені повертається притомність.

— А вас за що посадили, хабаря взяли? Когось в університет прохати хотіли?

— Ну, що ви! Мене по 62-й статті...

— Друкарню мали? Листівочки, хи-хи...

— Ну, що ви! Яка друкарня? Які листівочки? Прийшли, забрали кілька книг з літератури та мистецтва...

— Ги-ги... За книги — і таку статтю? По ній же судять за нелегальну організацію, за спробу повалити владу, за розповсюдження нелегалщини... Щось не те! Може, ви студентів не тими, що слід, ідейками начиняли?..

— Ну, що ви? Тільки тим, що в навчальній програмі вузу...

Тоді він закинув голову догори і голосно розреготався.

— Завтра підеш, старий, додому, якщо не брешеш мені, — він зіжмурих очі й на хвилину примовк. — Але зараз просто так не беруть... Виходить, щось є, га? Я розумію, щось десь трохи не те, так ми — в куцики і вухами зайчика накриваємо. Я теж з таких. Три місяці плував слідство, а вони, виявляється, все давно знали. — Він з гіркотою затагнувся цигаркою і зі злістю, з якимось запізнаним каяттям, додав: »Так собі по-свинськи нашкодив, хамло. Роздер би себе тепер на куски і то без усякого жалю!«

Я пройнявся до нього невимовним співчуттям. Десь удома на в'язня чекала дружина, двійко дітей; жінка — без чоловіка, діти — без батька. Це особливо гостро відчуваєш у камері, відірваний від усього світу, загнаний у чотири стіни, німі й безучасні, холодні й неприступні.

— Ви знаєте, — мовив він, — мені сьогодні знову приснився годинник, він стояв на столі і не йшов. Певно, жінка цієї ночі знову мене зрадила. Це завжди так, як сниться годинник, то когось зраджують жінки. Але я не виню її, що поробиш — природа, її не зміниш. Мічуріну, правда, це вдалося, але ж він не був жінкою... А ви одружені?

— Майже, — сказав я, — майже...

— А, знаєте, ті коні, як люди. П'ять років не бачив, зупинився, дядько його батогом періщить, а він стоїть і усміхається. Смішні такі тварини, з цією своєю прихильністю до людини.

— Ви не почастуєте мене цигаркою? Дозвольте припалити від вашої!..

— Прошу сірники...

— Ні, хотів би, як не перечите... саме...

»Ви молода й красива, з університетською освітою, математик, з ким зв'яжете свою долю? Він зогние в тюрмі, а ви... як ви зможете

обійтися без мужчини? Ви що, не пізнали одиноких жіночих ночей... Ви що, не знаєте, що то за мука... Боже, та ви така молода — з сорок третього року! І хочете занастити собі життя? Та киньте ви його до біса, знайдіть собі іншого — великого, міцного. Ви знаєте, що таке для жінки справжній мужчина? »Смілим рай і в шалене...« Так це не з милим, а з справжнім мужчиною. А що ви матимете з нього, навіть якщо він і вийде колись з тюрми? Дистрофіка із виразкою шлунку...

— Але ж він незабаром буде батьком...

— Смійтеся, молода й красива, смійтеся з того. Це так усе дешево обходиться зараз...«

— Дозвольте, я вам допоможу припалити?

Я дивився на його широку спину, він стояв коло віконця, широко розставивши короткі ноги, і далі розповідав про коней. Я подумав, що обов'язково напишу про них вірша і подарую йому.

— Мое прізвище Палига, Палига Володимир Петрович, я з Великих Чучманів, що біля Бузька.

— Я напишу про ваших коней вірша.

— Слухайте, коли садять у тюрму конюхів, то кожен дурень знає, за що їх садять. А за що ж вас, поетиків? Невже за ті конторські книжечки, що ви їх назвали? Тоді вами ті ідіоти просто паплюжать гарне ім'я тюрми?..

Я не переконаний, чи Кампанелла написав би коли-небудь свій геніальний твір про майбутнє суспільство, якби двадцять сім років не відбув у в'язниці. У якійсь тюремній конурі, де його гнітили державні стіни, — його дух снував далеко звідси; він завжди полишав його в самотності, купаючись у якихось світляних далах; він назвав свою книжку »Місто сонця«, це було саме те місто, де блукав його неспокійний дух.

Я думав над тим, як багато гине в цьому світі талантів, гине лише тому, що людина не має часу на писання, що гнобить свій дух. Удень її поїдає праця, потім кав'ярні, а відтак сім'я. Вона лише ходить і думає, її мучать сюжети, але — так і не зафіксовані — щезають кудись: певне шукають свого справжнього господаря. Тут, у камері, особливо коли тебе тижнями не викликають на слідство і ти існуєш, забутий усіма на світі, це прикре відчуття неспокійного духу вічно сидить у тобі, можна тоді написати безліч »Міст сонця«, можна вигадати нову арифметику і другу таблицю множення. Я думав: »Щоб у нас було багато гарних письменників, математиків, фізиків, кандидатів наук, їх постійно, на п'ять—десять—двадцять п'ять років треба заганяти в тюрми і забувати про них — хай вільно творять. Вони можуть і померти з голоду, але це не так, зрештою, і важливо. Головно, щоб залишилися їхні імена і твори, які так потрібні для нашого майбутнього...«

Я попросив паперу й олівця, обережно склав усе це на столику і задумався. Кремезний Володя сидів біля вікна і щось читав. Якби він сидів десь інакше, помислив я, до мене прийшли б якісь гадки; він заступив мені світ, а може дух мій боявся його широких плечей і

блукав попід вікнами, — Кампанелла з мене був нікудишній. Правда, на його вікні не було матового скла (тоді його напевне ще не вигадали) і він, принаймні, міг насолоджуватися, як не «Містом сонця», то бодай промінням справжнього сонця. Тепер все передбачено... Мабуть, мої внуки так і недочекаються нового «Міста сонця»...

Але я марно намагався схитрувати перед собою: з мене був нікудишній не лише Кампанелла, а й обвинувачений.

Розважаючись паперовими ілюзіями, я чув як у грудях дедалі на-ростає неоковидне хвилювання, як зрадливо захлинається серце, а очі невідривно стежать за столом. «Молодий і лисий, лисий і молодий» — подумав я, — що зараз робиться у нього в тому місці, над яким має бути волосся?

Він скинув на мене примружені колючі очі, але одразу ж їх спустив; тепер вони швидко забігали по сторінках дивної книжки, густо списаної каліграфічним письмом. Чорнило було зелене, але воно мене зараз зовсім не заспокоювало, навпаки, бентежило й дратувало: проти мене знову щось затіває!

— Ну і ну, ну й Михайлик... Тихесенький, скромненький, хто б міг по-ду-ма-ти... — він водив пальцем по рядках і ворухив губами, брови подеколи здивовано стрибали догори і там затримувались; він то веселів, то супився, заклавши руки за спину, і поволі піднімаючи важкі очі. — Тепер, зрештою, не так уже й важливо, аби ти щось говорив. Та й не треба цього. Що вже мав сказати — сказав, та якби й хотів переповісти свої розмови із знайомими, то так не переповіси, як тут... — він крикнув від задоволення, налягаючи обома руками на товсту, як стародавня біблія, книгу — у нас позаписувано...

— Що б то мало означати — угевер? — мовив, ледь відчинивши двері, з порога, «мій» слідчий. Здається, він досі пильно прислухався в коридорі до нашої розмови, і тепер, вибравши слушну мить, поспішився збити мене з пантелику.

— Увергер? — перепитав я, не зрозумівши слова... — «чиє б то могло бути прізвище?»

— Криємося, карасику, маскуємося... — мовив з докором слідчий і осудливо похитав головою. — А негарно виходить у нас із тобою. Вдаємо із себе чесного, а забуваємо про порядність...

Він кивнув «молодому й лисому, лисому й молодому» і той повагом прочитав із «біблії»: «6-го травня 1965 року. Тепер усі митці й талановиті поети вдаються лише до національної форми...»

Я вражено здвигнув плечима: звідки їм так дослівно відомі ці слова? Колись, правда, я казав їх у себе вдома одному молодому художникові. Можливо, його запитали і він розповів. Але, вибачте, слово в слово? І враз я похолов від здогаду і омерзіння: вони підслуховували! Так, підслуховували!.. Але, як? Я мешкаю на п'ятому поверсі — тоді що: телефон, магнітофон, мікрофон, горище, відчинене вікно? Усе можливе... Я чув, як увесь сповнююся відразу, гидуванням: мене, працівника обкому партії, викладача університету — підслуховували!

Що вони хотіли знати? Я ніколи не висловлював ніяких потаємних речей, які б видавалися антирадянськими, що мав на серці, те говорив — і не соромився цього — приятелям, співпрацівникам на кафедрі, в обкомі партії. Це ж саме я кажу їм зараз тут, на слідстві, але їх це зовсім не цікавить, зрештою, це й не крамола для них, так чого ж тоді людині не вірити, слідкувати за нею і робити з неї злочинця? Набагато різкіше висловлювалися про недоліки в нашому суспільному житті й інші люди, я знав їх як чесних, порядних, це були науковці, літератори, — вони теж десь тут? Тут, поруч, за ними теж слідкують і записують навіть те, скільки хвилин сидять у туалеті. Що в них, як казав майор Гальський, теж »у жопах підслуховувачі«? . .

Я дивився на переможні і сяючі лиця слідчих і відчував себе знову в діжці, що шалено котиться з гори. Я був маленьким і безпорадним, і я думав, що саме такого мене вихопили з життя. Видно, були сильніші побіч мене натури, але їх не чіпали, а щоб налякати, стерти з них повагу громадянина, зацькувати, — вони вибрали слабшого й на ньому хочуть продемонструвати те, що на них чекатиме попереду, якщо не залишать вказувати на чийсь сіркові очі. . .

— Що ви хочете від мене? Що вам потрібно? — закричав я. О, тепер я вже не міг стриматися, я весь кипів від обурення.

— Таке враження, що сам пан Бог ніщо проти вас! — Я вмовк, мені бракувало слів. Я був для них, оцих самовпевнених слідчих, ніщо, »гівно«, як мені кидали у вічі, та чи тільки я? Про секретаря львівського обкому партії, доктора наук, найбільшого радянського обрусителя-інтернаціоналіста Галичини, Маланчука, висловлювалися теж не краще. Ну, гаразд, я не раз міг сказати, що в нас на Україні мало пропагують українську мову, я міг би собі нажити недругів не лише в особі слідчого, а й самого Маланчука. Тоді, як пояснити таке зневажливе ставлення до нього? О, ні, я нічого не міг зрозуміти! . .

»Коли сідають у тюрму конюхи, то знають, чого вони сідають. Коли ж сідають поетики . . Паплюжать тепер гарне ім'я тюрми! . .«

Зранку завжди було трохи легше: знадвору вриався свіжий струмись повітря, а — може — мені просто так здавалося, але відчуття чогось світлого не покидало мене до десятої ранку. »Падйом«, »правляца«, »баланда« . . Я жив цими милозвучними словами, як живеш у театрі незбагненим Грігом. Я про все забував і лише час від часу мені спадало на гадку: щось має трапитися. Що саме, це легко було збагнути. Але воно непокоїло, веселило, засуджувало, — »щось має трапитися«, і тоді я починав тихо наспівувати забуті мелодії, які видавалися мені чарівними й забавними, мов би гарна дівчина. І тоді я заплющував очі, опирався на стінку і тихо оповідав вірші. Саме оповідав, бо, подеколи, навіть не міг зловити їх суті, їх авторів, усе перемішувалося, переінакшувалося, зрештою, зливалося до купи, і тоді веселість, навпереміж із якимсь незвичним смутком, заповнювала мене усього і я починав сміятися. Володя пильно дивився на мене й тоді його праве око починало здивовано сіпатися. Відтак ми сідали на ліжко або біля

тумбочки і починали грати в «сірники». Це була така азартна гра, що за нею ми проводили цілі години. Це були щасливі години забуття — забувалося все: і камера, що нагадувала собачу конуру в поганого господаря, забувалися ідіотські запитання слідчих (з якою метою пив чай, з якою метою їхав на трамваї, з якою метою розмінював 20 копійок, а не 10?), забувалося все, і навіть те, що «має щось трапитись».

Таку гру могли вигадати лише в тюрмі, на волі вона була б безколірною, як світ у далтоніка, але тут, у чотирьох стінах, вона видавалася геніяльнішою за всі футбольні матчі, які могло колінебудь бачити людство уболівальників. З двадцяти п'яти сірників, четверо мали зарубки, від одної до чотирьох. Кожна зарубка означала п'ять очків. Усі сірники складали в стоячу коробку (футляр), потім його раптово піднімали і сірники купно залишалися в тумбочці. Треба було підняти кожний сірник окремо, аби не зачепити решти. Вигравав той, хто набрав більшу суму очок, кому вдавалося витягнути всі сірники із зарубками.

Але гра врешті-решт стомлювала, ми пересварювалися з Володею за дрібниці, сідали подалі один від одного і подовгу не розмовляли, таючи глуху образу. Але не минало й півгодини, як на мене починало щось насуватися, воно лягало на плечі, гнітило, запливало перед очима, і я тоді явно бачив перед собою якусь прояву, що нагадувала спрута з бридкими щупальцями, які забиралися під шкіру, залазили в середину; було чути навіть, як вони там ворухаться. Тоді я лягав горілиць на другий яруч свого ліжка і заплющував очі. Але потому робилося ще лячніше: стіни сповзалися до купи, зсувалися донизу, стеля звалювалася на груди, давила їх, і я зривався, мов спарений, додолу, і Володя знову здивовано кліпав на мене невидючим оком.

— Що, боїшся, давить на тебе мила стіна? Ха! Зваж, милий, що це не дитячий садок з товстозадими виховateljками. Тут «рай», тільки набитий безхвостими чортами — кагебешниками...

Нарешті, мені принесли з дому передачу. Це було 20-го вересня. Багато чого забулося, але цей день чомусь запам'ятався надовго. Можливо, тому, що передача не лише зворушила мене, а й обурила, нагадала про багато чого такого, що непокоїло мене на волі. Не кожен знає, що я був колись нечесним із собою, з людьми. Це не для слідчих, їх така нечесність зовсім не цікавить. Але тепер, у камері, мені було особливо прикро, коли це приходило на гадку. Пригадую, у Львові не було в продажу не те, що вершкового масла, а навіть звичайної соняшникової олії. Я працював тоді в обкомі партії і разом з усіма працівниками міг легко купити їх у приміщенні обкомівського гаражу, на вулиці Зеленій, 59. Завжди перед святами ми вирушали звідти додому з клунками, напханими дефіцитними продуктами. Щоб не викликати у прохожих підозри, нас переважно розвозили додому на машинах. А особливо, на черговій обкомівській машині ЛВБ-10-45. І хто б міг подумати, що я з такою прикрістю прийматиму зараз ці посилки, які нагадуватимуть мені обкомівські клуночки! Така аналогія

вкралася у мені зовсім несподівано, а може мені її вбив у голову майор Гальський? »Ти, йб... комуніст, ти виносив обкомівські секрети! Не даремно тебе звідси вигнали!« Я ніколи не виносив і нікому не продавав обкомівських секретів. Я був членом партії і суворо дотримувався статуту. Мене лише обурювали оці »клуночки« і, подеколи, перед близькими знайомими, я не стримувався і питав себе і їх: чому ми, комуністи, пропагуючи скромність Леніна, не хочемо в побуті дотримуватися цих прекрасних рис характеру? [...] А нас »розпихувала« по домівках обкомівська машина з »клуночками« ...

Володя, понишпоривши в посилці, знайшов кілька цибулин і хитро підморгнув мені: тепер, контра, заживем. Я нічого не дотямив, але одразу ж перейнявся його настроєм. Ми вирішили стати городниками. У нас не було повної підготовки, але було нестримне бажання: за будь-що винайти новий сорт цибулі! У паперові човники ми вкидали по цибулині і розмістили їх у місці з водою. Це була неабияка забава — цюмилі підходити до вікна, поливати рослину водою і спостерігати, як вона починає життя, випускаючи блідозелені кільця.

Так у камері з'явився новий в'язень, молодий і недосвідчений, як і я, якого не викликали на допити, якому не приписували »контри«, але якого чекала звичайна смерть, як і всіх нас грішних. Проте цибулі було набагато легше, аніж мені, оскільки вона не усвідомлювала усього цього, а вперто п'ялася догори.

Наше меню, жовтозелена баланда, тепер набрала принадного вигляду. Накришивши до неї цибулиних щепір, ми змінювали не тільки її колір, а й смак. Тоді ми навіть остерігалися називати таку розкішну їжу »баландою«. Це була цілюща страва, повна кальорії і життя. На волі цибуля лікує від семи хвороб, а тут, напевно, вона лікувала від усіх, які тільки могло вигадати людство.

Але одну хворобу, хворобу підозри, вона не могла вилікувати. Начальник ізолятора мало не дістав епілепсичний удар, як мені видалося, коли побачив її молоду і життєрадісну на підвіконні. Кожна щепірка цибулини нагадувала йому гостру холодну зброю. Він обмацував її, випробував на міцність; я стежив за його покваліливими руками, сперши подих: ось зараз він візьме її і віднесе кудись, ми знову залишимося самотніми і знову розраджуватимем себе грою в »сірники«.

— Нда! — сказав він, переконавшись, що ми виростили все-таки не сталеві ножі, а звичайну цибулю. — Правилами внутрішнього розпорядку вирощування цибулі в камері не передбачено...

Я був щасливий, »в'язня« природи залишили »в'язнювати«, він і далі зеленів на підвіконні, розвіюючи нудьгу і приносячи з волі нахабне життя, яке можна лише тоді перепинити, як розтопчеш, вирвеш із корінням...

Володя знову почав розповідати про коней. Я лежав, незворушно спостерігаючи за стелею, подеколи я примружував очі й тоді лямпочка, що жевріла біля самого носа, кудись западалась і пекла. Я перевертався на другий бік, протирав гарячково очі, але маячіння не щезло, воно

надійно поселилося в мені. Я бачив перед собою соняшне поле, а може це був луг, десь неподалік текла ріка Сула і на її березі паслися коні.

— Їх було 25, — сказав Володя.

— Це були ваші коні? — зацікавлено питає я стінки.

— Так. Я пас їх біля ріки і вони пили з неї воду.

— То не були ваші коні, — ображено заперечив я, — у вас не могло їх бути — 25. 25 — було у Кальнишевського і він їх пас у своїй ямі. Вона була глибока й туди ніколи не заглядало сонце. Там не було ґратів і не було матового скла, і сонця теж не було. Оту яму проектував інженер, який, певно, мав вищу освіту. Той в'язень пас коні 25 років, сидючи там на голому камені й просячи з гори води — адже коні могли б умерти зі спраги. Вони паслися побіля нього, на березі тої ріки, що в ній ніколи не було води. Він був старим пастухом, у 84 роки, зрештою, не так легко пасти коней, тим паче — в цілковитій мряці, коли неслухняні коні можуть кудись забігти... Як йому було важко!..

У 109 років Кальнишевський уперше за 25 років сибірської ями побачив світло, він ще побачив сонце, але вже ніколи не побачив своїх коней; коні порозбігалися і він осліп від світла, про яке марив чверть віку. Катерина II вміла любити чоловіків, вона вміла й ненавидіти їх. Яка страшна ненависть «невинних» жінок! 25 років у «кам'яному мішку». Мій, згорблений дідусю, як міг ти витерпіти його, як міг вижити там із своїми спраглими кінями! Що, крім «баланди», ще живило твоє хворе й безнадійне тіло? Що лікувало твої немічні ноги і безсилий рот? І розваж, що Ісусовим мукам проти твоїх? Його розп'яли на хресті, і Він спокійно помер. Він помирав на горі, Він далеко бачив перед собою, Йому світило сонце і дихало свіже повітря, — Йому легко було вмирати навіть у муках. Ти теж мучився, але не вмирав. Ти жив, а це була страшніша мука за Ісусову. Ісус став святим, Його муки освячені вірою і вона живить боговірних тисячоліттями. Він міг і не існувати, Його могли вигадати фанатики Ісуса, і Його муки теж. А ти — реальний світ і реальні твої муки! Ти був насправді і знав, заради чого жив. Ти любив людей, їх землю, а вони, невдячні, забули не лише твоє ім'я, а й те, заради чого ти жив. Вони моляться перед сном образам і не підозрюють того, що могли б молитися не тільки розп'яттю Мученика, а й тобі — останньому кошовому Запорізької Січі... [...] Ти вірив у реальне, але його бояться і йому давно не моляться... Кальнишевський у покрученій ямі! Це страшніше за розп'яття: за життя замурована в землю людина...

Я ніяк не міг заснути. Було вже далеко за північ. Спало місто, спала тюрма, спав Володя, спали його коні: він брехав, що мав їх 25 і пас на березі моєї річки, він негарний в'язень, думав я. Стіна спихала мене додолу і я гарячково тримався нар, аби не впасти. Але, якби навіть і впасти, то краще впасти на руки. Я повернувся до стіни спиною і враз похолов: протилежна стінка стояла впритул до мене. Я гарячково хапався то за матрац, то за нари, не знав, що робити, а стеля неквапно лягла мені на груди і давила... Тоді я не витримав.

— Ану, спати! — зашипів від дверей наглядач. — Бубниш тут мені опівночі, ще порозбуджуєш усіх!..

— Слухайте, дорогий, не осудіть, — я гарячково сповзав із нар, мені щось перепиняло дорогу до дверей, але я навіжено повз далі. — Усе віддам, — шепотів я майже в гарячці, не знаючи, куди подіти довгі руки. — Пустіть до коридору. Мене давлять рухливі стіни... Я не хочу задарма, я заплачу вам! Пустіть, дорогенький...

Коридор мені нараз видався чимсь величезним, просторим, світлим, і я фанатично випрошувався туди. »Тепер всі сплять, ніхто не побачить, повірте« — навіжено шепотів я. Я просив ще й тоді, коли наглядача уже не було біля дверей...

— Падло! — заревів не своїм голосом майор Гальський. — Подлая твоя душонка!.. Су-ка-а!.. Мра-зь йб...

Його кулак просичав перед моїми очима, я ледве встиг відскочити; тоді він розмахнувся удруге, і я знову побачив, радше відчув, як знову змайнув розмашистий повів біля самої голови. А він замахувався й замахувався, лютуючи, що ніяк не потрапить у болоче місце: мені чудом вдавалося в останню мить відкинути убік обличчя.

— Хрен! Не бойся, — хропів він десь збоку чи вже із заду. — Біть не буду! Курва...

І знову кулак повзав по моєму віхові, і знову я шалено відступав, поминаючи усі кутки кімнати і ніяк не натрапляючи на порятунок. А він, розпалившись, мов бик, розчервонілий — дужий, стрибав, мов якийсь велетенський павук біля мене, перевертаючи усього себе, наче акробат. У якийсь момент мені здалося, що він уже висить десь наді мною, піді мною, звідусіль тицяючи в мене кулаками.

— Не бойся, хрен, не бойся, дурак! — не переставав він волати і я ніяк не міг зрозуміти: чи йому справді не вдається вдарити мене, чи він просто й не гадає вдарити, а лякає, піддає »психологіческой обработке«. Але досить мені було глянути на його обличчя, перекошене люттю, і слова — »не бойся, не ударю« — звучали для мене геть невтішно. Мені здавалося, що йому дуже кортить якось »не промазати«... Зараз він нагадав мені того п'яного парубка, який — здираючи з дівчини одяг — не перестає, захиляючись, обіцяти їй, що не чіпатиме... лише... просто... буде ліпше... якщо вона... буде голою...

Слідчий стримував його, хапав напівдорозі до моєї голови руку майора Гальського і заспокійливо докоряв йому, але він »підступно виривався« і все починалося спочатку.

— Що, Драч? — кричав він. — Творите героїв з-поміж себе, роздуваєте авторитети, а він каляє якусь маячню. Драч... Таке гів..., як і ти, як і всі ви зі своїми Дзюбами і Світличними! Що? Ще якийсь Холодний на орбіті з'явився? Ми з нього отут гарячого зробимо!.. Кайся, сволоч, п'ятки будеш лизати, але вже буде пізно!.. Всю гнилизну з себе вилизує!..

Він вибіг із кімнати слідчого, а я присів на стілець і одразу в мене сплигло перед очима: і слідчий, і прямокутник стола, і стіна. Відтак

вона зненацька застигла в якомусь дивному для мене положенні, а потому починала рухатися у зворотньому напрямку.

— Як він сміє? — прошепотів я. Хіба можна дозволити собі такі речі з людьми?

— Ви не сердьтеся на нього. Майор Гальський гарна людина, — мовив спокійно слідчий. — Просто зараз багато антисоветчиків завелось і в деяких працівників не витримують нерви.

»Якщо у когось не гаразд з нервами, — він може піти й порубати у якоїсь вдови дрова, може взяти шефство над свинарнями. Але дозволити собі таке з людьми?«...

— У вашому щоденнику записано, що ви якось були в Івана Світличного і розмовляли з ним про різне. Правда, тут записано, що розмова торкалася лише літератури і живопису, але навряд, щоб ви, така цікава людина, обмежилися лише тим. Певне, ви й політикували собі трохи, щось доводив він, певна річ, заперечували... Ми розуміємо, що ви йому нічого такого не говорили, але ж він не без цього... І ось ви, як чесна й добропорядна людина, розкажіть нам.

Ви, наприклад, працювали над літературним процесом 20-их років, вас, безумовно, цікавили, крім Остапа Вишні, й інші письменники. Ось тут у вашому щоденнику занотовано про Миколу Хвильового, про його участь у літературному процесі, про його ставлення до Остапа Вишні. Ви, мабуть, цими думками обмінювалися із Світличним. Що він радив вам, розкажіть...

У нього велика бібліотека, які книги ви з цієї бібліотеки читали, які він давав вам додому? Може, просив когось їх передати? Ви, певне, переглядаючи бібліотеку, як і кожна освічена людина, зауважили, що там було чимало рідкісних книг, які не завадило б передати в бібліотеку. Чому він цього не зробив? Може, він хотів розповсюджувати їх? Це очевидно, що так. І в цьому не буде нічого підлого, якщо це підтвердити... А ось ще таке: усі ви галасуете (та й у вас забрали статтю »З приводу процесу над Погружальським«), що спалили бібліотеку, що спалили дуже цінні українські стародруки, так потрібні нашому народові, тож чому тоді Світличний, якщо вже так дбає за його просвіту, замість спалених книг не запропонує своїх? Це була б набагато корисніша справа, аніж давати комусь читати, а той — ще комусь... Така, знаєте, несерйозна драбинка...

Голос слідчого був такий лагідний і вибачливий, якби Булгаківського kota Азасьоло. Після бурхливого »експериментування« майора Гальського така переміна видалася мені тим поміркованим катуванням, коли людину витягли з окропу і несли голу на лютий мороз, і там вона, так і не прийшовши до свідомості, непритомніла знову. Вона западала у глибочезну прірву, їй увесь час ввижалися прояви, що солодко усміхалися і зваблюючи, мов підлесна Єва, здається, забороненим плодом, і ти не в змозі відмовити їм.

— Пишіть... пишіть, що може вигадати лише ваша слідча уява. Пишіть, що я петлюрівець, що я бандерівець, що я махновець, що я

навіть Чінгіс-хан... Тільки не чіпайте моїх друзів, вони ні в чому не винні, вони не давали мені нічого антирадянського, не створювали ніяких потаємних організацій, не готували з'їздів...

Слідчий старанно вів протокол, гортаючи листок за листком, а потім, зіпершись на спинку крісла, читав: »... перебуваючи на квартирі Івана Світличного, я не міг не бачити його величезної бібліотеки, не міг не догадатися, що він напевне дає ці книги читати іншим...«

Слідчий був пречудовим стилістом, якому міг би позаздрити навіть Фолкнер. Звичайні речі в нього набували парадоксального звучання. З написаного виходило, що я, ступивши кілька кроків, одночасно зробив і державний переворот. Я ще не зробив, але міг про це ненароком подумати. Я ще не подумав, але ж я міг дійти до цієї гадки... Він був дуже задоволений своїм протоколом і лише просив мене порозставляти правильно розділові знаки.

Згодом, аби геть розвіяти мої сумніви, він підкликав до себе і пошепки, потайці, глянувши на двері, прошепотів:

— Що нас може розділяти з тобою? Я ж те саме, що й ти. Лише ти спиш тут, а я вдома. Хочеш, я не викликати му провідного, а сам відведу тебе до камери...

Це вперше за моє ув'язнення не кричали »стоп«, не клацали пальцями, а поруч йшла приязна, усміхнена людина і щось оповідала про волю. Але я не втішався цим: усе моє ество полонив відчайдушний крик майора Гальського: »Що, чесний? Та якщо сюди такі й потрапляють, то назад вже ніколи такими не виходять!..«

Птах подеколи так зникає до клітки, що згодом не годен прожити без неї. Ану ж випустіть його на волю — і він загине. Людина — не птах, вона — творіння вищого гатунку, проте природа увіклала в неї багато спільного з птахом: вона почасти теж не може перебувати без клітки — клітки-помешкання, клітки-роботи, клітки-їжі, клітки-в'язниці. І гнітить, переважно, все, а найбільше останнє: камера. Це майже фізичне відчуття — почуття замкнутості стін камери, які завжди навалювалися на твої плечі! Несподівано лягають чотири величезні стіни; і хоча насправді тягару ніякого не має, але ледве стримуєш себе, аби не скричати...

— Слухай, казав мені Володя якось, — а чи не хочеш ти листуватися з одним із своїх подільників?

— А хіба це можливо?

— Звичайно, мовив він. — Це все дуже просто. Якщо бажаєш, я тобі, як старий тюремний вовк, усе влаштую.

— Ні, знаєш, я не маю з ким, та й про що?

— Ти ще нічого не знаєш про туалет. Там перевіряють завжди після тебе, щоб не залишив якоїсь херні, або не нашкрябав її на стіні. Але я знаю такі місця, які не сидять жодному наглядачеві в башці!

Він переконував мене протягом дня і з такою непідкупною впертістю, що вона мене несподівано насторожила. Після його нереальних коней — і раптом така реальна справа.

— Ні, знаєш, я не хочу.

Тоді він ображено присів на ліжко і якийсь час мовчав.

— Якщо ти, чудило, боїшся такого способу, то є ще інший і теж законний. Візьми в бібліотеці книжку й на останній сторінці понаставляй крапок під буквами і так складеш будь-який текст.

Мене це неабияк звеселило.

— Але ж, як передати?

— А це раз плюнути. Передамо через когось записку, щоб друг узяв у бібліотеці ту книжку, що ти мав, хай вона буде під номером 9 або яким, що закінчується на 9... Темнота!..

Я підійшов до віконця і дивився, як росте цибуля. Здається, я взяв горнятко і підлив її.

— Дай горнятко, — сказав він. — Дай горнятко і стань біля вовчка у дверях.

— Навіщо? — спитав я, не дотямивши його слів.

Він прилаштував на грудях, якби для читання, книжку. Тоді приклав до стіни 66 камери денце металевого горнятка і двічі постукав у стінку середнім пальцем. Коли звідти теж відізналися двома відстуками, Володя обхопив долонею порожнину горнятка і закричав у нього: »Хто?.. Скільки?.. Звідки?.. З ким?.. Що за діло?.. Прийом. Він поспішно обернув горнятко порожниною до стіни і припав вухом до денця. Я неспокійно стежив за його »розмовою«. Аж зненацька позад зашарудів вовчок, Володя швидко сховав під подушку горня і взявся за книжку. Я закрокував по камері, час від часу нетерпляче позираючи на Володю, то на вовчок. »Невже почули?« — подумав я. Але Володя лежав спокійно, начебто нічого й не трапилося, і я трохи вгамувався. Проте за хвилину цей спокій вже мене дратував.

— У тебе є хтось знайомий, який працював би в музеї якогось мистецтва? — поспитав він, назираючи із-за книжки.

— В музеї? А що? що?..

— Та... розколовся... Хтось із ним сидів, то передав оце.

Розколовся?.. Як, коли, в чому?.. Мене дуже вразило це слово. І тепер після допитів, жакливого непорозуміння, коли весь час чогось чекаєш, коли ти — одна засторога, тоді будь-яка дрібниця набирає божевільних розмірів і подеколи просто приголомшує. Слова Володі, скептичного, ба, навіть цинічного, геть збили мене з пантелику... Я не міг знайти собі місця в камері: колесо закрутилося, закрутилося десь зовсім поруч, начебто кулак майора Гальського...

Я став несподівано, як слідчий, прискіпливим, і ті слова, що я їх досі легковажно поминав, слова Володі, почали для мене неабияк важити; я вчував у них прихований запит і навіть більше... Тоді мені спало на гадку, що Володя »наседка«, звичайний »стукач«, який лінується змінити навіть ті питання, що його ними напхав слідчий. Тепер я був між двома вогнями і котрийсь із них мав спалити мене...

Володя несподівано, ні сіло, ні впало, розкричався. Це було на другий день після »переговорів«, через горнятко.

— Ти, чудило!.. Та я сам би вас, комуністів, таких, як ти, — на сухій гіллячці поперевищував. Ти брехав людям, а в цей час плекав у душі чорні мрії...

Такі ж, приблизно, слова казав мені майор Гальський. »Що це, — гадкував я, — телепатична передача з одного мозку в інший?« Володя метушився біля дверей, ворухив незграбними руками, а відтак скреготав зубами і тряс за груди. Я заплющив очі й зовсім несподівано дійшов нехитрої речі: мене »обробляє« не Володя, а майор Гальський, не Володя, а саме майор Гальський.

— Що з тобою, Володя, — прошепотів я і відступив до стінки. — Як ти смієш таке говорити?..

Він опам'ятався, зніяковів, здвигнув раменами.

— А ти злякався! — поспішив сказати він. — Злякався? А я пожартував. Уз'яв — і пожартував. А ти — герой! Що ж ти робитимеш на допиті, коли тебе раз-два і — під стінку, під стіночку?!..

Він не виринав, усе зрадило його: і рухи, і серце, і тоді, аби якось згладити свій промах, він заспівав. Згодом я зрозумів, що і тут він хитрує, добираючи пісні з певним спрямуванням...

»Гей, там далеко на Волині

Повстала армія УПА...«

У мене в щоденнику було згадано прізвище перекладача Юлія Данієля. Я познайомився з ним в Москві цілком випадково і ми розмовляли не більше п'яти хвилин. Пригадую (ця розмова була записана в мене в щоденнику, який вилучили під час обшуку), я розповів йому модний тоді в Києві анекдот про гороскопічне передбачення числа 12. В 1905 році була одна революція, через 12 років, у 1917, друга, плюс 12 — утвердження культу Сталіна, плюс 12 — трагічний 1941, плюс 12 — смерть »великого« Сталіна і великого культу, плюс 12 і наш 1965 рік... Виходить, щось має відбутися... »Що в цій країні ще може бути, — відповів Данієль, — революція була, культ був...«

Слідчий уперто акцентував на мої записи в щоденнику. Більшість з них нічого не важили, хоча він і дошукувався »крамоли«. А цей випадок чомусь увесь час оминався. Це мене неабияк насторожувало. Адже якщо дошукуватись »крамоли«, то чи не найкраще було б вхопитися за цей анекдот?..

Якось ми з Володею пішли на »прогулянку« в туалет (це невеличка хитрість в'язнів: побути у »просторому« туалеті якомога довше, аби бодай трохи відійти від тісної, задушливої камери). Досі нам завжди видавали для »службового користування« чисті папірці, а цим разом, як не дивно, клапті газети.

— Слухай, — жваво сказав він, — ось на моєму клаптеві згадується про якийсь процес по вашій статті.

Перше, що мені впало увічі — це прізвище Юлія Данієля. Його судили... Який Данієль?... З Москви?... Той самий, що згадується у моєму щоденнику?... Але в замітці з Баку не вказувалося, де саме

відбувався процес: у ній лише якийсь пенсіонер гаряче засуджував поведінку «нечестивця». Якщо це справді той Даніель, тоді чому слідчий не з'ясовує мої стосунки з ним, чому замовчує? ..

Я підвів голову і віч-на-віч зустрівся з настороженими очима Володі. Він одразу ж відвів їх убік і кинувся мити під краном руки, але я вже починав дещо розуміти...

Завгосп завжди приносив до камери вітер веселощів. Вони йшли від його «солдатських» дотепів, а також від леза, тупого, як циганська сокира. Голитися таким, певне, могли б лише відчайдушні люди, пішовши з кимсь на чималий заклад. Сьогодні він увійшов загадково усміхнений, високий і щирий.

— Кому тут пахне женячкою? — поспитав він, поплескавши по плечу. — Ану, голи, пані свою лошицю, бо ще наречена піде від тебе з чорною хворобою...

День був без одного — Юр'євим: лезо називалося «Нева» і було нове, завгосп не стеріг мене, коли я голився, завгосп геть не переживав за мої вени і видався мені тим розумним снобом, який наперед знав, що навіть ідіот не наважиться піти на той світ, коли внизу чекає наречена, а — може — навіть... і сама «добродійка воля», у яку я не переставав вірити. Завгосп сказав, що для повного порядку мені бракує лише «красної Москви», але тут це «не положено».

І ось я, вже поминувши коридор, ступав у світлу, широку, мов би вулиця (такі порівняння дуже часто наворачуються після задушливої камери), кімнату. Посередині її стояв стіл буквою «Т», накритий синім сукном. За ним стояли незнайомі мені люди, поважні, гарно одягнені (таке враження, що я посол і попав на прийом до президента).

— Це голова Комітету державної безпеки Української РСР, — сказав хтось зліва і я побачив за столом бадьору літню людину, яка приязно усміхалася мені.

— Прошу сідати, — жваво вимовив він. — Що ви таке зробили, чому тут? ..

Я був тоді неабияк розгублений і, здається, не говорив прикрих дурниць.

— Мій приятель, — мовив я стиха, — у травні 1965 року залишив мені статтю «З приводу процесу над Погружальським», якої я не встиг до арешту прочитати, бо був перегружений роботою, пов'язаною із захистом дисертації...

Я ще хотів щось сказати, але мене поспішно перебили звідусіль незнайомі люди:

— Він в обкомі партії працював... Він не повідомив нас... Він скривав!.. Він мав серед наших працівників особистих знайомих і нікому про це не сказав!..

Ці голоси злилися і тепер в кімнаті залунав шарварк, начебто по бочці перічили залізною палицею. Раптом усе, мов би по команді, стихло і приємний врівноважений голос знову поспитав:

— Чи не має у вас претенсій до слідчого?

Я ніяк не міг оговтатися і спересердя робив усе напамки. Я щось хотів пробурмотіти, але не стиг, як мене вже чіпнули за лікоть і повели до камери. — У-у-у... ідіот — шепотів я, забившись на ліжку. Як я ненавидів себе у цю мить! Адже була така нагода все, нарешті, з'ясувати, довести людям, що я невинний, що я... А то ж він би зрозумів мене, він би наказав їм...

У мене в голові все переплуталося, я нагадував, певне, того дівка, якому дали цукерок, але одразу ж відібрали, сказавши, що він його вкрав. І тоді до мене несподівано прибився чийсь тягучий, пронизливий плач: плакала жінка і плакала по-сільському, — так плачуть за покійником в одному кінці села, аж в іншому від того плачу стає моторошно.

— Ти чуєш, Володю? — спитав його я, бо злякався думки, що божеволію, — якісь плачі...

— Та-а... вона вчора теж вила. Якби її хтось різав...

Після цих відвідин усі зі мною почали розмовляти українською мовою, а слідчий неабияк прів, складаючи протокол.

— Я вірно порозставляв коми? — питався він. — Як здибаєте десь русизм — к чорту, різте!..

За хвилину він сказав:

— Я гадаю, що ми більше »Договір Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем від 1654 року« не будем вмінати тобі в обвинувачення. Ми тут усі порадилися і вирішили, що це не антирадянський твір...

Дивний світ людей... Ніхто не може збагнути його: ані митець, ані Бог. Ніхто не може сказати: ось тут вона стояла, ця маленька дитина, і пішла далі, на саможертву, гордо скинувши голову. Лише короткозорий може зважитися на таке. Лише він може не помітити, як людина не личить до навколишнього, як випадає з нього, мов би маяк на скельній верхівці. Милий і добрий Іван. Чомусь усі звикли звертатися до нього саме так, як до близької і чулої людини. »Комфорт« його невеличкого помешкання... Стіл, двоє стільців і... всі чотири стіни світу, заложені книжковими полицями. Усе його багатство, багатство людини, яка знає йому справжню ціну. Тут істина, закладена віками і мудрими смертними. Тут життя і наше завтра. Можна все вчитати, як по зірках. Можна знати усе наперед. Кволий день і армія пристосуванців. Речі — і не більше. Порожні цеглини, що топлять себе в оковитій. Ніхто не може виказати справжньої людини, ані її самопожертви... ані митець, ані Бог...

Такий Світличний, геть занурений в книжки. Якби він тільки знав, як не вписується в них, як випадає, мов осібне тіло, із своїх літературних клопотів! Щось вигання його звідси на село, межі квітучі гречки та дерева, межі неспокійні вулики. Якось навіть не віриться, що таку людину не любили б бджоли. Середнього зросту, сухорлявий, зовні спокійний, од нього віє якоюсь нехитрою людською доброзичливістю. У його натурі ніколи не буває демон. Навпаки, тут опосіла

врівноваженість, мудра зосередженість, переконаність у правоті свого покликання громадянина...

Оточений гуртом незнайомих людей, що пилювали за ним, мов за мавзолеєм, він увійшов у кімнату слідчого і сів на стілець. Тримавши себе невимушено й спокійно, він і тут не вписувався в речі, випадав із сірих зловісних лиць працівників КДБ, не личив до заграбованих вікон, і мені знову подумалося про пасіку й село.

Нас по черзі запитували, коли ми познайомилися, що говорили один одному, — питання були на диво дріб'язковими й незначними. Слідчі ввесь час «прощупували» нас, домагаючись чогось більшого, а чого саме, не знали й самі. Вони презирливо, не приховуючи свого цинізму, кидали на Івана Олексійовича в'їдливі очі, вдаючись час від часу до семиповерхових »дотепів«, які можна лише почути від юристів енного класу. Мене питали, чи впливав на мене Світличний, а якщо впливав, то як саме і з якою метою.

— Коли ми познайомилися, — мовив я, — ми пили з ним вино.

— Це було 23-го серпня 1963 року, і пили ми »Кабарне«...

Але Світличного грубо перебили:

— Відповідатимете, коли запитаємо!

— Світличний передав одним хлопцем вам з Києва записку, в якій писав, що з ним ви можете говорити про все. Як ви зрозуміли зміст записки і що значить »про все«?

— Так, — мовив я, — я справді отримав від Світличного таку записку. Але пояснити, як я зрозумів і що саме мав на увазі Іван Олексійович — не можу. Зрештою, він тут і можете його про це запитати.

— Ми питаємо й без вас. А зараз питання торкається лише вас. Прощу, відповідати, як зрозуміли зміст записки?..

Про цей зміст у мене запитували протягом години. Я геть знемоцнів від безглуздих запитань і нарешті вмовк.

— Я давав йому свої вірші, — сказав я. — Деякі з них були згодом надруковані в пресі. — »З якою метою ви давали йому читати свої вірші?« — »Він літературний критик і я хотів знати його оцінку«. — »Ви могли б дати комусь іншому, чому саме йому дали?« — »Я багато читав його критичних статей, вони подобались мені своєю об'єктивністю, безкомпромисовістю, якістю оцінок...«

Я згадав собі один з процесів над Шевченком за царської Росії. Тоді слідчі задавали йому такі ж самі питання: »С какой целью сочиняли стихи?... С какой целью вы побуждали в Киеве Костомарова? Кто такие... и почему они в своих письмах называли вас?..« Це було 118 років тому, проте я зрозумів, що й досі в судовій практиці нічого не змінилося: ані характер запитань, ані самі люди...

Хитрі »наводящіє вопросы« закінчилися і слідчий зайшов у безвихідь. Я подумав, що їх зовсім не цікавить: де і як ми зустрілися, про що розмовляли, вони хотіли визнатися, чи впливав Світличний на мене, чи свідомо не посіяв у мене зерна крамоли.

Він сидів поперед мене і я звернув увагу на його нові білі шерстяні шкарпетки. Він начебто зрозумів мій погляд і несподівано сказав:

— Це мені дружина передала, мені тепліше, як тобі...

— Замолчіте! — сердито крикнув прокурор зі Львова. — Ілі ви хотіте, чтобы ми перервали очную ставку і вивелі вас вон отсюда?..

Тепер мене залишили із запитаннями і «перейшли» до Світличного.

»Ви, знаєте, я цього не пам'ятаю, — сказав він, — у мене останнім часом аж занадто посилюється склероз. Я навіть, уявіть собі, ніяк не міг запам'ятати останні місця своєї роботи і мусив їх занотовувати собі на бібліотечних картках...«

Подекуди відчувалося, що його вся ця безглуздість починає дратувати і тоді він допомагав слідчим у складанні протоколу. »Пишіть, — казав він, — як вам зручніше перед кодексом, мені байдуже. Тільки пишіть саме те, що стосується лиш мене. Я не хочу, щоб за мої »дії« відповідали інші...«

Наприкінці нам дали хвилину вільної розмови.

— Ти такий свіжий, начебто сьогодні з волі, — мовив я йому.

Іван Олексійович усміхнувся.

— Стаж у нас майже однаковий...

Він вийшов, залишивши в мені якусь тиху радість, впевненість у себе і в бодай елементарну справедливість. Я довго був під враженням його усміхненого обличчя. Єдиного, як мені здалося, людського і природного обличчя за кілька місяців ув'язнення. Він був »веселий«, хоча його теж »зітерла« машина слідства. Проте, очевидно, він набагато раніше збагнув середньовічну безглуздість нашого »дела«, розпочатого комедіянтами в цивільному. Він знав, що фальсифікувати можна геть усе; можна за будь-що засудити: навіть за те, що ми перейшли вулицею в дозволеному місці. Все залежало від »чарівної палички«, яку хтось наготові тримав у руках. Ця »чарівна паличка« вже зробила своє чорне »дело« в тридцятих роках. Вона зараз знаходиться у тих самих руках, у тих самих людей: нічого не змінилося, окрім цифр років. Ось вона змахне — і тоді потягнуться вагони Кальнишевських і Курбасів, Драй-Хмар і Хвильових... А потім... потім можна буде все реабілітувати, причепити мертвому ярличок »жертва того-то і того-то...«, і навіть визнати їх за відомих. Смішні літа. Діти бавляться в політику. Діти самозрозумілі й пихаті, мстиві й жорстокі...

Коли ми знову лишилися на одинці із слідчим, я спитав його:

— Як вам подобається Світличний? Ви ж вперше його бачили?

— О! С ним нужно ещо много поработать! — сказав він, — может тогда із него і вишел би настоящий літературний критик...

Якось я особливо відчув свою в'язнярську нищість...

Володя, переставляючи сірники, наважився нарешті розповісти мені свою »пригоду«. Його коні були ніщо проти самої його »долі«. Я зойкнув, зачувши, що він »злочинець двох республік«...

На початку п'ятдесятих років Володя був запідозрений у зв'язках з бандерівцями і його засудили на довічну висилку в Середню Азію (тоді,

навіть якщо не довели цього «зв'язку», все одно давали 25 років або довічно...). Там він перебував до ХХ з'їзду, а відтак, після великих зворух, його справу переглянули і дозволили повернутися на Львівщину. Через якийсь час він з товаришами організував групу і вони потайці почали друкувати брошури й листівки антирадянського змісту. Одного разу його настигли, з валізкою «власної продукції» і з револьвером у кишені, органи КДБ. Він саме тоді прямував на Закарпаття.

Володя всіляко відпирався. Мовляв, це не моя валіза з брошурами та листівками, а револьвер йому підсунули працівники КДБ. Тоді кишеню разом з револьвером вирізали і експертиза встановила, що саме в цій кишені довгий час Володя носив револьвер. Під час слідства виявилось, що — проживаючи в Середній Азії — він теж вчинив цілий ряд «злочинів», зокрема, пропагував українські націоналістичні пісні й ідеї. За все це він і був визнаний «злочинцем двох республік» та засуджений до 12 років позбавлення волі. Міру покарання відбував у Душанбе, а тепер його викликали, як основного свідка по справі Куп'яка, колишнього керівника бандерівської Служби безпеки, який після війни оселився в Канаді і проживає там і досі. Радянський уряд неодноразово подавав ноти урядові Канади, щоб той повернув Куп'яка в Радянський Союз, де його судитимуть, як злочинця воєнних років...

Я з подивом видивився на Володю: досі мені він видавався своєю поведінкою злодієм або спекулянтom, за це, гадав я, його, мабуть, і судять. А він, мовби розуміючи свою перевагу над моїм нікчемним еством, розкинувся на ліжкові й закинув ногу на ногу. [...]

— Хочеш, я тобі скажу, наскільки років матимеш «ліпучку»?

Він намалював коло, обвів його більшим, і покреслив на сім частинок (кожна частинка означала рік, тобто, сім років за санкцією статті). Посередині кола клав горнятко з водою, розбовтував її і кидав сірник. Коли вода стихилась, сірник впливав з крутоверті і бив головою в стінку проти тієї частини кола, на якій була нанесена цифра кількості років. Я мав отримати, за цим ворожінням, три роки.

— Клянуся своїми і дідовими кінями, що ти не отримаєш більше...

11-го лютого нас перевели в іншу, 70 камеру. Тут було просторо, я ретельно виміряв квадратуру. — Ха-ха, сказав Володя, ми в раю, лише бракує жінчин, да-а... — до нас поселили ще одного в'язня, невеличкого, огрядного єврея, неговірного і спокійного.

Кілька днів тому Володя мені казав, що скоро, десь за день, він лишить моє товариство назавжди, оскільки в нього вже все «ясно». Але тільки-но до нас прибуло в камеру поповнення, як він, після чергового виклику, сказав, що залишається ще не менше, ніж на місяць, оскільки розкрили нові, дуже прикрі для нього факти. Він це говорив з якимсь внутрішнім притиском, але я в цьому не вловив жодного занепокоєння.

Наш «рай» видався мені Ермітажем, без картин, правда, але з вісьмома метрами вздовж, — якщо ходити туди й назад і старанно лічити кроки, то можна щодня проходити по шість кілометрів — від-

даль ЦУМ-у до мого помешкання і назад. Я розважав себе цими кроками, я радів, мов дівчак, своєму відкриттю, і — здавалося — навіть трохи «ожив». Кроки не завжди виходили однаковими за довжиною і я тоді брав два за один. Я ошукував себе на такій забавці, але й це не відвертало мене від того жіночого плачу, що переслідував мої вуха цілими днями. Майже тиждень хтось жалібно ридав за стіною і в мене все переверталося від цього, росло в грудях якесь моторошне занепокоєння, я підходив до вікна, вертався до дверей, лічив і лічив кроки, а плач не втихав.

— Таке враження, що ми не в тюрмі, а в джунглях, що ми не в'язні, ізольовані від усього світу, а нерозумні Тарзани, яких мавпи вирішили вижити з хашів диким риданням...

Володя мовчки читав, увесь час у нього смішно ворушилася нижня губа і час від часу крадькома позирав на нового мешканця.

— Вибачте, — не витримав він якось, — а вас за якою статтею, коли не секрет.

— Тут ніяких секретів не має, — швидко відповів Наум, але так більше нічого не сказав. Володя невдоволено сопів на ліжку, ковтав слину, намагався ще розпочати розмову, але й так нічого не домігся. На другий день він сказав, що все вже «ясно», холодно попрощався зі мною, кинув головою Наумові й рушив до дверей, чекаючи на виклик. Він чимало простояв там з клунком, а потім, мов би пригадавши, так між іншим, сказав, попросивши про це нікому не говорити:

— Згадаєш мене на доброму слові, що матимеш два роки... Ба, Дзюбу — письменника знаєш? Так він десь, здається, у Спілці виступав на ваш захист. Там його засвистали, а Ко... Ко... Козаченко сказав йому: нечестива не наша Спілка письменників, Дзюбо, а ваша!.. Був такий свист і сміх... Ага, ще почув. У Луцьку таких, як ви, недавно судили. Народ обурений був, кричав із залу: в тюрму їх, у тюрму! А вони похнюпили голови і відповіли: та ми вже і так сидимо... Каялися!..

— Це нечесний чоловік, поганий, — мовив Наум, як тільки Володя залишив камеру, — я це зразу помітив, як тільки ввійшов, з першого погляду. А потім, хіба так прощаються люди, які провели в камері разом шість місяців...

Його начебто підмінили. З небалакучої, потаємної людини він став раптом говірким, він говорив, не давав мені промовити слова, а все радив, як поводитися на суді, як відповідати на запитання...

Я дивився на нього із зачудуванням. Уже давно було час спати, а ми пошепки розмовляли й розмовляли. Я думав про те, що зовсім не вмію розрізняти добрих і поганих людей, що зовсім не знаю людської психології, що не знаю, від кого чекати доброти...

Той плач, який мене мучив стільки днів, який снівся мені чимсь потворним і живучим, якого я так вперто намагався позбутися примітивним ліченням кроків, віршами, жалюгідним наспівуванням, раптом випав із моєї голови під час цієї розмови з Наумом, випав, як випадає

із воза зайвий камінь; як раптом обривається магнітофонна стрічка, яку я встиг за ці дні так зненавидіти...

Людина створена для того, щоб про неї писали. Вона ходить, працює, любить, спить блаженным сном і подеколи навіть їй щось сниться. Щоб бути культурною і освіченою людиною — людина мусить багато читати, багато і все. Коли вона читає щось, яке проповідує тільки ранок, а забуває про день і ніч, людина стає однобокою, її очі косять, як у фолкнерівського негра, коли індієць вели його закопувати в могилу під труп вождя.

Про цю людину пишуть: вона цікава, багато знає, і її змальовують, одну і ту ж, по-різному. Соцреалісти по-своєму, сюрреалісти по-своєму, імаженісти по-своєму, імпресіоністи по-своєму... Але, якби вони не змальовували людину, негативний вона тип, як от: злодій, морфініст, гвалтівник; чи позитивний: доярка і її корова Манька, що обоє взяли соцзобов'язання надіти і доїтися; учитель, що зобов'язався з двійокників зробити відмінників і, справді, ставить п'ятірки; академік, що дуже любить дітей і навіть перепинає їх на вулиці і дає їм цукерок, питає, як їх звати, а коли вони кажуть — замість імені — прізвище, він уражено, забувши віддати дітям цукерки, втікає. Саме втікає, оскільки зачув прізвища людей, яких власноручно заповів у таємних дописах «колись» на довічне ув'язнення або «просто» на смерть, і тепер боїться людської справедливості, пригладжує сиве волоссячко та мружить розумні очі. Людина завжди в них буде гарною і сидітиме десь на хмарах та з журбою позиратиме на білий світ, як позирав джойсівський герой «Улісу»... Це тоді, коли пишуть справжні письменники... Без них нам було б сумно жити, нецікаво, світ знебарвів би, втратив би для нас сенс свого існування, ми, напевно, не вміли б любити, як би не письменники...

Проте, є ще письменники іншого ґатунку, які пишуть не менше за справжніх, але не видають своїх творів і ніколи не хотіли б, щоб вони були обнародовані. Ці твори охороняють під величезними секретними замками і пильнують їх не страшні циклопи, а скромні смертні зі зброєю в руках. Якби ці твори були колись опубліковані, то від них спохмурніли б усі реалісти і модерністи, і навіть як любив фантазувати й вигадувати великий Гофман, але й він би засоромлено опустив очі, якби прочитав декілька таких сторінок...

І якщо, нарешті, піднімають своїх негативних і позитивних героїв на хмари, то другі (в цьому найбільша їх мистецька цінність) обов'язково заганяють їх під землю, вони штовхають їх поперед себе на вузьких непрохідних лабіринтах і там залишають напризволяще долі. Можна собі тільки уявити, які це жахливі романи!.. Правда, в них дуже скромні назви, та, зрештою, хіба назви щось важать для гарного твору? Роман про мене, написаний моїм слідчим за шість місяців, називався «Дело № 107», це була сьома книга загальної епопеї у 19-ти томах. У ньому з першої сторінки ставало ясно: хто негативний, а хто пози-

тивний герой (треба завважити, що така класифікація обов'язкова не тільки для літератури соцреалізму, а й для них). Усе, що могли зробити люди підлого за все своє існування, зробив я. Ба, навіть не в мініятурі. Я ніколи не міг запідозрити, який я ворожий елемент, як я вороже мислив, я навіть, вибачте, про звичайну голку думав не так, як було слід...

У цьому об'ємному романі, що мав майже чотириста сторінок, зазначалося все, що я міг зробити...

Виявляється, будь-яке знайомство, будь-яка зустріч, будь-яке поздравлення із святом 1-го травня можна класифікувати, як злочинне і, навіть, хто б міг подумати, якщо ви при знайомстві стояли до будинку спиною чи тримали в кишені руку, — це також розглядається, як злочинний акт. А якщо ви ще хитали головою (епілепсія не береться до уваги), то це вже суцільна крамола...

Колись я потрапив на засідання літстудії Луцького педінституту і тут сподобав собі вірші Анатолії П. Тоді я ще не встиг познайомитись з нею і через своїх приятелів попросив, щоб вона прислала мені свої вірші. Декілька з них, з короткою моєю анотацією, були видруковані у Львівській газеті «Ленінська молодь». А якось Анатолія була у Львові і зайшла з моїм приятелем у гості. Я не мав тоді часу, ми просто познайомилися і я дав їй свою адресу. Це все було ретельно занотовано в «деле». Коли Анатолію П. питали: «Що ви робили на його квартирі і з якою метою відвідали його на весні 1965 року?», вона відповіла: «Я читала йому свої вірші». — «А він що — говорив щось?» — «Ні, він похитав лише головою...» Якби я не хитав головою, можливо ця непоказна історія і не зажила б собі слави в «деле»...

Життя почасти можна уявити собі як механізм. Механізм, набитий різними важелями й коліщатами. Ці коліщата — друзі. І якщо замінити одне коліщатко іншим, таким самим, то механізм рухатиметься далі. Це коліщатка-близнюки, це друзі-близнюки, які, як зрештою переконуєшся, можна легко замінити і механізм від їх зміни не спиниться. Справжній друг — справжнє коліщатко. Заміни його — і ламається увесь рух механізму.

Сандурський — коліща в моєму механізмі (хай вибачать мені за таке прирівняння), яке, замінивши, не спинило механізм, бо, він навіть почав рухатися краще, очистився одним словом. З ним у мене була давня дружба, чи не десятирічна навіть. Він учився в аспірантурі на кафедрі філософії Львівського університету, багато читав, був ерудованим, чимало знав з естетики, літератури. Я багато в чому допоміг йому в житті й не соромлюся цього сказати. Я навіть вірив цій людині, як близькій, як такій, що допоможе в горі... Але... Досить мені було потрапити за безглузді ґрати, як коліща не тільки випало з мого механізму, а й поламалося, поламавши одночасно і сам механізм. Він виявився боягузом, який задля корисливих цілей може оббредати людину, як цього хтось жадатиме. Він спав у моїй холостячкій кімнаті (не мав де), а слідчому сказав, що я запрошував його до себе і давав

читати антирадянську літературу. Він називав такі книжки, яких я й зараз не можу зустріти, як цього не допитуюся в будь-кого. Він обплював мене з ніг до голови, «допомігши» цим слідству і, заживо закопавши мене, допоміг загнати у фальшиві лябіринти темного підземелля. І він це робив з такою пристрастю, що йому могли позаздрити самі слідчі. Зрештою, вони його хвалили, нахвалитися не могли. — «Вот умный человек, истинно советский человек». Якщо слідчі мислять «радянську людину» тільки такою, що здатна на все — і на дружбу, і на підлість, як Сандурський, то це дуже примітивне мислення...

Таке спадало мені на голову, коли я читав «Дело № 107». Там були і покази Сандурського, його філософські узагальнення соціальної небезпеки моїх дій — у протоколі від 15 жовтня 1965 року. Я думав тоді, що як колись буду на волі, то обов'язково зустрінуся з ним — як він посміє подивитися мені в очі?..

Нарешті, мені дали ознайомитися з моїм обвинувачувальним актом... «...Ідеологічний диверсант... від окремих дій антирадянського характеру перейшов до агітації за відокремлення Української РСР від СССР... одержував антирадянську літературу від Івана Світличного з Києва... Мав злочинні зв'язки з Михайлом і Богданом Горинями... розповсюджував у місті Львові антирадянську націоналістичну літературу...»

— Але, як ви смієте таке писати? — нічого не розуміючи, спитав я слідчого. — Це ж не відповідає ані трохи дійсності!..

— Так, — спокійно відказав слідчий, — більшість справді не відповідає дійсності, але ж суд попереду, він розбереться...

— Якщо це так, як ви мені кажете, тоді з яких підстав мене ставити перед судом?..

Слідчий не знав, що відповісти. Тоді до кабінету нагодився начальник слідчого відділу. Він пильно видивився на мене і схидно проказав:

— А ти що думав, що даремно ми тебе вісім місяців державним хлібом кормили? Невинний... відпусти його, так він буде перед усіма жертвою свавілля прикидатися. А одержиш пару рочків, тоді самому Богу не докажеш, що ти не верблюд!..

Свята інквізиція... Середньовіччя викинуло її на високий берег, неприступний і недоторканий. Викинуто високі різьблені столи, громіздкі крісла і чорні мантиї. Громіздке вносило в людське ество страх, нищість перед великим, чорне — означало світлі поривання суддів. Змінювався світ, ніщо тепер не може нагадати нам про лицарські часи, все невпізнанно змінилося, лише не змінився суд. Лишилися ті самі громіздкі речі, незмінний атрибут дрімливої, сонної Феміди з перев'язаними очима, і лише де-не-де щезли чорні мантиї. Елегантні, шиті в першорядних ательє костюми не надають суддям тієї суворості, яка мала б бути, тому лица у суддів мусять завжди бути насупливими і зневажливими. Кому личить безучасність — можна її натягнути. Судді судять, судді дрімають... Сьогодні вони судять противників короля, а завтра — короля, вони завжди судять тільки противників

когось. Судді судять, судді стомились судити, але мусять, цього вимагає суспільство... Судді над світом. Вони — незрівнянна маріонетка, маленька держава, забавка в чиемусь мішку, і забавка справедлива. Кого б не судили, як би не судили, вони завжди дотримуються засад справедливості. Інша річ, що ця справедливість може бути такою, як її хтось уявляє... Але це їх теж не обходить, оскільки вони стоять набагато вище від самого поняття справедливості...

Суддів не судять, засуджують лише час і оточення, яке мало їх на своїх берегах. І засуджують цей час і те оточення ті ж самі судді, які потрапили вже в інший вимір часу і в інше оточення. І засуджують на тих же засадах справедливості, які були ще за середньовіччя...

Судді судять, судді дрімають... Щоб глядачі не поїдали їх очима і не заважали дрімати, вони роблять суди закритими. Вони дрімають і дуже ображаються, коли обвинувачені або свідки виводять їх із цього летаргічного стану...

— Я протестую проти закритого засідання суду. Конституція СРСР і 20 стаття кримінально-процесуального кодексу гарантують, що суд такого характеру обов'язково мусить бути відкритим. Суд порушує Конституцію і Кодекс, а тому я вважаю суд не дійсним, відмовляюся свідчити і складаю з цього приводу заяву.

Це був грім із ясного неба. Він сколихнув сонливих суддів, він роздратував оградного прокурора. Прокурор зірвався, мов обпечений з місця і кинув заяву в обличчя Вячеславу Чорноволу.

— Ви враг! — крикнув він, і йому від обурення перехопило подих.

Суддя не знав, куди подіти свої довгі руки з білими манжетами, що поїли не один кілограм крохмалю.

— Виведіть його! — закричав він з місця. — Негайно виведіть!

Вячеслав був спокійний і навіть якийсь гарний у цьому своєму спокої. Від цього спокою віяло мудрістю. Вячеслав був десь далеко поза залогою суду, він опинився тут на хвилику, щоб подивитися, що робиться, він навіть не хотів докладно розбиратися у чомусь, не хотів колупатися в камінчику, щоб витягнути з нього зернину золота, він знав, що камінь порожній, як і порожні всі оті дев'ятнадцять томів епопеї, написаної старанно слідчим; вона зараз височіла на столах і за нею було добре дрімати суддям. Вячеслав не ображався ні на кого: хіба може ображатися на ображених Богом? Його жваві сірі очі сяяли якимсь лукавством, високе чоло було ясним, як погідна година...

Вячеслав підійшов до бар'єру й поклав на нього букетик символічних тюльпанів.

— Це вам від друзів і знайомих...

— Немедленно убратъ цвети! — учувся чийсь верескливий голос, і розгублені охоронці чимдуж кинулися туди, але так необережно вчепилися у квіти, що вони посипалися на підлогу. Вячеслава вивели, але не вивели того духу, настрою, який залишився після нього.

— Я теж протестую проти закритого суду, — сказав Михайло Горинь, і вимагав зробити його відкритим, як це передбачено 20-ю стат-

тею кримінально-процесуального кодексу про гласність судового розгляду!

Судді судять... Їх потривожили і тепер вони ніяк не можуть дійти напівсонного стану.

До залу увійшла Анатолія П. Вона свідчить у справі Михайла Гориня. Вона спокійна, мов би прийшла на побачення.

— Ви брали в Михайла Гориня антирадянські статті?

— Ні, я не брала...

— Але ж ви взяли від нього статтю про русифікацію українських шкіл?

— Так, я брала, але хіба ж це антирадянська стаття?

— Як не антирадянська? Ви що, не читали її?

— Читала. Але там написано все так, як є.

— Як є?

— А так. Он я була на практиці в Кримській області й нам директор школи казав викладати українську мову по-російськи.

— Як?.. Та ви що — смієтеся з нас?..

— Он дивіться, ще й не вірять! Та запитайте самого директора, він вам скаже...

Усі розсміялися, навіть судді на хвилику розтягнули в посмішці губи, але одразу ж злякано погасили її. Прокурор розгублено поозирався довкола, прокурор давно вже не відчував себе таким розгубленим і ошуканим, прокурор витирав лисину і сердито покахикував. Мала вибухнути бомба, але не вибухла.

— Їдьте, дівчино, до Луцька, — мовив не менш «ошуканий» суддя, — і ось вам моя порада: не займайтеся більше дурницями...

Судовий процес нагадував колесо, в якому бігала білка. Воно крутилося дедалі швидше, аж поки все не злилося: і білка, і саме колесо. В очах починало мерехтіти, заходили свідки, щось говорили, виходили... Подеколи білочка спинялася і перед очима поставав порожній зал, судді і свідки...

Опитували Ярослава К. Високий, ставний, із статуєю спортсмена, він тримав себе невимушено, подекуди дивувався тим дріб'язковим питанням, які йому задавали.

— Ви знаєте, що за ту фотокопію книжки, що ви зробили, вас треба судити?

— Судіть, якщо вважаєте за потрібне, — він сказав це байдуже, як байдуже беруть у трамваї квиток.

Прокурор геть усе переплутав. Видно, він мало ознайомився з «делами» і питання, що мав задавати комусь, уже вчетверте випадали мені.

— З якою метою ви доручили зробити Ярославу К. фотокопію книжки?

— Яку фотокопію? — спитав я.

— Вибачте, — зніяковіло перебив прокурора суддя, — ви не того питаєте, кого треба!..

Прокурор закректав, мов би його знову на чомусь »ошукали«. Витирав лисину і ніяково поводив раменами.

Білочка підморгнула прокуророві, він визвірився на неї, вона підморгнула знову — і колесо закрутилося...

...Вранці нас запхали в машини — »чорні ворони«, і повезли всіх на Пекарську, в приміщення обласного суду. Мирослава Зваричевська була в доброму »гуморі« і читала рядки з вірша Шевченка, який написав їх 120 років тому у в'язниці:

»Згадайте, братія моя...
Бодай те лихо не верталось!
Як ви гарнесенько і я,
Із-за решотки визирали...«

— Тіше ви, там! — гаркнула охорона, але цей крик загубився серед гамору, що несподівано окутав наш »ворон«.

— Слава!.. Слава!.. Слава!.. — кричав натовп, що заповнив цілу Пекарську (таке було всі п'ять днів). Нам кидали квіти, вони падали на металевий дах машини, крізь щілину в дверях, до нас. Коли ми йшли в приміщення суду, то йшли по килимі із живих весняних квітів, нам жаль було їх нівечити, але ми не могли оступатися, — нас вели міцно, аж до болю стиснувши за руку. Я згадав собі одного типа, якому впала на картуз квітка. То був череватий військовий, що озирався навколо, мов зацькований заєць. Йому хтось вказав на квітку і він струсив її з картуза з такою ненавистю і ляком, начебто там була маленька бомба.

— Михайле, тримайся! — крикнув з гурту Іван Дзюба до Гориня, — тримайся! — крикнув він.

Я лише встиг побачити його обличчя, побачив на якусь мить, як Ліна Костенко пробилася крізь стрій охоронців і спритно вклала в руку Мирославі Зваричевській плитку шоколаду. Начальник ізолятора, мов навіжений, мотнувся до Мирослави і вихопив плитку назад.

— Чорт ево знаєт, может она отравлена?..

Білочка спинилася і здивовано глянула на прокурора. Той, напаччений і урочистий (лише клятий п'їт усе псував), читав із купи паперів:

»...товариші судді! — Після цифр все зростаючих успіхів нашої промисловості звучить усе могутніше!.. Сотні тонн надпляного вугілля... чавун і сталь... шерсть і волокно... молоко і яйця...

Білочка здивовано кліпала очима, прокурор невдоволено кидав на неї оком, сердито надував щоки, а вона підморгувала йому, в нього засіпалася брова і знову густо заряснів на лисині п'їт, він вхопився за рятівну хустину, загубив рядок, що мав прочитати, білка скочила — і колесо знову закрутилося...

Ліна Костенко... З нею тут теж нічого не могли зробити, як і з її поезією. Вони обоє жили на цьому безглуздому процесі. Вони обоє

обурювалися, як можуть лише обурюватися чесні люди, сміливі і справжні громадяни. Її застерігали... лякали, вмовляли, натякали, їй може вперше знайомі і незнайомі говорили про її великий талант, якому ще треба розквітнути, їй казали, що її місце не тут, на Пекарській, а вдома, в кабінеті, де спокій і затишок. А вона сміялась їм у вічі, а вона лютувала, як можуть лютувати лише поети. А вона була поетом, гарним поетом. Але вона забула нараз про це, забула, що вона поет. Інші, малі і великі графомани в цей час лякливо замикалися в свої конури-душі і клепали «стіхі», які зичили їм славу й премії, коньяк і «Волги». Вона дивилася людям у вічі, вона шукала в них совісті, і хай вони пробачать їй за...

...Білочка спинилася, перестало мерехтіти колесо. Прокурор саме робив «екскурс» у сиву давнину. Ні, скажімо, вдався не до такої вже й глибокої, а якраз до часів Австро-Угорщини.

— Ось ці отщепенці, товариші судді, не люблять приятного великого російського языка. Я как-то був у Львівському університеті, — часто туди заходжу, — в цей, значить, храм науки, там мене, на одній кафедре, друзя запропонували вірш Маркіяна Шашкевича, которого я, до речі, давно знав. В темному мороке Австро-Угорської імперії така светлая натура. Їх земляк, звінїте, хіба в таких отношеніях може бути такий земляк, — як Маркіян Шашкевич, і так той, панімаєте, тягнувся своїми взорами до великого російського языка. Ось послушайте, як він писав про нього:

»Руська мати нас родила,
Руська мати нас кормила —
Чому ж мова їй не мила?..«

Білочка здивовано видивилася на члена Спілки письменників України, прокурора Бориса Антоненка. Усі розсміялися, чим оприкрили промовця.

— Та це ж він не про російську мову писав, — сказала Мирослава Зваричевська, — а про українську! Колись же Україну називали Руссю...

Судді опустили голови, почали перегортати перед собою папери, а прокурор вдався до своєї рятівничої носової хусточки — бож лисина густо зарясніла горошинами поту. Він злісно скинув головою:

— Товариші судді, — мовив відривчасто, я не можу далі так вести промову. Наведіть порядок!..

Суддя встав, сперся на громаддя столу і несподівано впер свої примружені очі вдаль.

— Прошу до порядку...

Білочка підморгнула прокуророві й він нервово перегорнув свою об'ємну промову.

— Колись, за тієї ж темної безпросвітньої Австро-Угорської монархії, такий геній, панімаєте, які рідко бувають, як Іван Франко, панімаєте, так той за то, що любив і пропагував руську культуру, не був допуще-

ний властями до викладання в університеті. А хто ж тепер викладає в нас? Ось сматріть, перед вами бувший викладач цього ж університету підсудний Осадчий. Так той репетує усюди, що згоріла бібліотека, що згоріло національне багатство українського народу...

Хтось несподівано хихикнув, білочка знову моргнула і прокурор знову оприкрився. Але він, з властивою йому впертістю, швидко опам'ятався.

— Так чого він міг навчити студентів?.. Він тут багато говорив про Остапа Вишню. А хто такий, панімаєте, Остап Вишня? Я добре знаю тридцять роки і не вам, молокососам, колупатися в деяких неув'язочках тридцятих років!.. Хто такий, панімаєте, Остап Вишня. Т... Та одне те, що Остап Вишня писав отборним, чистим українським язиком, толкало його читателів, а славу Вишні, панімаєте, лі, штучно роздували — до разного там способу мислення. За це він получіл под зав'язочку...

Та смішна білочка зі своїм колесом — не моя примха, я не вигадував її. Вона була насправді, але ще, мабуть, кумедніша, аніж я її змалював. Вона вертілася у своєму різнокольоровому колесі, демонструючи, як усі кольори зливаються під час руху в один — білий. Вона вертілася, не менш кумедно перебираючи ніжками і ворущачи своїм гострим писочком, вона вертілася, показуючи, як швидко проминає час; на швидку руч збитій сцені, на гомінкому ярмарку, приїзні артисти з гомінкого балагу ставили смішну виставу судового процесу. Тут був неоковирний ерудит-прокурор, з традиційною лисиною (ознака людського розуму) і традиційним дощем поту на ній. Тут були судді, але вони традиційно мусили їх судити, оскільки на те ж вони боги й судді. Тут були традиційні адвокати, які не захищали нікого, бо їх начальниками були самі судді і прокурор, а спробуй проти начальства поперти — попруть традиційно тебе. Глядачами були самі підсудні, вони стояли гуртом і до сліз реготали — це був традиційний сміх при традиційній комедії. Вони до того захопилися виставою (артисти не були професіоналами і тому їх тра традиційно не була професійною, але все одно було дуже смішно), що забулися остерігатися кишенькових злодіїв, які саме дочікувалися цього занепадницького сміху і тепер нахабно обнімали глядачів і витягували все, що вони мали. У мене в кишнях було порожньо, нічого було красти і тому в мене вкрали два роки. У Михайла Гориня — шість років, у Богдана Гориня — три роки, а клята білочка не переставала крутити своє традиційне різнокольорове колесо — і від цього всі кольори ставали білим кольором; далі традиційно прів картун-прокурор, дрімали на високих кріслах розжирілі судді й миршаві адвокати, тримаючись за серце, щось невпинно гомоніли, немов равни собі під ніс. Це була молитва »Господи, пронеси...«

Мене обікрали примітивно, як обкрадають недосвідчених селяків, що вперше приїхали у велике місто і роздивляються в усі усюди, як коза на нові ворота. Про всю пропажу вони дізнаються пізніше, але

від сорому і захвату такою «чистою» роботою мовчки їдуть додому, не ремствуючи і не сердячись ні на кого в душі...

Я теж був тим селяком і не менш від нього уражений «чистою» роботою. Справді, процес, можливо, не стільки процес, скільки прокурора і суддів, можна нагородити Нобелівською премією. Їм навіть не треба було нічого висмоктувати з пальця (фе, пхати пальці в рот!), вони, позаплющували очі, склали за п'ять днів такі обвинувачувальні «речення», що куди тим мізерним суддям, вклепали Остапові Вишні під саму зав'язку за терористичні акти (не за згвалтування Клари Цеткін, хоча це було б набагато серйозніше звинувачення).

Михайло Косів, мій свідок, сказав на процесі: «Я не читав у Осадчого статті »З приводу процесу над Погружальським«, він не висловлював думок антирадянського націоналістичного характеру, так що незадоволення радянською дійсністю не проявляв» (стор. 85 — зворотного протоколу судового засідання).

Михайлові Косіву сказали шановні судді, що хай він не буде двічі розумним: його випустили з-під арешту (він тривав шість місяців), але його знову залюбки можуть посадити... А у виродці супроти твердження Косіва було написано: «Підсудний Осадчий давав Косіву читати статтю »З приводу процесу над Погружальським«.

Свідок у моїй справі Іван О. п'ять разів сказав на слідстві, що не читав у мене на квартирі статті »З приводу процесу над Погружальським«, це саме він переконливо сказав і на судовому засіданні (стор. 91 — протоколу судового засідання), а судді з високого берега справедливості занесли у вирок: «Підсудний Осадчий давав О. читати статтю »З приводу процесу над Погружальським«.

Мій »лепший« друг Ігор Сандурський на слідстві казав, що я давав йому читати статтю »З приводу процесу над Погружальським«. Перед судом він теж казав, що я йому давав читати, але коли прокурор, роздратований білочкою і її колесом, що ввесь час вертілося перед його очима, спитав, як вона »виглядала«, ця стаття, то С. раптом геть загубився і вимовив, що не може цього сказати прокуророві, бо він не бачив на »живі« очі цієї статті і не читав її, що Осадчий »був скромною людиною і зацікавлено ставився до української літератури« (стор. 89 — протоколу судового засідання).

У присуд судді записали: «Підсудний Осадчий давав читати статтю »З приводу процесу над Погружальським« Ігору С.«... А хтось із суддів, що передчасно »розсміявся«, заніс у вирок ще й таке: «Підсудний Осадчий передав Михайлові Масюткові антирадянську націоналістичну статтю »Промова Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні у 1964 році...« З Михайлом Масютком я ніколи не був знайомий. Під час слідства і під час суду мені жодного разу не згадували цього прізвища...

Свірський у своїй книзі »Історія мого життя« згадує, що коли був маленьким, то дуже любив брехати. Проте він брехав не просто так,

аби брехати, — він завжди хотів зробити дорослим приємну несподіванку: »Тьотя, Двойре, а на вулиці жінка щойно народила. Така маленька дитинка, — вона так страшно кричала...« Тьотя Двойре бігла на вулицю і розлючена верталася назад: ніяка жінка і не думала народжувати на вулиці... А маленький герой у цей час сидів у бур'яні й гірко плакав, палаючи від сорому за брехню... Він плакав і просив свого єврейського доброго Бога, щоб той допоміг йому більше не брехати, але він ніяк не хотів допомогти маленькій і нещасливій дитині...

Я собі згадую цього хлопчика, його муки, і думаю, чи просять коли-небудь судді й прокурори свою богиню справедливості — Феміду, щоб вона нарозумила їх на праведний шлях?..

У мене склалося таке враження, що будь-кого можна засудити за будь-що на довічне ув'язнення. Наприклад, я сів на блощицю і роздушив її. Тоді майор Гальський каже: »Ти преступний презерватів, тебе надо унічтожить, поскольку ти злоумішленно раздавил чесново советсково клопа своей буржуазно-націоналістической жопой!« І цього аргумента досить буде, щоб всипати мені під саму зав'язку. Скаржитись кудись, подавати касації, — о, то будь ласка!.. Це тобі гарантовано, як завтрішній день!..

Несправедливий вирок Львівського обласного суду я оскаржив у Верховному суді УРСР. І що ж там? Мені зняли »незаконно приписані« злочинні стосунки з Михайлом і Богданом Горинями, з Михайлом Масютком та Іваном Світличним. Але мені не зняли свавільно приписаних суддями речей, які заперечили свідки. Мене, як кажуть, далі залишили при своїх арештантських інтересах...

— Ти ще радій, — сказав мені »мій« слідчий після процесу. — То, що ти отримав, менше дитячого. Дякуй Богу, що тобі не вліпили більше... А ті два рочки пролетять, приїдеш, ми ще рибку з тобою на Свितязі потягаємо...

Суд очищує людину, очищує від переживань, недосипань і од віри в бодай примітивну порядність і справедливість. Стає несподівано легко, весело, — тут зовсім не значить нічого строк, 2-10 років, — тобі байдуже, як байдуже перед новим »гріхом« після сповіді... І навіть вузька, з'їжена темрявою камера, гнітить не так і не так починають для тебе звучати »дорогі« слова — »аправляца«, »падйом«, »баланда«. Ти вже відчуваєш себе певним господарем і тебе навіть непокоїть думка, що обікрали, ти знову скидаєшся на того селяка, якого »обчислили« і він іде зо страхом додому, але йому весь час не дає »боятися« світло плетива побачених високих будинків.

До всього цього в мене ще долучився вранці »мій« добрий слідчий. Я з вдячністю глянув на нього, мені весь час здавалося, що ця людина зайва на цій фабриці людських душ, що її місце десь, можливо, в бюрі добрих послуг, з таких людей бувають непогані стюардеси, принаймні зараз я вважав ці професії професіями усмішки, чемності.

Я викладав в університеті, я був журналістом, я писав вірші, і всюди мені здавалося, що я розуміюся на людях, що можу вникнути неспо-

дівано в їхню психологію, зрозуміти їх, і зрозуміти не так просто, а як поганих і злих, щирих і нещирих. А тут я розгублено опускав не раз руки, я ніяк не міг розрізнити добро і зло, доброзичливість і звичайнісіньку людську підлість. Тут усе мені нагадувало велетенського хамелеона, все видозмінювалося, немов би в калейдоскопі, завихрювалося, і я кидав до біса намагання будь-що визначити і до чогось дійти у гадках. Тут у мене вперше закралася недовіра до людської доброти; слова, навіть найпрекрасніші, перестали для мене будь-що важити...

Хто б міг подумати, що в той час, коли слідчий тішив мене зустріччю з дружиною, вона давно чекала на мене поверхом нижче, а той самий слідчий нервово кидав у телефонну трубку, коли вона просила прискорити побачення: »Зачекайте, в мене зараз немає часу. Я занят!« Я не знаю, які важливі державні справи він вирішував, може він тоді спокійно дрімав на дивані або пив каву, але дружина чекала, чекала з десятої години ранку до півп'ятої дня. Дружина була дуже молода, двадцять років, дружина була вагітна і мала не сьогодні-завтра народити. Слідчий знав про це і навіть подеколи турбувався її станом: »Ви знаєте, ви маєте таку гарну дружину...«

Вона стояла бліда й безсила, через десять хвилин після розмови зі мною — впала мені на груди і почала зсуватися на землю. Я думав, що вона від переживання, що довго не бачить мене, але слідчий був набагато далекоглядніший за мене, він поспішно взяв її під руку і провів до виходу. Дружина ще сама пішла, оскільки у неї не було навіть на трамвай грошей, вона дійшла до медінституту і через годину, після побачення, народила...

Нехай, на думку слідчого, я злочинець, безумовно, тоді зі мною можна поводитись, як із злочинцем. Але, навіщо тоді піддавати таким нелюдським тортурам жінку? І не просто жінку, а матір! І не просто матір, а ту матір, яка має народити, і народити саме сьогодні!

Я, наприклад, не можу вірити письменникові Олексієві Полторацькому, редакторові журналу »Всесвіт«, не можу вірити ані як людині, ані як громадському діячеві, який чи не найбільше репетує на сторінках преси за чесність і прищеплює читачам любов до гуманізму... Скажіть, чи можна вірити йому, тому самому, який у тридцятих роках писав про Остапа Вишню: »Класовий ворог... Співець куркульського селянства... Консерватор мови... Зоологічний націоналіст...« А в шістдесятих роках називав великого українського гумориста »найближчим своїм приятелем, другом«? Коли ж він був громадянином? Тоді, коли в скрутну для Остапа Вишні хвилину оббрівував його вздовж і впоперек, чи тепер, коли Отап Вишня реабілітований, коли йому повернено його чесне письменницьке ім'я, названо одним з найкращих гумористів України? Чи має право Полторацький, великий »психоаналізатор« свого часу, називати Вишню своїм другом? Хто давав йому на це право? Громадянська совість, чи радянська влада? Ні, він його підло присвоїв собі, вчинивши ще більший моральний злочин, аніж у тридцятих роках!..

Такі гадки не давали мені спокою, баламутили мою і без того скривджену душу, розривали мене на кусні, що подеколи я не витримував, підходив до стіни, заплющував очі і люто бив перед собою кулаками. Це було у хвилини мого приготування до першого в житті етапу в табори суворого режиму...

(В наступному числі друга частина — «Місто сонця»)

Міра ГАРМАШ

НОКТЮРН

Вийди у сад —
В срібнім прядиві ночі
Творяться чуда,
Творяться дива.
В кого в душі незачинені очі,
Казку покаже
Вдача чутлива.
Сумерк у тюль загортає ялину,
Коник-цвіркун
Знову скрипку закинув,
Снить богомілка
Сни свої сині,
Вітром колисана десь на калині.
Чаші закрили
Крокіси білі,
Роси блищать на зеленому тілі,
Рожі міцніше пахнуть і кличуть
В ніч зачаровану,
В ніч таємничу.
Бачиш? Маліє віддає, простори.
Чуєш? Хтось рідний, далекий говорить...
Стане можливим кожне бажання,
Але й гіркіший посмак прощання.

14. 11. 1971 р.

БАЛЯДА

Звуки лилися крилаті —
Скрипка: Ляльо, Сарасате,
У зоряних, срібних реєстрах,
Концерт, симфонічна оркестра.
Мрії блукали в кімнаті —

Сен Санс, Ляльо, Сарасате...
Із радію звуки тужливі,
Із радію звуки ласкаві,
Скрипаль появлявся в уяві:
Юнак божественно чудовий
І очі його фіялкові,
Постать висока, струнка,
Ніжна рука юнака.
Скрипка сміється, ридає, плаче,
Профіль над нею юний, хлоп'ячий.

.
Скрипаль із далекого міста
Прибув в товаристві піяніста,
І дівчина йшла привітати
Вся в мріях рожевих, крилатих...
Та з зойком втекла з-під порога —
Скрипаль був каліка, безногий.

26. 11. 1971 р.

* *
*

Убитий Бог! Купці у храмі!
Нема чим жити,
Ні кого любити,
Світ попелом ілюзій вкритий,
Кругом так порожньо!
Усе в мінорній гамі,
Як гірко, що купці у храмі!
Та ти не плач!
Не упади в відчай!
Для нас, мабуть, немає ради...
Лиш знов рожевий промінь відшукай
У радощах весняної левади.
Бо ж головне, що ми любити вмієм,
Сміятись,
Плакати,
Радіти,
Хай думають, що ми — наївні діти, —
Не бачимо, не відаєм отрути,
А ми переболіти все зумієм, перебути
Й убогим духом
В темну повінь зла
Ще кинемо хоч крапельку тепла!

23. 11. 1971 р.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

(28)

20-го квітня, 1955 року. Середа. Сьогодні скінчив готувати матеріал до наступного числа журналу.

В цьому числі, за травень, буде надрукована стаття д-ра Григорія Завадовича »Твір, що заслуговує на увагу«. Це рецензія на мою повість »Пригоди Марка Чубатого«.

24-го квітня. Неділя. Теплий весняний день. Ми з дружиною вирішили поїхати сьогодні до воєнного музею — »The Imperial War Museum«, що недалеко нас. Вже давно збирались його відвідати та ось тільки сьогодні вирішили піти.

Воєнний музей розташований у величезному старому будинку з куполою. Заснований він в 1920 році, але був десь в іншому приміщенні, а в цьому ж будинку він від 1936 року.

В музеї найбільше експонатів з двох минулих світових війн: 1914-1918-их і 1939-1945-их років. Бачили ми тут і жахливу зброю минулої війни — німецькі »фау-1« і »фау-2«, величезні бомби. Між німецькою зброєю є і бронзовий орел з »гакен-кройцом« у лапах. В кількох місцях він прострілений кулями, побитий осколками бомб і, нарешті, опинився в англійському полоні. Так йому й треба!

29-го квітня. П'ятниця. Сьогодні ми з дружиною були в бібліотеці Британського музею, а вертаючись додому — зайшли до великої і всім відомої англійської книгарні »Фойлес«, де можна купити і книжки слов'янськими мовами.

І ось у »Фойлеса« ми зовсім несподівано побачили виставку »Українського самодіяльного мистецтва«. Як вона туди потрапила? Хто її організував? Не знаю! Виставка скромна, але досить гарна. Це одна велика кімната на 2-му поверсі, де виставлені вишиті жіночі блузки, скатерки, серветки, рушники. Переважав геометричний орнамент вишиття, отже з Галичини, але було й кілька зразків рослинного орнаменту з Поділля чи Київщини.

Для нас це мила несподіванка і ми з приємністю провели тут цілу годину.

1-го травня. Неділя. Сьогодні рано ми були в греко-католицькій церкві на паняхиді за гетьмана Павла Скоропадського. Був і гетьманич Данило. Після Богослуження він підійшов до нас і розпитував мою дружину, як у неї ідуть справи з дисертацією.

З церкви ми поїхали до Сан Джеймс Парку. Тут тепер дуже гарно: цвітуть вишні, всюди свіжа зелень і квіти. Відчувається весну. На озері плавають качки з каченятами.

О год. 2-й почав накрапати дощ. Ми вийшли з парку і пішли в напрямі Бакенгемського палацу. Тут побачили парад: дівчат у морській уніформі, шотландців та ще якісь військові частини; всі колони йшли із своїми оркестрами. Музика грає, а зверху дощ... Людей на хідниках багато.

Додому вернулися біля 5-ої години по полудні: змокли, втомлені, але веселі й задоволені. Не зважаючи на дощ, прогулянка була дуже приємна.

11-го травня. Середа. Одержав цікавого листа від Павла Степановича Гавриша з Канади. Він пише, що Сверид Ломачка висловився про мого «Марка Чубатого» так: «...твір написаний добре, читається легко, а головне: оригінальний свіжий гумор». Спасибі за позитивну характеристику.

Увечері почав читати Уласа Самчука «П'ять по дванадцятій» — це щоденник, добре й цікаво написаний.

13-го травня. П'ятниця. П'ятницю 13-го числа англійці називають «Black Friday» — чорна п'ятниця. Згідно з народним віруванням — така п'ятниця нещаслива. Але я одержав сьогодні приємного листа від гетьманича Данила. Він пише:

«Тількищо прочитав Вашу книжку «Пригоди Марка Чубатого», використовуючи для того маленьку передишку в моїй, звичайно дуже напруженій праці.

Цей Ваш твір прочитав із великим інтересом і від щирого серця Вас поздоровляю, бо певний, що він зверне на себе загальну увагу.

Мені дуже сподобалось сполучення тонкого дотепу і сатири з описом таких трагічних обставин, що серед них живе наш народ під советами.

Вважаю, що було б добре, щоб Ви цей специфічний стиль далі культивували, бо він є чимсь рідким у нашій модерній літературі, хоч по суті виявляє одну з найбільш характерних рис нашого народу: справжній і здоровий гумор, оптимізм, витривалість і стійкість. Бажаю Вам дальших успіхів».

17-го травня. Вівторок. Сьогодні переглядав англійські журнали і в одному з них прочитав про гумор. Автор статті каже, що сльози в усіх людей є виявом, приблизно, однакового емоційного збудження. Отже, всі люди плачуть, приблизно, однаково, але не всі однаково сміються! Там, де сміється німець, не завжди буде сміятися англієць; де сміється робітник, не завжди сміється освічена людина; де сміється юнак, не завжди буде сміятися старша людина. Крім цього, гумор може бути обмеженим і історичним часом. Наприклад, теперішня людина не завжди буде сміятися з того, з чого сміялися 100 років тому...

Тому проблема гумору — дуже складна. Гумор у літературі — одна з найтяжчих форм літературної творчості. Варто опрацювати статтю на тему гумору.

Сьогодні дощ, холодно... Я полагоджував справу журналу, написав десять листів до його читачів і передплатників.

22-го травня. Неділя. Цілий день працював над «Записками», хочу описати своє дитинство і юнацькі роки, але трохи з гумором. Насправді, моє дитинство таке, що над ним можна плакати, а не сміятися. Все ж пробую описати його з гумором, пробую сміятися, хоч не знаю, що з цього вийде. Сьогодні написав десять сторінок.

Увечорі ще раз перечитав Гоголеве оповідання «Вій».

26-го травня. Четвер. День провів у бібліотеці Британського музею і студював цікавий матеріал про Одесу, про її історію і розвиток.

Одеса — моє рідне місто, хочу написати нарис або бодай статтю про неї, але ніяк не зберуся, все щось заважає.

Сьогодні відбуваються вибори до британського парламенту. Ввечорі їздив на Трафальгар сквер і хотів побачити, як англійці відзначають цю важливу подію. На Трафальгєрській площі було багато людей, особливо молоді, але почав падати зливний дощ і я вернувся додому. Кажуть, що перемагають консерватисти і до влади прийде Іден.

27-го травня. П'ятниця. Вибори виграли консерватисти, вчорашнє передбачення виправдалося.

Я й сьогодні був у бібліотеці Британського музею і працював над матеріалами про Одесу.

31-го травня. Вівторок. Одержав листа до редакції журналу «За єдність нації» від проф. д-ра Полонської-Василенко «Чи Гетьманський рух консервативний?» Насправді, це велика й добра стаття. Мабуть, надрукую її в наступному числі журналу. Між іншим, авторка пише:

«Сила й могутність Соборної України, а іншої ми не уявляємо собі, буде залежати не від «консервативности» її діячів, а від їх політичної мудрости, з якою вони будуть творити нову Українську державу, вміло використовуючи її національні традиції».

1-го червня. Середа. Одержав листа з Парагваю від Антона Кущинського. «... Тут у нас, серед українців Парагваю, — пише він, — великим успіхом користується Ваша повість «Пригоди Марка Чубатого», я також захоплююсь Вашим Марком — це дійсно цікавий і новий тип в нашій літературі».

Так мій Марко попав аж до Парагваю!

3-го червня. П'ятниця. Одержав листа від д-ра Гр. Завадовича з Америки, він хвалить травневе число журналу: «... це справді вартісне видання. Я перечитав його від першої до останньої стрічки...»

Спасибі за комплімент, проте я сам не відчуваю задоволення. Треба більше матеріальних засобів і менше «наглядачів», то журнал, може, був би кращий...

11-го червня. Субота. Одержав листа від проф. д-ра Ол. Оглоблина з Америки, він пише: «... З великою приємністю буду співробітником журналу «За єдність нації». Він мені дуже подобається. Разом з цим посилаю Вам статтю про Андрія Полетику — це окремий розділ моєї, ще неопублікованої в цілості, праці «Люди старої України».

Одержав ще й другого листа, дуже неприємного — лист від «начальства»: забороняють друкувати статтю проф. Полонської-Василенко «Чи Гетьманський рух консервативний?»

Увечорі дзвонив до гетьманича Данила, говорив з ним по телефону, але ні до чого не договорився.

24-го червня. П'ятниця. Одержав листа від проф. Петра Чуйка з Америки, а разом із ним і статтю, в якій мова про мій твір. Перепишую її до щоденника:

«Якої літератури нам бракує? Багато читачів висловили свої зауваження про повість О. Воропая «Пригоди Марка Чубатого», але, на мою думку, вони не подають найтоловніших її рис, які притягають увагу читачів і роблять цю повість такою популярною серед української еміграції. З цієї причини хочу висловити свої думки щодо вартости цієї книжки.

Насамперед зазначу, що порівняння повісті Воропая «Пригоди Марка Чубатого» з оповіданням Гашека «Пригоди бравого солдата Швейка», як це зробив один з читачів, неправильне, бо зміст їх і форма мають протилежні наміри. Як відомо, Гашек у своїй книжці про «Бравого солдата Швейка» штучно й досить цинічно висміює сучасний йому суспільний устрій для того, щоб довести марксівське твердження про загнивання капіталізму й прихід на зміну йому нового комуністичного ладу. Натомість у повісті Воропая «Пригоди Марка Чубатого», автор, на підставі практичного ознайомлення з комуністичним ладом, подає його нікчемність й доказує, що тільки поваленням його й наверненням до власної державності, яку ми самі завалили, можна забезпечити життя й майбутнє нашого народу.

Щоб зрозуміти значення повісті Воропая «Пригоди Марка Чубатого», треба насамперед пригадати, що в ній автор описує українську підсоветську людину, яка в жорстоких умовах, через свою інтелектуальну вищість щодо окупанта, вміє жити, що більше — де є змога, ставить опір нахабливим наїзникам, які фізичною силою хочуть накинати Україні своє панування. Такої літератури нам аж занадто бракує, бо до цього часу більшість авторів, які пишуть про переживання підсоветських людей на Україні, намагаються ставити їх у становище цілком безнадійне, безвихідне щодо збереження свого національного буття, щоб таким способом викликати найбільший жаль до них і ненависть до окупанта. В цьому освітленні є велика небезпека для нашого Визвольного Руху, бо — як писав Липинський — «... той народ, що викликає до себе тільки жаль, не може бути державним, бо він не позбувся рабської психології й буде завжди у поневоленні сильнішими народами...»

Отже, коли б ми пізнавали український нарід за таким тільки описом, то могли б глибоко помилитися й вводити в облуку чужинців, які вивчають українську проблематику. З історії знаємо, що державні народи в моменти найбільш трагічні для існування не заломлюються й цим рятують себе від знищення. Український нарід також у часи найбільшої небезпеки свого життя, через фізичне винищення його, репресії і перманентні злидні, не тільки не заломився, а й знайшов сам, без зовнішньої допомоги, правдивий шлях для свого майбутнього — шлях, що його призначив Промисел Божий на протязі тисячолітньої історії нашого народу.

У своїй повісті «Пригоди Марка Чубатого» автор описує життя українців саме під цим кутом і на підставі фактів доводить, що наш народ, опинившись під тяжким чоботом московського окупанта, тому не загинув, що хутко збагнув своє становище й ті засоби порятунку, які для цього залишилися, і почав їх використовувати на своєму тернистому шляху. До таких засобів вдався й Марко Чубатий, як прототип багатьох українців, які зрозуміли, що соціалістичними гаслами вони собі добробуту не здобудуть й почали шукати іншого порятунку.

Друга найважливіша властивість цієї повісті та, що автор через Марка Чубатого зумів правдиво подати світоглядні зміни, які відбулись у психіці нашого народу, після невдалих визвольних змагань у 1917-20 роках. Автор дуже стисло подає ті моменти, коли Марко Чубатий аналізує весь процес українських визвольних змагань і, нарешті, ставши на шлях державника, вже без вагань прямує до наступних змагань не за рецептами соціалістів, а на підставі наших традицій і оцінки минулої боротьби. Така зміна не є виняткова, бо те, що оповідається про Марка Чубатого, відноситься до цілого українського народу й тільки ті, що його не знали, сьогодні цього процесу не можуть уявити. Можна з певністю сказати, що сьогодні вже до нашого народу не можна підходити міркою 1917 року, бо він виріс, пізнав і оцінив своїх приятелів і ворогів, а головне — відчув на собі найбільше удари долі за ті помилки, що були зроблені в часи найсприятливіші для здобуття власної держави.

Такі риси роблять повість Воропая цікавою й актуальною для нашої еміграції. Можна побажати авторові дальших успіхів у цьому напрямку й перетворити повість у трилогію, щоб довести до сучасних днів. Це тим більш можливе, що п. Воропай чи не єдиний письменник, що зацікавився фолкльором підсоветської української людини й має велику кількість матеріалу з життя т. зв. остовців у Німеччині, в яких освітлюється глибока віра українців у свою кращу майбутність, любов до України та надія, що вони дочекаються великої радости славити Бога у Вільній Незалежній Україні.

Повість написана дуже доброю мовою, що відбиває кольорит нашого Лівобережжя й Степу. Цією мовою добре володіли Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський та інші корифеї українського слова й це робить повість дуже цікавою та привабливою для тих, що люблять

живе українське слово. Мова стисла, лаконічна — це також не в стилі Гашека, який вводить довгі і часом нудні монологи.

У всякім разі, ця книжка заслуговує найбільшої уваги наших читачів і успіх її стверджує необхідність такої літератури».

Щиро дякую проф. П. Чуйкові за таку добру оцінку мого твору.

25-го червня. Субота. Одержав листа від проф. Полонської-Василенко. Лист «гіркий», вона нарікає на те, що її стаття зазнала цензурних утисків. Мені також дуже неприємно, це сталося проти моєї волі...

Сьогодні ми з дружиною були на весіллі у пана О., нашого знайомого. Скромне й сумне весілля бідних, самотніх людей на чужині. Я бажаю їм, щоб були щасливі!

1-го липня. П'ятниця. Одержав листа від пана М. з Америки, він пише: «Зустрічаюсь тут з В. Чапленком, В. Баркою, Д. Гуменною, Орлом та іншими світилами нашої літератури. Не всі вони живуть добре, дехто з них бідує, бо доводиться заробляти на хліб щоденний у поті чола свого: мийють посуд, працюють на фабриках. Роблять все, що кому довелося. Література тут їх уже не гріє...»

Що ж, це велика втрата для нашої літератури!

13-го липня. Середа. Одержав листа від пана Д. з Америки. «З приємністю — пише він — читаю уривки з Вашого щоденника, що їх друкуєте в журналі. Всі ті сторони, які Ви називаєте — Манастирська, Бучач... добре знаю, всі ті сторони пішки обходив. Я цікавий був знати більше про Вас — Ваш вік, Вашу освіту. А оце сьогодні бачився з проф. П. Чуйком і він мені про Вас розповідав, каже про Вас, як про здібного молодого чоловіка. Чи маю йому вірити?»

Та хто його знає? Я й сам не певний, чи маю якісь здібності?! Ось тут, в Лондоні, не можу знайти собі відповідної праці й пристосуватися до обставин.

25-го липня. Понеділок. Рано їздив до друкарні, завіз матеріал до друку. Наступне число журналу має бути подвійне.

Вдень одержав листа від пана С. Д. з Бофало (Америка). Між іншим, він пише й про те, як із своєю дружиною відвідував будинок Об'єднаних Націй.

«Коли реєструвалися, я заявив, щоб дали нам провідницю, яка знає українську мову, бо російської чи польської мови не розумію. Сказали нам чекати. Пустили телефон в рух і було чути, що шукають «спешел юкренієн». Врешті прийшла чорнява панночка і водила нас по різних залах. Я звернув увагу на те, що зала Ради Безпеки має задню стіну з соломи і сказав, що тепер розумію, чому Рада Безпеки солон'яна. Наша провідниця виявилася дуже милою і симпатичною панночкою, заявила, що оце вперше їй доводиться водити відвідувачів будинку ООН, бо дотепер ніхто офіційно не вимагав української провідниці. Вона родом із Закарпаття, приїхала до Америки шість років тому. Оглянувши будинок, ми всі троє пішли до ресторану...»

Лист кінчається так: «Ну, Богу дякувати, домучив цього листа. Ішло пияво, бо машинка вже відмовляє послуху. Колись я мав добру машинку, що раніше була власністю Симона Петлюри. Я відкупив її від Євгена Вирового, але цю машинку добрі люди вкрали».

Сьогодні гарний соняшний день, справжнє літо.

30-го липня. Субота. Ось уже третій день проводжу час у бібліотеці Британського музею. Сьогодні бачився з проф. В. Щербаківським.

В «Українській Думці» є повідомлення, що до Лондону приїхав Леонід Полтава з «кіно-літературними вечорами». Дуже цікаво, хотів би з ним зустрітись.

31-го липня. Неділя. Треба вивчати далі англійську мову, мушу перебороти труднощі й неохоту, бо жити в Англії і не знати англійської мови досить тяжко.

Читав Чарлза Діккенса.

1-го серпня. Понеділок. Сьогодні у Великій Британії день відпочинку і розваги — «Bank Holiday». Погода дуже добра: сонце, тепло...

Ми з дружиною ходили до парку й провели там півдня. В парку гарно, людей повно... Це дуже приємне місце для розваги, лондонці люблять парки.

Я дивився на рослини і думав: чи не доведеться мені знову вернутися до свого старого фаху: агрономії або ботаніки?! Можливо, що мій «рослинний» фах принесе мені й тут якусь користь, бо моє редакторство — річ ненадійна, треба братись за щось інше.

4-го серпня. Четвер. Рано продовжував перекладати на англійську мову свої «Звичаї...», вже маю біля сотні сторінок. Може колись пощастить видати їх англійською мовою.

О год. 2-ій по полудні їздив до бібліотеки Британського музею. Переглядав каталоги і шукав матеріалів про Агрономічну академію ім. Тимирязева, яку я закінчив у червні 1940 року. Хочу щось знайти про цю свою «Альма Матір» і написати про неї у своїх спогадах. Децто знайшов, але мало.

7-го серпня. Неділя. Починаю цікавитись рослинами. Сьогодні читав Юрія Липи «Ліки під ногами» — цікава і корисна книга про лікарські рослини.

В розділі «Українські традиції» прочитав таке: «Перші згадки про плекання рослин в Україні знаходимо ще в Геродота, отже дві тисячі п'ятсот літ тому... У великокнязівську добу знаходимо згадки про Лаврівські городи та городників, що садили квасоллю, цибулю, часник та цілющі зела. З гетьманських традицій треба згадати одну з перших державних українських аптек, заложену в Лубнях, правдоподібно, за гетьмана Івана Мазепи. Лубні осталися й досі зв'язані з традицією годівлі лікувальних рослин...»

А далі: «Збирання народних лічних традицій почалося у нас уже віддавна, різні писані зільники й гербарії були в нас дуже популярні ще за козацьких часів (знайдено сліди цього і в «Щоденнику Марковича»).

Справді лікарські рослини — цікава тема і над нею варто працювати.

17-го серпня. Середа. Нарешті вийшло подвійне число журналу «За єдність нації». Між іншими матеріалами, тут надрукована і рецензія д-ра Григорія Завадовича на повість Леоніда Полтави «Чи зійде завтра сонце». Оцінка повісті така: «Серед небагатої української пригодницької літератури повість Леоніда Полтави становить помітне явище... Письменник економічно використовує художні прийоми цього жанру і вміє зосередити увагу читача на головному, тримаючи його цікавість увесь час у напруженні».

Рецензія закінчується так: «...фантастичну повість Леоніда Полтави «Чи зійде завтра сонце» вітаємо, як твір корисний для української молоді».

18-го серпня. Четвер. Сьогодні день народження моєї дружини, але ми відзначили його дуже скромно, тільки вдвох.

Одержав листа від д-ра Григорія Завадовича, він пише: «Прочитав Вашу книжку «В дев'ятім крузі», вона робить солідне враження. Якщо на неї ще ніхто не написав рецензії, то напишу. Книжка заслуговує найкращої оцінки».

21-го серпня. Неділя. Цілий день була справжня спека, як колись у нас, на Одещині. Ми з дружиною були вдома: вона займалася своєю дисертацією, а я читав про лікарські рослини. Хочу відновити свої ботанічні знання.

Увечері, як вже стемніло, ми сиділи з дружиною у маленькому садку біля хати, дивилися на зоряне небо і пригадували рідну Одесу. Отак колись доводилось нам ночувати на полі, в степу, недалеко Одеси, під нашим прекрасним зоряним небом...

22-го серпня. Понеділок. Сьогодні, як і вчора, гарний соняшний день, але я такий зайнятий журнальними справами, що не мав часу навіть вийти на вулицю.

Одержав листа від Івана Манила, він пише: «Вашого Марка Чубатого перечитав за два вечори. Продовжуйте писати й другий том. Для нас цікаво перечитати й інші пригоди Марка Чубатого, наприклад, в Туреччині. Всі події видаються правдивими і дійсно пережитими Марком. Читається легко й цікаво. Післямови, на мою думку, не слід би друкувати, бо Марко Чубатий — цілком позитивний тип...»

Дякую за прихильний відгук, як тільки буду мати час і нагоду — напишу другий том «Марка Чубатого»...

30-го серпня. Вівторок. Сьогодні пан Л. повідомив мене, що вже видав мою книжку «Українські народні загадки» — це на четвертому році після складення умови. Оце видавець!

Я відразу поїхав до видавництва і взяв кілька примірників «Українських народних загадок». Книжечка досить пристійна, але має тільки 54 сторінки друку.

31-го серпня. Середа. Був у бібліотеці Британського музею. Знову взявся за етнографію, бо хочу опрацювати ще кілька тем з цієї ділянки. На жаль, бракує мені часу, видавання журналу вимагає багато праці, а користи жодної не дає. Мушу якось інакше влаштовувати своє життя, але як?

1-го вересня. Четвер. Готував матеріал до наступного числа журналу, знову має бути подвійне число.

Удень у мене був пан О. і сказав, що Леонід Полтава вже поїхав до Франції. Шкода, я не зустрівся з ним!

4-го вересня. Неділя. Рано готував матеріал до журналу, мабуть, до останнього числа за моєю редакцією.

По обіді ми з дружиною їздили до Природничого музею. Оглянули тут велику й дуже добру колекцію різноманітних птахів, бачили й інших тварин.

Природничий музей великий і дуже добре устаткований, щоб оглянути все — треба багато часу. Колись приїдемо ще раз.

6-го вересня. Вівторок. Рано їздив до друкарні, завіз матеріал до наступного числа журналу. А там — пуста! Поляк звільнив усіх своїх складачів, бо немає чим платити. Що буде з журналом? Невідомо!

9-го вересня. П'ятниця. Одержав листа від д-ра Дмитра Бучинського з Мадриду. Він пише: »В одному з пакетів із матеріалами, призначеними на виставку, що їх була ласкава надіслати на мою адресу Президія СУБ-у, я знайшов Вашу книжку »Пригоди Марка Чубатого«. Прочитав її »одним духом«, а це значить, що книжка написана цікаво. Не знаю, що про неї сказала наша критика, на мою ж думку таких книжок у нас дуже мало. Гарна, в живих кольорах фільмова стрічка. Здається, що Ваші кадри скачуть, як дрібні епізоди, але це добре змонтований фільм. Марко Чубатий — перевищує все написане в нас на цю тему в різних літературних жанрах. Прекрасний і природний тип. Гумор незрівняний. Я тут, у Мадриді, серед мізерії життєвих злиднів, давно забув сміятися. Тепер придавила мене моя стара хвороба, зле почуваюся і так сердечно давно не сміявся, як читаючи »митарства« Вашого знаменитого Марка. Не дивіться на нашу сувору, часом побігливу і несправедливу критику, продовжуйте свою благородну працю...«

Лист закінчується допискою: »Знаєте, що весною 1956 р. в Мадриді буде виставка нашої книжки, преси та всього іншого, згідно з нашим пляном, який ми подали в нашому заклику. Я хотів би не тільки прочитати всі інші Ваші праці, а й бажав би, щоб вони були на виставці та збагатили її«.

Щиро дякую д-рові Д. Бучинському за такий приємний лист.

Одержав журнал «The Ukrainian Review» (ч. 3), тут надрукована моя стаття «Traditions of Harvest-time».

12-го вересня. Понеділок. Сьогодні у бібліотеці Британського музею я зустрівся з проф. Г., що приїхав до Лондону з Німеччини. Це вже старша людина, на еміграції з 1924 року. Літератор, але цікавиться фолкльором і етнографією. Його зацікавлення досить своєрідне й трохи дивне, він ніби не відчуває тих труднощів, які існують для етнографа за кордоном, тому й ставить неприродні вимоги.

Увечері проф. Г. був у мене вдома, я показав йому деякі із своїх етнографічних і фолкльорних праць. Не знаю, чи був ними задоволений.

14-го вересня. Середа. Вже осінь, холодно... До того ж і настрої у мене осінній. З журналом зовсім погано.

Вдень відвідав мене пан Ш., що приїхав з Оксфорду. «Читав ваші книжки, — каже, — чув про вас багато і захотів познайомитись».

Пан Ш. уже старша людина, досить приємна. Розповідав про себе, вчився у трьох університетах, але ні одного не скінчив. Далі: «Був у війську, воював за Україну, а тепер, на старість, підлоги мию». Сумна історія.

23-го вересня. П'ятниця. Справа з видаванням журналу «За єдність нації» майже безнадійна. Нема грошей! Сьогодні написав листи до видавців журналу, що в таких умовах не можу продовжувати своєї праці.

До журналу даю таке повідомлення: «Увага! Редактор журналу «За єдність нації» Олекса Воропай за власним бажанням уступає зі свого становища». Отже, моє редакторство закінчилось, мушу влаштуватися інакше.

Шкода! В журнал я вклав багато праці, а тепер доводиться залишити його. Мушу попрощатися і з тими людьми, що поставили мене в таку ситуацію. Це наука на майбутнє. «Віз ломається — чумака ума набирається!», каже народна приказка.

25-го вересня. Неділя. Написав листа до пана О. і просив розвідати, чи не можна дістати праці в тій майстерні, де він працює? Я ж трохи розуміюсь на механіці.

1-го жовтня. Субота. За кілька минулих днів в мене зайшли великі зміни. Найголовніша з них — це моя нова праця. Ремонтую тепер лічильні апарати для таксі й цією «посадою» я цілком задоволений.

Ще у вівторок, 27-го вересня, пан О. повідомив мене, що можу прийти на працю. Я відразу поїхав до уряду праці, взяв спрямування і подався до майстерні. Тут заповнив анкету, оформився і на другий день, в середу (28-го вересня), почав працювати.

Праця досить можлива, не дуже тяжка і не надто брудна. Сиджу за столом і ремонтую «метри». Правда, я ще не завжди знаю, куди яку гайку закрутити. Поруч зі мною сидить мій добрий знайомий, пан О.,

і повчає мене. Очевидно, майстер зробив ласку, що прийняв мене, «неофіта», на цю працю. Я вдячний йому за це.

Сьогодні відніс «картку» до уряду праці. Ходив також на поліційну станицю зареєструвати свою нову працю. Поліцай, побачивши в моїх документах, що я з посади «Editor» перейшов на «Taxi meter repair», сказав:

— You make progress.

Сьогодні писав листи, написав і до пана Л., мого «начальника»: «...приїжджайте на ліквідацію».

2-го жовтня. Неділя. Відпочиваю... Удень читав «Самопізнання» — спогади Н. Бердяєва. Він походить з Києва, а тепер ось уже 30 років перебуває на еміграції, в Парижі. Між іншим, пише: «Київ — це одне з найкращих міст в Європі. Розташований на горах, на березі Дніпра, з незвичайно широким видом, з чудовим Царським садом, із Софійським собором, що є одною з найкращих церков у світі». «Забув» тільки додати, що Київ — столиця України.

3-го жовтня. Понеділок. Працюю... Поступово засвоюю мудрість: куди, яку гайку треба закрутити.

Майстерня невелика, все ж у ній працює понад півсотні людей. Переважно — молоді, що закінчили спеціальні курси. Мій приятель, пан О., допомагає мені.

Хоч моя праця й не надто тяжка, проте відчуваю втому. Сьогодні, вийшовши з майстерні, поїхав на курс англійської мови, але був такий втомлений, що мало що розумів.

4-го жовтня. Вівторок. Закінчивши працю, я вийшов із майстерні з моїм приятелем паном О. Почалась розмова про те, що чекає нас у майбутньому. Які перспективи? Пан О. поет, пише вірші, в інших умовах міг би думати про літературну кар'єру. Я ж хотів би ще вчитися, писати дисертацію і займатися наукою. Але, як це все поєднати з працею ради хліба щоденного?

Пан О. настроєний песимістично, не вірить, що зможе колись чогось добитися із своїм літературним талантом. Я ж доводив йому, що не все ще втрачене. Він молода людина і може вчитися, працюючи в майстерні.

8-го жовтня. Субота. В листах дорікають мені за журнал, радять продовжувати свою редакторську працю вечорами, а вдень працювати в майстерні. Вони не розуміють, що у вільний від праці час я маю чим займатися, бо хочу бути творчою людиною.

Ввечорі до мене приїхала ціла «комісія» — трьох панів. Говорили про журнал, радились, але ні до чого не договорились. Я сказав: «Рубікон перейдений і повороту немає!»

16-го жовтня. Неділя. Вже кілька днів не записував щоденника, хоч деякі події треба було занотувати.

Вчора одержав листа від проф. П. Чуйка, він пише: «Щиро дякую за Вашу книжку «Українські народні приповідки». Я використовую їх

на курсах українознавства. Пишете дуже легкою мовою і це одне з Ваших досягнень в літературній праці. Пишіть і надалі так само, не ускладняйте речень, щоб думка була чиста і відразу зрозуміла. Продовжуйте свого «Марка». Я цей твір завжди читаю, якщо хочу відновити в собі добрий настрій...»

На роботі в мене буває різно: і добре, і зле. Бракує мені професійного спириту в руках. Все ж надіюся, що «не святі горшки ліплять».

Сьогодні працював над «Звичаями нашого народу».

29-го жовтня. Субота. Відпочиваю... Одержав листа з Канади від пана П., він пише: «Оце вчора переглядав Ваші книжки. Мені подобається Ваша брошура, що називається «В дев'ятім крузі» — це цікава річ, тільки сумна. А ось «Пригоди Марка Чубатого» — весела книжка. Я вже читав її та ще буду читати. Ваш «Марко» примушує мене сміятися — дуже вдалий тип. Ви там, в Англії, вирости! Англійський клімат, мабуть, добре на Вас діє. Переїжджайте до Канади, буде Вам веселіше, тут більше наших людей, більше знайдете друзів. Приїжджайте...»

Може справді, в Канаді було б краще, але ми з дружиною залишились в Англії. Дружина пише дисертацію у Лондонському університеті, а потім десь влаштується на працю. Я хочу далі вчитись. Спільними силами може щось осягнемо.

9-го листопада. Серeda. Сьогодні день мого народження. Всю свою молодість я учився, а ось тепер ремонтую «метри». Що ж, це також робота, чесний труд. На чужині треба привикати до всього.

Увечері ми з дружиною повечеряли і випили по склянці вина з нагоди дня мого народження.

13-го листопада. Неділя. Вчора був у СУБ-і, зайшов до книгарні і купив два томи «Творів» С. Черкасенка. Це, мабуть, бібліографічна рідкість, бо книжки видані в 1920 році, отже — 35 років тому! На початку першого тому є портрет поета, але нема жодної передмови, нема й довідки про автора.

Я заглянув до «Української загальної енциклопедії» і прочитав таке: «Черкасенко Спиридон — український письменник. Народився 1876 року. Псевдоніми: Петро Стах, Провінціал. Поезії, оповідання. Збірка «Вони перемогли». Жарти, драми: «Хуртовина», «Казка старого млина», «Про що тирса шелестіла», «Земля», «Еспанський кабальєро Дон Жуан і Розіта», «Ціна крові» й інші. Шкільні читанки й граматики. Оце і все!

Вірші його дуже добрі, патріотичні. Ось вірш «Україна» починається так:

Бадьоро має ще наш стяг,
Господь ще любить Україну;
Він в ризи пишній одяг
Свою скривавлену дитину.

Кінчається цей вірш так:

Нехай чигають хижак
На ту красу — Красу-Дівчину,
На варті стали козаки,
Господь рятує Україну!

Вірш: «За Рідний Край» починається так:

Ми любим Рідний Край,
Ми любим Україну!
До лави ж всі ставай,
Щоб битись до загибуні!

Отже, Спиридон Черкасенко — визначний поет і патріот України, але життєпис його мені невідомий. Цікаво, де можна щось більше прочитати про нього. Буду шукати.

16-го листопада. Среда. Працював сьогодні, як звичайно. «Метри» — вже буденна річ для мене. Знайомлюсь потрохи з робітниками. Ось в обідню перерву говорив з одним «англієм», батько якого був сербом. А він уже Джон, цілком асимілювався, тільки любить ще фільми з краєвидами Югославії.

Увечері, як скінчили роботу, говорили з паном О. про журнал «За єдність нації», бо він був секретарем редакції. Пан О. сказав: «Важко нести і кидати шкода!»

24-го листопада. Четвер. Одержав книжку Степана Гліда «Фрагменти життя і мук» — спогади з часів німецької окупації України. Автора не знаю. Книжку видав Союз Українців у Великій Британії (СУБ) і мені прислали її на рецензію.

В передмові автор пише: «В цих спогадах подаю моїм шановним читачам тільки коротенькі фрагменти з того, що я сам бачив чи чув від моїх друзів і що записав у своєму щоденнику з часів німецької окупації України, в час другої світової війни».

Тяжко читати такі спогади, автор справді багато пережив, пере-страждав і має що згадувати.

В останньому розділі п. з. «До Німеччини» автор пише:

«Коли відчинили високі тюремні ворота, то на вулиці я побачив групу заплаканих жінок, а серед них і свою дружину...»

А далі: «... Дмитро підійшов до вікна й радісно скрикнув:
— Ваша дружина біля вагона!

Я йому не вірив, але всі розступилися й дали мені місце біля вікна. Я витер сльози й, перемагаючи свої внутрішні страждання й напружуючи всі свої зусилля, підійшов до загратованого вікна. На вулиці, напроти вагона, справді стояла моя дружина. Я гукнув її і простягнув свою руку крізь вікно, яку вона відразу побачила. Ми кілька хвилин дивилися одне на одного й не могли й слова промовити. Вона плакала...»

За що, за які злочини люди терпіли таке горе?! Тільки за те, що любили свою батьківщину, Україну! Будь вони прокляті, всі окупанти України!

26-го листопада. Субота. День понурий, холодний, але вільний від праці. Удень їздив до міста, заходив до книтарні й купив «Твори» Івана Манджури.

Іван Манджура народився в 1851-му, а помер в 1893 році, десь на Лівобережній Україні. В 1870 році вступив до Харківського ветеринарного інституту, з якого його виключили, як «неблагонадійного». Не мавши змоги продовжувати навчання, Манджура виїхав на Катеринославщину і там працював на різних дрібних посадах. Мандруючи по селах, він вивчав життя народу, побут і звичаї та збирав фолклор. В книжці, що я сьогодні купив, є такий розділ: «Казки та приказки і таке інше».

Між іншим, Іван Манджура в 1876 році їздив до Сербії і там брав участь у боротьбі сербського народу проти турецьких окупантів. Був поранений і після лікування вернувся в Україну.

Цікаво, чи сучасні серби знають про те, що наш український поет і етнограф, Іван Манджура, боровся за їхнє визволення з-під турецької неволі?

В одному з своїх віршів Іван Манджура писав: «Не треба мені тієї слави людської...» Але він вартий того, щоб про нього згадати добрим словом. Якщо буде час і нагода, напишу про нього статтю.

28-го листопада. Понеділок. Сьогодні минуло два місяці, як я працюю в майстерні. Здається, ремонтую «метри» вже зовсім добре.

3-го грудня. Субота. Кілька днів почував себе погано: боліла голова й ледве рухався, але на працю їздив кожного дня. Брав ліки і працював. Сьогодні почуваю себе значно ліпше.

7-го грудня. Середа. Під час обідньої перерви ходив до Рідженс Парку й годував там голубів хлібом. Вони не бояться людей, сідають на руки, на плечі, підходять близько до ніг. Тепер зима і птахи голодні.

12-го грудня. Понеділок. Сьогодні пан О. сказав мені: «Читаю «Переяславську Раду» Натана Рибакі і там є згадка про вашого предка — полковника Воропая».

Я знаю, що мій рід походить від козацьких старшин, між якими були сотники й полковники. Цікаво прочитати цю книжку.

Сьогодні дуже холодно, надворі різкий мороз, вітер. В майстерні також холодно.

(Далі буде)

Д-р Роман В. КУХАР

ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ БУРЯКІВЦЯ

До найплодовитіших авторів на еміграції належить і відомий поет та прозаїк Юрій Буряківець. Він написав не тільки значну кількість творів із різною тематикою, а й зумів розв'язати складну в еміграційних умовах видавничу проблему — завжди знайти для них видавця. Такий факт належить до щасливих винятків на несприятливому для поезії й белетристики еміграційному видавничому ринку.

Юрій Буряківець народився 1922 року в містечку Чорнобилі на Поліссі. Середню школу закінчив у Києві 1941 року. За німецької окупації України працював матросом і шкіпером у Дніпровській торговельній флотилії. Згодом опинився на сільсько-господарській праці в Німеччині, а після закінчення війни студював в Українському Вільному Університеті.

Поезії почав писати ще на шкільній лавці, після чого друкувався в періодичній пресі. На еміграції його вірші часто друкувалися у «Феніксі», «Визвольному Шляху» і «Світланні», а його літературні есеї і критичні статті — у часописі «Вільний Світ».

Тут подаємо у хронологічному порядку твори поета, що вийшли друком. Перша його поетична збірка «Слово про Україну» появилася 1946 року, друга, «До вершин духа» — в 1948 р., а третя, «Зірниці», — в 1950 році. Всі три збірки видані в Авґсбурзі (Баварія).

Переїхавши за океан у 1949 р., Юрій Буряківець працював фізично, а одночасно продовжував студії. Закінчивши їх ступенем магістра в Пенсільванському університеті, пішов на вчительську працю у мережі американського середнього шкільництва.

В 1955 році появилася чергова Буряківцева збірка поезій п. з. «Виноградник» (Буенос-Айрес, Аргентина), а за нею роман у 2-ох томах «Нездоланні» (Нью Джерзі, 1963 р.). Через кілька років (1967 р.) у Нью-Йорку вийшла чергова книга його поезій «Серця п'яного тепло». В 1970 р. появилася ще один його роман «Пашпорт на Україну», а рік пізніше — новий поетичний твір «Листки соняшника». Обидва згадані твори, як і деякі раніші, надруковані в Видавництві Василя Пустовійта в Нью-Йорку. Відомо також, що вже готується до друку черговий роман Ю. Буряківця п. з. «Право на велику дорогу».

Взявши до уваги кількість і розмір випущених у світ Буряківцевих творів, із яких самий «Виноградник» має 350 стор., а інші збірки й романи понад 200 стор. кожна, бачимо особливу плодючість і своєрідність таланту поета. Поетичний хист Юрія Буряківця — безсумнівний. Його чуттєва, забарвлена філософськими роздумами творчість, пройнята духом глибокого патріотизму, снагою та впевненим змістовним унапряженням. Поет В. Барка окреслює Буряківцеву творчість, як «віддзеркалення сутності життя у вищій дійсності». У творчості Буряківця немає й мови про якісь прояви «мистецтва для мистецтва»; у нього свій плян — мітологічних, історичних, побутових,

суспільних та індивідуальних тем, і він здійснює його з подиву гідною трудолюбністю й послідовністю. Не зважаючи на таку цілеспрямованість творчих процесів поета, завдяки підкресленому ліричному характерові його поезії, він тримається ґрунту мистця і не сходить до позицій програмових літературних плятформ.

Відмітивши міцні риси творчості Буряківця, вкажемо й на деякі слабші: загально в його творчості відчувається одноманітність версифікації, а зокрема ритмічної побудови строфи. Врізноманітнення надавало б оживлення й окраси його віршам. Його творчість, головнo ліричного характеру, як зазначено вище, має і епічне скерування і тут може приховуватися (на що вказує його поема «Скоморох») ще більша сила поетового хисту.

Коли мова про прозові й драматичні жанри, у яких Ю. Буряківець пробує своїх сил, то в них (напр., «Пашпорт на Україну», прозовий твір, або драматичні поеми «Вінітарова помста», «Святослав», «Запорожець у Бразилії», «Весняна казка») відчувається саме поета, з його рефлексійністю, настроєвістю та дійовою статикою. Справжній драматизм чи епічний прозовий стиль тут відсутні. І так, напр., «Пашпорт на Україну» міцний етнографічними картинами рідного краю, автобіографічними спогадами, натомість слабший з погляду прозової композиції сюжету, руху, напруження і характеристики. Відчувається навантаження монологів при відсутності справжніх розмов — це типовий прогріх «прозаїка, що вийшов з поетів». У драматичних поемах Буряківця відчувається брак психологічного поглиблення і зрізничування дійових осіб, як і діялогів, подиху й характеру доби, глибшого драматизму та внутрішніх конфліктів.

Помітне також зайве нагромадження всіляких набутих ним знань загального характеру, зовсім непотрібних у специфічних ситуаціях конструкції даного твору. Часто автор надолужує описовою характеристикою недостачу внутрішньої. Особливо драма — чутке й зосереджене мистецтво, в якому крайня економність середників, як і кожне зайве слово може пошкодити цілості. Внутрішнього драматизму, напруженої, динамічної атмосфери твору не можна заступити зовнішніми окресленнями і втручаннями автора.

Письменник мусить дотримуватися і правильної транскрипції іншомовних назв (напр., «Інгеборґ», а не «Інкебоґ», «Германаріх», а не «Ерманіх», «Авсбург», а не «Авсбурґ» тощо), а також коректного подавання назв і цитат чужими мовами (напр., «Deutsches Museum» а не «Deutsche Museum», «zur Gesundheit», а не «zum Gesundheit» і т. д.

Крім поданих хиб, у творах Ю. Буряківця (як і в багатьох наших інших письменників) відчувається відсутність редактора-мовника, бо навіть кольоритна й запашна поетова мова вимагає нормативно-літературного оформлення. Недосконала офсетна техніка книжкової продукції — очевидно не авторова вина, але його вина, що в текстах нема належних відмежувань окремих творів чи розподілу більшого твору на розділи (напр., у романі великого розміру «Пашпорт на Україну» тільки три розділи й епілог, а в «Листках соняшника» [чи не ремінісценція з «Листків трави» Уолта Вітмена?] надмірна кількість різнорідних творів, навіть у двох колонках на

сторінці]. Чітке відзначення заголовків творів і подання змісту книжки, яка має таку кількість віршів і драматичних поем, це просто необхідність.

Всі ті хиби, зокрема технічного характеру, автор може легко усувати у своїх майбутніх творах. Певне обмеження в обсягу мистецької творчості допомогло б Юрієві Буряківцеві вивершувати її, бо йому не бракує найсуттєвіших прикмет — поетичного духу, особистої пробойової сили й відчуття поетової місії.

Увага!

ЦІННЕ ВИДАННЯ

Увага!

Роки тотального терору в ССРСР, а зокрема в УССР, увійшли в історію під назвою Єжовщини.

З нагоди 30-річчя тієї кривавої доби (1937-1967) Українська Видавнича Спілка в Лондоні (УВС) вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників-рабів, виданням двотомової документальної повісті *О. Звичайної* та *М. Млакового* під назвою

»ВОРОГ НАРОДУ«

Це широко розгорнене полотно і щодо часу, і щодо просторів (Україна, Сибір, Далека Північ ССРСР, советська «воля», в'язниці, етапи морями й суходолом і... Колима — планета див), і щодо кількості рельєфно змальованих дієвих осіб, які вирвалися живими з тогочасної дійсності. Хоч зміст твору не з веселих, але «споживається» він легко, бо побудовано його за принципом кінофільму.

В грудні 1967 р. повість «Ворог народу» на конкурсі Українського Літературного Фонду ім. І. Франка в Чикаго (США) відзначено першою нагородою. Повість має 939 стор. малої вісімки в обох томах; віньєти роботи мистця *М. Дмитренка*.

Ціна — по 5 дол. за кожний том у США та Канаді; в Австралії по 4 дол.; у Великобританії — по 1 ф. 25 п.; а в інших країнах — рівновартість англійського фунта.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200, Liverpool Road,
London, N.1. Great Britain.